

Conflicte i Estat.

**La construcció de la cultura
de l'emergència a Europa**

Un estudi comparatiu al cas italià i espanyol

Tesis Doctoral en Ciència Política
Departament de Ciència Política i Dret Públic
Universitat Autònoma de Barcelona

Autora: GEMMA UBASART I GONZÁLEZ
Director: RICARD GOMÀ I CARMONA

2008

A la Núria, la Felisa i el Josep

INDEX

INDEX	5
PRESENTACIÓ	7
CAPÍTOL I. INTRODUCCIÓ	9
1. ELS FETS: LA ONDATA RIVOLUZIONARIA ITALIANA I EL CONFLICTE NACIONAL BASC.....	10
1.1. <i>La ondata rivoluzionaria italiana</i>	10
1.2. <i>El conflicte nacional base</i>	18
2. ELEMENTS PER A L'ANÀLISI	27
2.1. <i>Problemes teòrics: un enfocament politològic per analitzar la cultura de l'emergència</i>	28
2.2. <i>Problemes de mètode: la comparació del cas italià i espanyol</i>	33
2.3. <i>Concreció de l'objecte d'estudi: la cultura de l'emergència com a modalitat de resposta a la mobilització social</i>	37
CAPÍTOL II. ESTAT DE LA QÜESTIÓ.....	39
1. LA CONSTRUCCIÓ DE LA CULTURA DE L'EMERGÈNCIA. <i>IL GARANTISMO PENALE</i> COM A RESPOSTA ACADÈMICA.	40
1.1. <i>La criminologia crítica. Il garantismo penale</i>	42
1.2. <i>La sociologia jurídico-penal. El control punitiu i el sistema penal</i>	49
1.3. <i>La cultura de l'emergència des d'una perspectiva politològica</i>	57
2. LES ONADES DE PROTESTA. PER UNA ANÀLISI MESO DE LA MOBILITZACIÓ SOCIAL	63
2.1. <i>Els estudis sobre el terrorisme</i>	67
2.2. <i>Els estudis sobre els moviments socials</i>	80
3. ELS IMPACTES DELS MOVIMENTS SOCIALS EN EL SISTEMA PENAL	90
3.1. <i>Les conseqüències dels moviments socials. Els impactes no buscats</i>	92
3.2. <i>Els moviments socials i l'Estat. Les policing of protest</i>	96
3.3. <i>Els moviments socials i l'Estat. El sistema penal</i>	99
CAPÍTOL III. METODOLOGIA	101
1. UNA QÜESTIÓ NO PLANTEJADA: ELS <i>OUTCOMES</i> NO BUSCATS DELS MOVIMENTS SOCIALS.....	101
1.1. <i>L'impacte dels moviments socials en el sistema penal i en les polítiques públiques de seguretat</i>	103
1.2. <i>Un canvi de mirada: la cultura de l'emergència com a objecte d'estudi</i>	105
2. EL PARADIGMA DELS PROCESSOS POLÍTICS PER A ANALITZAR LA CULTURA DE L'EMERGÈNCIA.	107
2.1. <i>El cicle de protesta com a unitat d'anàlisi</i>	108
2.2. <i>Una perspectiva politològica per analitzar la cultura de l'emergència</i>	108
3. EL MÈTODE COMPARATIU	109
3.1. <i>Casos: l'Estat italià i l'Estat espanyol</i>	110
3.2. <i>Explicitant les hipòtesis</i>	110
3.3. <i>Variables i indicadors</i>	113
CAPÍTOL IV. ITÀLIA: ENTRE LES INNOVACIONS DEMOCRÀTIQUES I LES INVOLUCIONS AUTORITÀRIES	117
1. L'EMERGÈNCIA "IL-LEGAL". L'ESTRATÈGIA DE LA TENSÍO (1969-73).....	122
1.1. <i>Les reaccions a la conflictivitat: l'estratègia de la tensió</i>	123
1.2. <i>L'obrer massa i els conflictes de fàbrica</i>	134
2. L'EMERGÈNCIA "LEGAL". PRIMERA ETAPA (1974-78).	139
2.1. <i>La configuració del "dret penal de policia"</i>	141
2.2. <i>El conflicte surt de la fàbrica</i>	157
3. L'EMERGÈNCIA "LEGAL". SEGONA ETAPA (1978-82).....	163
3.1. <i>La configuració del "dret penal polític especial" i del "dret penal diferenciat"</i>	164
3.2. <i>La clandestinitat com a sortida</i>	175
CAPÍTOL V. ESTAT ESPANYOL: EL DIFÍCIL ABANDONAMENT DE LES PRÀCTIQUES DICTATORIALS	187

1. L'EMERGÈNCIA IL·LEGAL. LA GUERRA BRUTA (1978-87).	188
1.1. <i>La repressió en la primera fase democràtica</i>	189
1.2. <i>El conflicte nacional i la transició espanyola</i>	201
2. L'EMERGÈNCIA "LEGAL". PRIMERA ETAPA (1987-95).	211
2.1. <i>La construcció d'una legislació antiterrorista. La centralitat de l'aparell policial</i>	213
2.2. <i>El conflicte al País Basc a partir de la transició</i>	227
3. L'EMERGÈNCIA "LEGAL". SEGONA ETAPA (A PARTIR DEL 1996).....	238
3.1. <i>El populisme punitiu: noves mesures legislatives i utilització política dels tribunals</i>	241
3.2. <i>La doble aposta de l'esquerra abertzale pel procés de pau</i>	258
CAPÍTOL VI: COMPARACIÓ	279
1. FACTORS QUE FAN POSSIBLE LA COMPARACIÓ DELS DOS CASOS.	279
2. ELEMENTS QUE INTRODUEIXEN MODIFICACIONS EN ELS CASOS: EL MODE DE MOBILITZACIÓ.	286
2.1. <i>Factors històrics</i>	286
2.2. <i>Factors geopolítics</i>	295
2.3. <i>Factors ideològics</i>	299
2.4. <i>Espacialitat del conflicte</i>	306
3. LES DINÀMIQUES INTERNES DEL PROCÉS DE CONSTRUCCIÓ DE L'EMERGÈNCIA.....	307
3.1. <i>Les fases de l'emergència</i>	309
3.2. <i>Les conseqüències de l'emergència en el conflicte</i>	328
CAPÍTOL VII. CONCLUSIONS	337
1. CONCLUSIONS TEÒRIQUES I METODOLÒGIQUES.	337
2. CONCLUSIONS SUBSTANTIVES.....	344
POSSIBLES AGENDES DE RECERCA FUTURES	357
AGRAÏMENTS	361
BIBLIOGRAFIA	363
FIGURES	395
TAULES	397
ANNEXOS	399
ANNEX 1. MORTS PER VIOLÈNCIES D'EXTREMA DRETA A ITÀLIA (1969-80).....	399
ANNEX 2. MORTS PER VIOLÈNCIA D'EXTREMA ESQUERRA A ITÀLIA (1972-80).	403
ANNEX 3. COMUNICAT D'ETA FENT PÚBLIC L'ALTO EL FOC (16 SETEMBRE 1998).....	407
ANNEX 4. DOCUMENT DE BATASUNA FET PÚBLIC A ANOETA (14 NOVEMBRE 2004).	414
ANNEX 5. TEXT PRESENTAT A LA MESA DEL CONGRÉS. RESOLUCIÓ DEL GRUP SOCIALISTA SOBRE LA LLUITA CONTRA EL TERRORISME (17 MAIG 2005).	422
ANNEX 6. COMUNICAT D'ETA FENT PÚBLIC L'ALTO EL FOC (22 MARÇ 2006).....	424
ANNEX 7. COMUNICAT D'ETA DIRIGIT A FRANÇA (14 JUNY 2006).	425
ANNEX 8. COMUNICAT D'ETA DIRIGIT A L'OPINIÓ PÚBLICA ESPANYOLA (21 JUNY 2006).....	429
ANNEX 9. DECLARACIÓ INSTITUCIONAL DEL PRESIDENT DEL GOVERN ESPANYOL AL CONGRÉS DE DIPUTATS (JUNY DE 2006).	433
ANNEX 10. ACORD FINAL SOBRE LA DECLARACIÓ DEL PRESIDENT GOVERN ESPANYOL (RATIFICAT PER AMB DUES PARTS A NOVEMBRE DE 2005).....	434
ANNEX 11. MISSATGE D'ETA LLEGIT AL GUDARI EGUNA (23 SETEMBRE 2006).....	435
ANNEX 12. PROPOSTES SOBRE LA IL·LEGALITZACIÓ.	436
ANNEX 13. COMUNICAT D'ETA SOBRE L'ATEMPTAT DE BARAJAS.	437
ANNEX 14. CARTA D'ETA AL PRESIDENT DEL GOVERN ESPANYOL (FEBRER 2007).	440
ANNEX 15. PROPOSTA D'ETA AL GOVERN ESPANYOL (MAIG 2007).....	442
ANNEX 16. COMUNICAT D'ETA EN EL QUAL ES DONA PER FINALITZAT L'ALTO EL FOC (5 JUNY 2007).	444

PRESENTACIÓ

Escriure una tesi diuen que és una activitat solitària i dura. I part de raó hi ha en aquesta afirmació. El desafiament que suposa el paper en blanc, la dificultat de posar en ordre la gran quantitat de notes que s'acumulen, els dubtes que es multipliquen a mesura que s'aprofundeix en una qüestió, la desesperació d'un treball que mai acaba, el descobriment de tot allò que no coneixem i que ens agradaria conèixer... Tot això és cert, i negar-ho seria una tonteria. En aquesta presentació, però, m'agradaria parlar de l'altra cara de la tesi que aquí comença. Aquella que té a veure amb la construcció col·lectiva de somnis i il·lusions, aquella realitat social que m'ha portat a investigar sobre els temes aquí presents. Aquest treball, doncs, no pot ser explicat com a fruit d'una mera activitat intel·lectual o d'una recerca gestada en una biblioteca. Les motivacions sorgeixen de la implicació en diverses lluites socials i moltes de les preguntes i curiositats neixen de debats i reflexions compartits en el si d'espais comunitaris. En aquest sentit, tant per la motivació com per la manera amb la què he assolit aquest coneixement no puc deixar d'afirmar que aquesta tesi es tracta d'un projecte col·lectiu.

També caldria apuntar, abans d'endinsar-nos en el treball, que he volgut adoptar una perspectiva diferent a la que normalment es fa servir per entendre els conflictes i moviments socials. No he prioritzat estudiar aquests, explicar com s'activen o com evolucionen. El coneixement dels moviments socials ha estat àmpliament desenvolupat per diverses agendes de recerca. El que he pretès en aquest treball és analitzar els mecanismes punitius amb els que aquests moviments a vegades topen. I en concret explicar la radicalització il·liberal que han pres alguns Estats democràtics occidentals per fer front a certs conflictes. És a dir, he volgut canviar l'òptica que tradicionalment es fa servir; en la interrelació moviments socials i Estat, he desplaçat el focus d'atenció dels moviments socials a les institucions estatals i les pràctiques que aquestes desenvolupen.

Relacionat amb això, és important recordar que en ciència, i més en ciències socials, la tria que fa l'investigador mai és neutra i per això és interessant abans de començar explicitar la perspectiva de la que es parteix. Escollir com a objecte d'estudi la cultura de l'emergència no és gratuït. Aquesta tria respon al fet que la

recerca s'inscriu plenament en el marc d'una agenda d'investigació que posa al centre la defensa dels drets humans i, en concret, l'estudi d'aquelles vulneracions que tenen com a origen les extralimitacions del poder sobirà. No són les úniques vulneracions de drets fonamentals que es produeixen en les nostres democràcies i en els conflictes que en elles s'hi desenvolupen. Limitem, però, l'objecte d'estudi de la nostra recerca a aquestes, com a compromís amb la defensa d'un Estat de dret garantista davant qualsevol justificació excepcionalista, amb la idea de que cap justificació pot trobar-se en la violació dels drets humans per part de les instàncies estatals.

No vull acabar aquesta presentació sense dedicar aquest treball a totes aquelles persones que lluitant per un món millor han experimentat la repressió de l'Estat, aquelles persones que han sofert l'aplicació de mesures punitives que violen abastament drets i llibertats. *Compagne e compagni* que han viscut en la seva pell la folla deriva punitiva de l'Estat italià en el cicle de protesta que va capgirar importants fonaments del món fordista-keynessià occidental. I un país, el basc, sobre el que s'experimenta actualment una retallada de drets mitjançant la criminalització d'organitzacions socials i empreses, el tancament de mitjans de comunicació, la il·legalització de partits polítics o la pràctica de la tortura que possibilita el règim d'incomunicació.

Laboratoris repressius, com tants altres, que tenen molts elements en comú: l'arbitrarietat, l'extralimitació punitiva i la violació de drets fonamentals. Malauradament, mentre escric aquesta presentació s'han produït les detencions i els posteriors empresonaments de la majoria de les persones jutjades en el Sumari 18/98. Amb unes paraules d'Alfonso Sartre, escrites dies després de les detencions, tanco aquesta presentació: "En esta inquietante situación, una vez más se nos impone la ilustre exclamación evangélica de que, si se hace callar a los inocentes, «hablarán las piedras». Lo cual no es, desde luego, deseable, pero la verdad es que ocurren situaciones indeseables cuando lo deseable es imposible".

Castellar del Vallès. Desembre de 2007

CAPÍTOL I. INTRODUCCIÓ

El treball de tesi que aquí comença parla de la reacció estatal que es desenvolupa en un context de forts desafiaments movimentistes a l'Europa occidental durant l'últim terç del segle XX. Més en concret, intenta explicar una modalitat de reacció repressiva concreta, aquella denominada “cultura de l'emergència”, front a un desenvolupament particular d'una onada de mobilització. Així, doncs, amb l'expressió de cultura de l'emergència es fa referència a la resposta jurídic-penal, però també cultural i mediàtica, que s'articula a diferents estats europeus a partir dels anys setanta com tractament dels específics fenòmens de violència política desenvolupats en aquella època. Si bé aquesta resposta ha tingut, des de llavors, un caràcter netament estatal –de la mateixa manera que ho eren els fenòmens de violència política que intentava afrontar- presenta trets comuns als diferents ordenaments que dugueren a terme reformes en aquesta direcció. Tots ells han aparegut vinculats pel criteri de ser la raó d'Estat, i no la raó jurídica, el criteri informador fonamental de l'emergència, legitimada per l'objectiu de perseguir la “salvació de l'Estat” (BRANDARIZ, 2007). Les mesures que s'adopten en aquest període han estat anomenades per alguns autors com a “mesures il·liberals en un règim democràtic liberal”¹ destacant així que aquestes es desenvolupen en estats de dret liberals, però que tenen un caràcter que no és propi dels règims liberals.

La present introducció ha estat dividida en dues parts, necessàries ambdues per endinsar-nos en el treball. Per començar, s'exposa una narració descriptiva dels principals fets que es desenvolupen en la *ondata revolucionària*² italiana durant els

¹ Sobre la idea de pràctiques il·liberals en règims liberals veure la publicació del *Centre d'Études sur les Conflits/L'Harmattan* titulada *Illiberal practices of liberal regimes: the (in)security games* (2006) en la que hi participen Didier BIGO, Laurent BONELLI, EMMAMUEL-PIERRE GUITTET, Christian OLSSON i Anastassia TSOUKALA.

² S'utilitza el concepte *ondata revolucionària* perquè aquest és el terme utilitzat per l'actor movimentista que s'estudia com a variable independent en aquesta tesi. Apuntem en aquesta nota també altres usos terminològics. S'utilitza al llarg del text el terme de País Basc que en aquesta recerca és intercanviable pel terme d'*Euskal Herria* (no pel de Comunitat Autònoma del País Basc). Així doncs, no és neutre la utilització d'un determinat terme per a referir-nos a l'espai geogràfic i, en aquest cas, element constitutiu del conflicte que s'aborda. Per això s'obta per emprar el terme que utilitza l'actor col·lectiu que s'analitza. Una última aclaració terminològica és l'ús que es fa del terme Estat espanyol i Estat italià. Analíticament el concepte d'Estat permet mostrar la continuïtat històrica del monopoli legítim de la violència en un territori donat (Weber) amb independència del règim polític en qüestió. Així, Estat espanyol, encara que no sigui el terme oficial per designar la institució, és útil per mostrar la continuïtat entre “España” del règim franquista, i “Reino de España” del règim

anys seixanta i setanta, així com també aquells que es desenvolupen en l'onada de mobilització a raó del conflicte nacional basc³. Se'n destaquen aquells fets que tenen a veure amb la conflictivitat moviment-Estat, tant des de la perspectiva del desafiament dels moviments socials, com de la modalitat particular de reacció estatal, que al llarg de la recerca es conceptualitzarà com a cultura de l'emergència. Més endavant, s'han desgranat a mode sintètic les eines analítiques necessàries per dissenyar i elaborar la recerca.

1. ELS FETS: LA ONDATA RIVOLUZIONARIA ITALIANA I EL CONFLICTE NACIONAL BASC.

La introducció a aquesta treball doctoral es farà a través d'una breu aproximació descriptiva/interpretativa de les dues onades de mobilització que s'estudien, així com d'algunes de les conseqüències que provoquen en el sistema penal i les polítiques públiques de seguretat d'ambdós estats democràtics liberals. Es tracta d'un relat esquemàtic i incomplet, simplement per introduir al lector en les principals qüestions que es tractaran en el treball.

1.1. La ondata rivoluzionaria italiana⁴

Amb la fi de la II Guerra Mundial els partits antifeixistes italians - democratacristians, socialistes i comunistes- aproven la Constitució de 1948 que, junt amb la de França (1946) i la República Federal d'Alemanya (1949), inauguren el que

democràtic. De manera similar s'opera en el cas italià, tot i que també s'utilitza el terme d'Itàlia, ja que el territori no és element constitutiu de conflicte en aquest cas.

³ Per entendre la complexitat de l'onada de mobilització basca en aquesta descripció dels fets s'ha tingut en compte un període conflictual més llarg que aquell en el que es construeix la cultura de l'emergència. Pel que fa a l'objecte d'estudi de la present tesi, la construcció de la cultura de l'emergència, es tindrà en compte només el període de democràcia - des de l'aprovació de la Constitució l'any 1978 -, ja que la cultura de l'emergència tant sols es pot concebre en un règim de democràcia liberal.

⁴ Existeix una àmplia literatura sobre/de la *ondata rivoluzionaria* italiana. La novel·la de BALESTRINI (1988); les obres històriques i d'assaig de BALESTRINI/MORONI (1997), BERARDI (1997 i 1998), CASTELLANO (1980), COMITATI AUTONOMI OPERAI DI ROMA (1976), MONICELLI (1978); o les aproximacions més acadèmiques de NEGRI (1981), DELLA PORTA/TARROW (1986), TARROW (1990), DELLA PORTA (1996).

s'ha anomenat "constitucionalisme social"⁵. A partir de llavors es desenvolupa un relatiu Estat del benestar, experimentant-se una etapa de fort creixement econòmic anomenada *miracolo economico* (1951-63). D'una estructura bàsicament rural a la major part del territori es passa a una economia industrial extensa (sobretot al triangle industrial: Torí, Milà i Gènova) basada en la gran fàbrica i integrada en el mercat europeu i mundial. Aquest desenvolupament econòmic, però, genera forts desequilibris i desigualtats, així com també reforça la bretxa nord-sud, produint-se un important fenomen migratori interestatal. Aquestes modificacions repercuteixen a l'estructura social de tot el país i conseqüentment a la naturalesa del moviment obrer i les lluites emancipadores.

Durant els anys cinquanta, i coincidint amb l'alentiment de l'economia sobretot a partir del 1953, es duen a terme vagues i conflictes a les principals fàbriques del nord, conflictes que les centrals sindicals coordinen i unifiquen. Cap a final del decenni sembla que la tensió social disminueix. Tot i això apareix un fenomen nou: brots de conflictes esporàdics, imprevistos i violents a les fàbriques i barris que l'esquerra tradicional no controla. Dos fets il·lustren aquesta tendència: la revolta a Gènova contra la celebració d'un congrés de l'organització feixista Movimento Sociale Italiano (1960) en que estudiants i obrers (molts d'ells descontents amb la línia reformista del PCI) fan aliança en els grans enfrontaments al carrer i acaben forçant a l'administració a no donar el permís per a la celebració del congrés; i els fets de Piazza Statuto a Torí (1962) en què una vaga contractual es trasllada a la ciutat amb importants enfrontaments espontanis. Cal dir que aquests fets, que uneixen joves treballadors i antics quadres comunistes, són precedits per importants vagues i mobilitzacions a fàbriques com la Lancia i la Michelin.

Superat aquest període s'obre l'etapa de les coalicions de centreesquerra (de 1963 a 1974) en la qual la Democràcia Cristiana manté aliança amb republicans, socialistes i socialdemòcrates. Els desequilibris del *miracolo economico* necessiten reformes correctives i també d'un consens social perquè aquestes es puguin dur a terme. En aquest període la conflictivitat social va a l'alça, no només a les fàbriques

⁵ Segons RIVERA (2004): "La articulación de la fórmula de Estado social y democrático de derecho, la consagración de amplios catálogos de derechos fundamentales y garantías procesales junto a mecanismos de protección de ambos, la plasmación constitucional de la finalidad resocializadora de las penas privativas de libertad, junto a otros elementos, dibujan esquemáticamente el movimiento del constitucionalismo social".

sinó també als centres educatius i als barris obrers de les grans ciutats. És en aquest context que es produeix el naixement de Potere Operaio (1967)⁶ i Lotta Continua (1969)⁷, organitzacions que adquireixen gran protagonisme teòric i organitzatiu en les lluites polítiques fins a mitjans dels anys setanta.

La contestació juvenil de 1968 que s'escampa arreu del planeta no deixa al marge l'Estat italià. L'especificitat del moviment estudiantil italià front a altres casos com el nord-americà, l'alemany o el francès és el seu caràcter marcadament marxista-leninista. Es poden trobar antecedents als desordres estudiantils italians l'any 1963 quan s'ocupen la majoria de facultats d'arquitectura del país, traslladant-se la conflictivitat posteriorment a la Universitat de Trento. Si bé els motius inicials de les mobilitzacions -que no paren de créixer en el bienni 67-68⁸- són de natura interna a la universitat no s'ha d'esperar gaire temps perquè la contestació surti de les aules i comenci a dialogar amb l'exterior. És en aquest moment que creixen les ganes de revolta a l'interior de les fàbriques.

Si bé es pot afirmar que el 1968 és l'any dels estudiants, el 1969 és l'any dels treballadors. És així com a Milà, a Torí o a Gènova les lluites es traslladen de les aules a les fàbriques (entre elles la Fiat, l'Alfa Romeo, la Magneti Marelli o la Sit-Siemens). Entre setembre i desembre la conflictivitat obrera explota amb tal força que ni sindicalistes ni patrons poden controlar-la: estem davant l'"Autunno caldo". Amb el pretext de la renovació de 32 contractes col·lectius de treball que han de dur-se a terme aquell any, cinc milions de treballadors de la indústria, de l'agricultura i d'altres sectors estan disposats a fer sentir el pes de les seves reivindicacions. Però no es tracta només d'això. L'"Autunno caldo" és un moviment col·lectiu que sobrepassa als grups de treballadors interessants en negociar la renovació del contracte: les seves demandes van més enllà de les expressades quotidianament pels sindicats. També es

⁶ Potere Operaio prové de la revista Classe Operaia (escissió dels Quaderni Rossi). Es caracteritza per l'anàlisi teòric-política amb l'objectiu d'explicitar una "línia de massa" i es vincula a les lluites obreres en funció de la seva construcció de l'organització autònoma de classe. Toni Negri (àrea paduana) i Franco Piperno (àrea romana) en foren els màxims representants.

⁷ Lotta Continua prové de l'organització Il Potere Operaio Pisano. Es caracteritza per una forta connotació movimentista i espontaneista. A novembre del 1969 començaren a publicar el diari Lotta Continua. Entre els seus dirigents es destaquen Adriano Sofi, Mauro Rostagno, Guido Viale, Giorgio Pietrostefani, Paolo Brogi i Marco Boato.

⁸ Sobre el moviment estudiantil veure VVAA, (1968) *Movimento studentesco. Documenti della rivolta universitaria*, i VVAA, (1968) *Università: l'ipotesi rivoluzionaria. Documenti delle lotte studentesche. Trento, torino, Napoli, Pisa, Milano, Roma*. En concret, sobre el cas de Roma COLLETIVO REDAZIONALE "LA NOSTRA ASSEMBLEA" (1977).

supera el marc organitzatiu formal, anant més enllà dels canals establerts per les tradicionals organitzacions obreres. Els obrers s'organitzen en comitès, assemblees, reunions i utilitzen un repertori d'acció innovador, tot recorrent al "sciopero selvaggio"⁹ i a accions amb un alt grau d'espontaneïtat i violència. Es produeix un salt qualitatiu en la composició subjectiva del moviment obrer i, per tant, s'operen canvis en les formes organitzatives i en el repertori modular d'acció. El moviment a partir d'aquí passa a ser sostingut per la figura social que NEGRI (1981) anomena *operaio massa*, obrer poc o gens qualificat que treballa a les cadenes de muntatge de les fàbriques del nord, migrant meridional, sense tradició sindical però amb ganes de protestar per les seves condicions de vida i treball.

Així, a partir dels primers mesos del 1969 la insubordinació obrera i estudiantil ocupa tot el territori italià. Davant d'això, la repressió exercida per l'Estat és important: entre octubre de 1966 i juny de 1968 10.000 obrers, estudiants i pagesos són condemnats o esperen condemna. Al llarg d'aquest període també es produeix un nombre considerable de morts i ferits a manifestacions i actes públics. Paral·lelament, la voluntat de fer ús d'una estratègia de la tensió per fer front a la mobilització es desprèn del discurs de nombrosos càrrecs polítics i policials oferint certa impunitat cap als responsables de varis atemptats de l'extrema dreta, constatant-se relacions entre aquests grups i serveis secrets italians i internacionals. Un dels primers episodis significatius ca trobar-lo el 25 d'abril, històric aniversari de la *Resistenza*, quan dues bombes exploten a Milà¹⁰. És tant sols l'inici d'una onada d'accions per part de grups feixistes (BALESTRINI/MORONI, 1997).

⁹ El *sciopero selvaggio* és una innovació en el repertori d'acció àmpliament utilitzat sobretot durant el primer període del cicle de protesta dels anys seixant i setanta a Itàlia. Es tracta de vagues obreres que paralitzen la producció sense haver estat convocades prèviament per les centrals sindicals. Mitjançant diverses tàctiques, els obrers paralitzen la producció reduint al màxim els costos de la seva acció política.

¹⁰ Una a l'estació central i l'altre a l'estant de la FIAT de la Fira, causant 20 ferits. El 12 de maig es produeixen dues explosions més a Roma i una a Torí. En aquest context, el juliol la revista *Panorama* publica un article que parla de rumors de cop d'Estat de la dreta. Grups i associacions neofeixistes fan una crida a la mobilització i el Partit Comunista Italià posa en estat d'alerta les seves seccions. El 24 de juliol esclata un altre artefacte a Milà, al Palazzo di Giustizia. I entre el 8 i el 9 d'agost es comptabilitzen vuit atemptats ferroviaris, més dos intents amb bombes que no exploten. El cap de turc de tots aquests episodis van ser els anarquistes (BALESTRINI/MORONI, 1997).

Un dels fets més dramàtics d'aquest període és la *strage di stato*¹¹ de Piazza Fontana. El 12 de desembre de 1969 explota a Milà una bomba que provoca 17 morts i 80 ferits. Estava col·locada a la Banca dell'Agricoltura on els dissabtes es trobaven els agricultors de la baixa Padània i de les províncies de la zona per fer la contractació de mercaderies. En cadena van explotant altres bombes, creant sensació de terror per tot el territori. Les primeres acusacions es dirigeixen cap als anarquistes¹², per posteriorment centrar-se en feixistes, serveis secrets o la CIA. L'única constatació clara és que mai s'ha clarificat el que va succeir. Des de l'esquerra i gran part de l'opinió pública aquests fets són interpretats com manifestacions concretes del recurs a nous instruments repressius amb la finalitat de controlar la forta conflictivitat social. Si bé és discutible el discurs que sosté que Piazza Fontana és la causa del sorgiment de la lluita armada de l'extrema esquerra, si que és evident que aquest fet radicalitza el moviment i per tant el seu repertori d'acció.

Les organitzacions armades que actuen en aquest context movimentista troben el seu origen en aquest període. Les principals organitzacions són el grup XXII Ottobre i els Gruppi di Azione Partigiana (GAP), les Brigate Rosse (BR), els Nuclei Armati Proletari (NAP) i Prima Linea (PL). Així doncs, a finals dels anys seixanta a Gènova i Milà neixen les primeres experiències de lluita armada: el grup XXII Ottobre i els GAP, inspirats en les guerrilles llatinoamericanes. L'origen de les BR es troba a 1970. Molts dels seus militants tenen procedència catòlica, d'altres obrera. Ideològicament són marxistes-leninistes i aposten per la constitució d'un partit comunista capaç de liderar la lluita revolucionària. Després d'una sèrie d'accions inicials de "propaganda armada" i sabotatge, passen a atacar objectius del sistema penal (presons, policies, magistrats), representants de la patronal i periodistes. És la fase que anomenen "atac al cor de l'estat". Els NAP sorgeixen l'any 1974 i constitueixen un cas a part en la història de la lluita armada a Itàlia.

¹¹ Altres *stragi di stato* són la de Piazza della Loggia, Brescia (1974), en una manifestació antifeixista explota una bomba que provoca 8 morts i 94 ferits; Italicus, tren Bolònia-Florència (1974), una bomba d'alt potencial explota i causa 12 morts i 105 ferits; Stazione Centrale, Bolònia (1980), una bomba potentíssima explota a la sala d'espera de segona classe de l'estació de tren causant 85 morts i ferint 200 persones; Rapido 904, galeria de San Benedetto, Val di Sambro (1984), una bomba explota i causa 15 morts i 139 ferits.

Amb una forta composició de presos i ex presos socials polititzats a partir de les lluites als centres penitenciaris, tenen objectius antirepressius i “justicialistes”. Les seves accions es dirigeixen carcellers, policies i especuladors. Tenen una estructura poc centralitzada i unes normes de clandestinitat més laxes que els altres grups. PL neix l’any 1976 formada per ex militants de Lotta Continua (LO) i Potere Operaio (PO) amb una actitud més movimentista que les BR respecte a la qüestió del partit.

Durant la primera meitat dels anys setanta el moviment s’estén a diferents àmbits de la societat. Als barris obrers s’inicien les autoreduccions en un primer moment en productes i serveis de primera necessitat, per després fer-se extensives a altres productes¹³; a les escoles i universitats les ocupacions són constants i en molts casos s’aconsegueix l’autogestió de l’ensenyament amb nous mètodes d’estudi i de continguts; a les presons els motins i les evasions no s’aturen tot i la reforma penitenciària de 1975; també són destacables les lluites que duen a terme col·lectius d’antipsiquiatria o coordinacions antirrepressives; la militància feminista i la lluita per l’alliberació sexual; o la contrainformació escrita i les primeres ràdios lliures que comencen a néixer al territori italià¹⁴.

És en aquest context de conflictivitat difosa que sorgeix l’Autonomia Operaia (AO) (1976-1978), abandonant la idea de partit i configurant-se com una àrea en la que conflueixen diferents moviments de l’esquerra revolucionària. Després de la dissolució de Potere Operaio i Lotta Continua diversos militants d’aquestes formacions es reuneixen en un moviment autònom que suma les experiències de les lluites obreres i estudiantils dels anys setanta. AO té dues ànimes ben diverses: per un costat la més obrerista, amb un caire marxista-leninista; per l’altre costat una més estudiantil, de caire més llibertari o consellista. Alguns líders del 68 foren considerants ideòlegs del moviment autònom, entre ells Oreste Scalzone; Franco Piperno, professor de la Universitat de Calàbria; Toni Negri, professor de la Universitat de Pàdua i Franco Berardi (Bifo), redactor de la bolonyesa Radio Alice.

¹² El 15 de desembre, Giuseppe Pinelli, ferroviari anarquista detingut per ser sospitós de la *strage* di Piazza Fontana, mor al “caure” d’un quart pis de la comisaria on era interrogat. Els policies sostenen que s’ha suïcidat. Calia un cap de turc (BALESTRINI/MORONI, 1997).

¹³ Sobre les autorreduccions veure VVAA, (1976) *L'autoriduzione. Una risposta delle masse alla crisi*.

¹⁴ Les ràdios lliures més destacades foren Onda Rossa de Roma, Radio Alice de Bolònia, Radio Popolare de Milà, Controradio de Florència i Ràdio Sherwood de Pàdua. Les experiències romana, milanesa i paduana encara avui continuen retransmitint. Sobre l’experiència de Radio Alice veure CAPELLI/SAVITTI (1977), reeditat per BERARDI (BIFO)/GUARNERI (GOMMA) (2003).

El *movimento del 77* és el que fa créixer de manera exponencial el nombre de militants autònoms¹⁵. A diferència del 68 no es redueix tant sols a la participació estudiantil sinó que s'allarga a fills d'obrers i joves proletaris. De tendència llibertària i creativa, suposa un trencament amb el PCI¹⁶, però també crea una certa tensió amb els sectors més leninistes de l'AO. Estem davant de l'aparició d'un nou subjecte social, l'*operaio sociale* (NEGRI:1981). El focus d'aquest moviment es la ciutat de Bolònia.

L'11 de març del mateix 1977 és assassinat per la policia Francesco Lo Russo, estudiant de Lotta Continua, en el marc d'unes protestes a la ciutat. La notícia ràpidament és difosa per *Radio Alice*. Es produeixen mobilitzacions amb una alta càrrega de violència arreu del país i ocupacions de vàries universitats. La resposta no es fa esperar: la zona universitària bolonyesa és bloquejada amb tancs. A raó de la repressió que estava vivint l'Estat italià es multiplicaren les protestes per part de personalitats del món de la cultura i de la política. En aquest sentit, un grup d'intel·lectuals francesos reunits al voltant de Jean-Paul Sartre elaboren un manifest contra la repressió a Itàlia¹⁷, entre els firmants destaquen els filòsofs Gilles Deleuze, Félix Guattari, Michael Foucault o Roland Barthes. D'aquí sorgeix la proposta d'una convocatòria nacional del moviment sobre la repressió pel 22, 23 i 24 de setembre. En aquells dies 100.000 joves arriben a la ciutat transformant-la en escenari per a la festa, representacions teatrals i musicals. Mentre a l'interior del Palazzio dello sport 10.000 representants dels grups més organitzats discuteixen i es confronten sobre el futur i el lideratge del moviment. AO intenta prendre l'hegemonia, però el moviment no aconsegueix elaborar un programa i una estratègia de lluita que permeti la continuació de l'experiència. En aquest sentit, s'afirma que les jornades de Bolònia són l'últim gran acte del moviment.

El dia 16 de març de 1978 –dia en que s'havia de produir la votació de confiança del nou govern d'"unitat nacional"- les BR segresten al president Aldo Moro que és assassinat 54 dies més tard. Aquest fet marca un abans i un després en les dinàmiques repressives a l'Estat italià. Com apunta SILVEIRA (1998: 100), "en

¹⁵ Sobre el *movimento del 77* veure VVAA, (1997) 1977; VVAA, (1997) *Una sparatoria tranquilla. Per una storia orale del '77*; DI NALLO (1997).

¹⁶ Veure els enfrontaments del moviment estudiantil amb el secretari general de la CGIL, Luciano Lama. Aquests suposen un trencament definitiu del moviment del 77 amb l'esquerra clàssica.

¹⁷ Veure "L'appello degli intellettuali francesi", BALESTRINI/ MORONI (1997:613-614)

aquesta fase va prevaldre una raó d'estat dèbil i cega que, davant la incapacitat d'anar a l'arrel dels problemes, va escollir la via de la reducció dels drets". Així, una legislació antiterrorista i un dret penal polític d'excepció en sentit propi neixen a la fi de 1979 com a conseqüència de noves lleis i sobretot de noves pràctiques judicials.

El cas més paradigmàtic de les pràctiques judicials antigarantistes que es desenvolupen en aquests anys a l'Estat italià és el procés "7 aprile" de 1979. Quan parlem del procés "7 aprile" es fa referència en realitat a dos processos diferents -el romà contra 71 imputats i el paduà contra 163-¹⁸. Les primeres acusacions en el procés de Roma afirmen que els imputats¹⁹ són fundadors i dirigents de les BR, i a Toni Negri a més se l'acusa de l'assassinat d'Aldo Moro i de la seva escorta, i d'haver promogut una insurrecció armada contra els poders de l'Estat. En el procés de Pàdua l'acusació afirma que els imputats²⁰ són al mateix temps els organitzadors i ideòlegs de "*Potere Operaio* i altres associacions anàlogues vàriament denominades però relacionades entre elles i referibles totes a l'anomenada *Autonomia Operaia Organizzata*"²¹, concebuda a la vegada com sigla de cobertura de tots els filons del "terrorisme" italià. Mitjançant el *teorema Calogero* molts militants de l'àrea de l'autonomia operaia restaren en presó condicional durant anys, i posteriorment se'ls imposen anys de presó i d'exili, en un procés judicial mancat d'importants garanties processals i substantives.

Aquest procés tant sols és una punta d'iceberg de la magnitud de la cultura de l'emergència desenvolupada a l'Estat italià com a reacció a la conflictivitat política dels anys seixanta i setanta. Així, RUGGIERO (1994:56) il·lustra que "entre els anys setanta i la meitat dels anys vuitanta, el sistema de justícia criminal a Itàlia ha assolit més de 20.000 d'encausats polítics. La xifra rècord dels detinguts polítics de

¹⁸ Segons FERRAJOLI (1983:169-170) "connessioni e sconessioni, unificazioni, stralci, accorpamenti senza mai una motivazione e in forza di logiche unicamente politiche: tentare a Roma di saldare il processo contro Negri e l'Autonomia con quello contro le Brégate Rosse, lasciare al sostituto procuratore padovano (Calogero) la possibilità di proseguire le indagini sull'intera vicenda e di contribuire personalmente alla dimostrazione del suo teorema, alzare per i principali imputati i limiti massimi della carcerazione preventiva".

¹⁹ Alguns dels imputats foren: Nanni Balestrini, Giovanni Batista Marongiu, Mario Dalmaviva, Luciano Ferrari Bravo, Roberto Ferrari, Toni Negri, Pino Nicotri, Gianfranco Pancino, Franco Piperno, Oreste Scalzone, Emilio Vesce, Lauso Zagato.

²⁰ En un primer moment Paolo Benbegnù, Guido Bianchini, Lisa Del Re, Carmela Di Rocco, Ivo Gallimberti, Sandro Serafini, Marzio Sturano, Massimo Tramonte. Posteriorment creix la investigació, passant de 8 a 134 imputats, per reduir-se finalment a 69.

²¹ Traducció pròpia, original en italià: "*Potere Operaio* e altre analoghe associazioni variamente denominate ma collegate fra loro e riferibili tutte alla cosiddetta *Autonomia Operaia Organizzata*".

l'esquerra ha estat de 4.000. Un parell de centenar de militants romanen encara detinguts. Molts, en canvi, tant bon punt han aconseguit la llibertat provisional han preferit deixar el país i esperar "a distància de seguretat" les fases finals del seu procés"²².

1.2. El conflicte nacional basc

Mentre aquesta forta conflictivitat social sacseja l'Estat italià durant les dècades dels anys seixanta i setanta, l'Estat espanyol encara es troba sota el règim dictatorial de Franco. A finals dels anys cinquanta, i amb l'arribada al poder dels tecnòcrates de l'Opus Dei, es trenca el cert aïllament internacional²³ que havia suposat el període de la "España azul" (1939-1945) i el període del "Nacional-Catolicismo" (1945-1957), però caldrà esperar a la mort del dictador per poder fer una transició cap a un règim democràtic liberal. La "España del desarrollismo" té com a data simbòlica d'inici el 1959, amb el Plan de Estabilización, caracteritzat per una aposta per la liberalització de l'economia. En aquest període es combina una fase de desenvolupament econòmic capitalista²⁴ i l'aplicació de certes mesures assistencialistes, tot i que encara no es pot parlar d'Estat del benestar. En aquest període la conflictivitat social no para de créixer. La falta de llibertats democràtiques comença a generar els primers símptomes importants qualitativament i quantitativa d'oposició a la dictadura. En destaquen quatre camps.

En primer lloc, citar la conflictivitat laboral. La llei de convenis col·lectius atorga als treballadors la possibilitat que els seus representants negociïn directament amb els patrons. És en aquest context es produeix un augment de la conflictivitat

²² Traducció pròpia, original en italià: "tra gli anni '70 e la metà degli anni '80, il sistema della giustizia criminale in Italia ha "raggiunto" oltre 20.000 rei politici. La cifra record dei detenuti politici della sinistra è stata di 4.000. Un paio di centinaia di militanti rimangono ancora detenuti. Molti, invece, non appena conseguita la libertà provvisoria, hanno preferito lasciare il paese e aspettare "a distanza di sicurezza" le fasi finali del processo che li riguardava".

²³ El 1953 es negocia el Concordat amb la Santa Seu, així com també un acord amb Estats Units per les Bases de Torrejón, Rota, Morón i Saragossa. L'entrada a l'ONU es durà a terme al 1955. Cal apuntar que aquesta obertura és provocada i provoca alhora una nova oposició al règim per part d'estudiants, demòcrates i revolucionaris.

²⁴ El desenvolupament econòmic d'aquest anys és conseqüència del creixement del sector turístic, les inversions de capital estranger i les remeses de divises d'emigrants. Aquest període també es caracteritza per importants moviments migratoris intraestats que equilibren el mercat de treball i de consum espanyol.

laboral i el creixement de sindicats clandestins. En segon lloc, en referència a la conflictivitat estudiantil, cal dir que les manifestacions i actes es multipliquen fins arribar a punts àlgids com la tancada al convent dels caputxins de Sarrià d'uns 500 estudiants el 9 de març de 1966. La "Caputxinada" fou reprimida policialment. En tercer lloc, constatar el distanciament de l'església respecte al règim. El recolzament de l'Església al franquisme comença a debilitar-se en aquest període. Així doncs, el 1960, 339 capellans bascos denuncien la falta de llibertat. El 1963 l'abat de Montserrat Cassià Just fa unes declaracions contra el règim al diari *Le Monde*. L'11 de maig de 1966 130 sacerdots es manifestes a Barcelona per denunciar la repressió policial i les tortures: la policia carrega contra ells. En últim lloc la persistència de la qüestió nacional. La negació de la identitat cultural i del fet diferencial dels diferents pobles de l'Estat per part del règim fa revifar la reivindicació nacional als Països Catalans, País Basc i Galícia. El nacionalisme abasta un ampli espectre polític: des de la democràcia cristiana fins a grups revolucionaris.

El present treball centra l'atenció en la mobilització que es desenvolupa al voltant de la qüestió nacional, i en concret, el cas basc. És en aquest àmbit que es manté el fenomen de la violència armada fins a l'actualitat. I és aquesta violència la que justifica la construcció de la cultura de l'emergència a l'Estat espanyol a partir de 1978.

L'origen del basquisme es situa a finals del segle XVIII, tenint aquest una important influència del romanticisme present en l'època en el continent europeu. Així doncs, amb posterioritat a la primera guerra carlista sorgeix un moviment en defensa dels "furs" que romanen pendents de reforma sense arribar a derogar-se. No és fins a la fi de la tercera guerra carlista que Cánovas del Castillo els deroga. La data d'inici del nacionalisme modern, però, es troba en Sabino Arana a finals del segle XIX, amb la fundació del Partit Nacionalista Basc (Eusko Alderi Jeltzalea-Partido Nacionalista Vasco, EAJ-PNV).

El PNB es crea l'any 1895 de la mà de Sabino Arana que n'ostenta la presidència fins 1903. Es tracta d'un dels primers "partits de massa" de l'època. En aquesta formació es constata la preocupació per crear una base social ampla i participada, esdevenint així els "batzokis" centres de trobada i nodes d'organització del partit, presents arreu del territori basc. Aquesta forma d'organització significà

una important innovació respecte als “partits de quadres” de l'època. El PNB és un partit que posteriorment desenvolupa un important paper durant la II República espanyola, així com també durant la guerra civil i el franquisme en la lluita a favor de les llibertats democràtiques. En el període de la dictadura franquista s'ha d'organitzar a l'exili i no és fins a la restauració de la democràcia que pot tornar a actuar públicament. El nacionalisme basc d'Arana es basava en la idea de cultura, història i raça, així com també en un fervent catolicisme. La composició social del partit era bàsicament burgesa, allunyada de qualsevol reivindicació obrera.

En aquest context, l'any 1959 ETA neix com una escissió del PNB²⁵. L'any 1952 les joventuts del PNB comencen a editar la revista *Ekin* que, entre altres elements, critica la centralitat que pren el catolicisme en la ideologia del partit així com també la inacció en relació amb les lluites obreres basques que s'estaven produint en aquell context. Així doncs, els col·lectius que s'agrupen al voltant d'aquest butlletí -a Guipúscoa i Biscaia- funden ETA. No es tracta tant sols d'un trencament a nivell d'organitzatiu sinó també polític. Els esquemes ideològics d'aquests joves no provenen només de la lectura d'Arana sinó dels discursos dels moviments d'alliberació nacional que aquests adquireixen en les seves estades a França i Bèlgica on molts d'ells segueixen els seus estudis universitaris. D'aquesta manera, doncs, ETA es declara nacionalista i revolucionària, tot inspirant-se en el marxisme-leninisme i trencant amb la ideologia demòcratacristiana.

Les primeres accions d'ETA es duen a terme l'any 1961: l'atac amb molotovs a seus de la policia a Bilbao i al govern civil de Victoria, i l'intent de fer descarrilar un tren que transportava antics combatents franquistes a Sant Sebastià per participar en una cerimònia commemorativa de la guerra civil. A nivell de consolidació organitzativa, el maig de l'any 1962 ETA celebra la I Assemblea, en la que l'organització s'autodefineix com a moviment revolucionari basc d'alliberament nacional i social. Posteriorment es realitza la II Assemblea (1963) i la III Assemblea (1964) en un context de forta repressió en la que decideixen dotar-se d'una mínima organització i denunciar el règim franquista a nivell internacional. Ja a la IV Assemblea (1965) l'organització declara el seu caràcter socialista, fent confluïr la lluita de classe i la lluita per l'alliberament nacional, i s'aprova l'ús de la violència

armada com repertori d'acció de l'organització. A la V Assemblea (1966-67) es produeix la primera escissió entre els sectors més "obreristes" -que acaba integrant-se al Movimiento Comunista (MC)- i els que posen més d'èmfasi en la qüestió nacional.²⁶

La primera víctima mortal d'ETA és el guàrdia civil José Paridines de servei en un control l'any 1968. L'autor dels trets que acaben amb la seva vida, Txabi Etxebarrieta, també mor en un tiroteig posterior. El 2 d'agost de 1968, ETA assassina Melitón Manzanos González, inspector de policia a Sant Sebastià i cap de la Brigada Político Social (BPS). És conegut per la seva cooperació voluntària amb la Gestapo quan estava destinat a Irún, i destacat torturador franquista. Aquests dos episodis inauguren l'acció armada d'ETA. El desembre de 1970 es celebra el Procés de Burgos en el que es jutgen els presumptes responsables de l'atemptat contra el comissari Melitón Manzanos: a nou dels jutjats se'ls condemna a pena de mort. Aquest procés desencadena una gran reacció arreu de l'Estat, però també a nivell internacional. Davant la multiplicació de les protestes, Franco decideix commutar les penes de mort²⁷. L'oposició continua organitzant-se per evitar la continuïtat del règim dictatorial. El 20 de novembre de 1975 mor Francisco Franco, al llit, després d'una llarga malaltia. Aquests dos fets obren el procés de transició que s'afiança amb l'aprovació de la Constitució espanyola (1978) i les primeres eleccions democràtiques (1979)²⁸.

És evident que la conflictivitat política que es desenvolupa durant el període franquista provoca una important repressió per part de l'Estat. El règim recorre sistemàticament a la detenció, l'empresonament, als judicis sense garanties, a

²⁵ Per una perspectiva històrica del naixement i evolució d'ETA veure SULLIVAN (1988), LETAMENDIA (1994), ELORZA (2000).

²⁶ Per una història de les diferents escissions d'ETA veure nota anterior i IBARRA (1988).

²⁷ El 1970 es duu a terme la VI Assemblea d'ETA en la que resorgeixen tensions entre militaristes i obreristes, partidaris aquests últims de la supeditació de la lluita armada a la lluita política organitzada amb aliança amb les organitzacions obreres. Es produeix la segona escissió i es crea ETA-Berri i ETA-Zara. Amb l'assassinat de Carrero Blanco els debats resorgeixen en el si d'ETA i és així que en el marc de la VII assemblea (1974) que es produeix una tercera escissió entre ETA-V, ETA-VI (sector majoritari). Tot i això ETA-V aconsegueix fer-se amb el control de la organització.

²⁸ Després de la mort de Franco, el 22 de novembre de 1975 és coronat com a rei Juan Carlos de Borbón. Arias Navarro, president del govern, es manté al càrreg fins a 1976 quan és nomenat Adolfo Suárez. Comença el procés de "canvi des de dins del règim", aprovant les Corts espanyoles la Ley para la reforma política que es refrenda en eleccions el mateix 1976. El 15 de juny de 1977 es produeixen les primeres eleccions lliures, poc abans s'havia legalitzat el PCE. Guanya

l'arbitrarietat de la censura, a la tortura i assassinat polític (ja sigui mitjançant la repressió policial o la pena de mort²⁹). Cal dir, però, que en aquestes pàgines no ens interessa aprofundir en les pràctiques repressives d'un règim dictatorial, sinó és perquè ens expliquin el que succeeix posteriorment. La naturalesa mateixa dels règims dictatorials comporta intrínsecament violència arbitrària i la violació sistemàtica dels drets fonamentals. En aquest treball es vol identificar la violència arbitrària i les pràctiques il·liberals de l'Estat quan aquestes es donen en un règim democràtic, ja que entren en contradicció amb la naturalesa mateixa d'aquest. És per això que l'anàlisi de la construcció de la cultura de l'emergència a l'Estat espanyol començarà a partir de la consolidació de l'estat democràtic i de dret a l'Estat espanyol, i es pren com a data simbòlica el 6 de desembre de 1978, dia en que s'aprova en referèndum la Constitució espanyola.

Però aquest període no és tan tranquil com sembla. Dos fets es destaquen: la massacre de Victòria (1976) i la matança dels advocats d'Atocha a Madrid (1977). Referendada en assemblees, els treballadors de Victòria decideixen fer vaga el 3 de març de 1976. L'aturada a les fàbriques és total, amb la que es solidaritzaren estudiants i comerciants. La policia reprimeix des de primera hora del dia la mobilització. Per la tarda estava convocada una assemblea general a l'església de San Francisco. La policia irromp i ametralla als obrers concentrats. Aquesta actuava sota les ordres del llavors ministre de l'interior Manuel Fraga Iribarne. Es disparen més de 2000 bales, 5 obrers moren (Romualdo Barroso, Francisco Aznar, Pedro Martínez Ocio, Jose Castillo i Bienvenido Pereda) i més de 100 són els ferits. Si bé aquests fets suposen el terror estatal, Atocha suposa el terror de l'extrema dreta. A Madrid diferents episodis de violència d'extrema dreta intenten crear una escalada de tensió per aturar el procés democràtic. El punt més àlgid és l'atemptat comès al despatx d'advocats laboralistes del carrer Atocha 55, en el que moren quatre advocats i un administratiu, i queden ferits quatre advocats més.

Adolfo Suárez. Les Corts Constituents elaboren una Constitució que s'aprova en referèndum el 6 de desembre de 1978.

²⁹ Les últimes execucions portades a terme a l'Estat espanyol foren les de Salvador Puig Antich i Heinz Chez, el 2 de març de 1974, amb l'aplicació del garrot vil; i les de Angel Otaegui Echeverría, José Luis Sánchez-Bravo Sollas, Juan Paredes Manot, José Humberto Baena Alonso i Ramón García Sanz, militants d'ETA i el FRAP, i que foren fusilats el 17 de setembre de 1975.

En aquest context, un parell de moviments intenten “calmar” el carrer: la legalització del Partit Comunista d'Espanya (PCE) abans de les eleccions generals de 1977 i la signatura dels Pactes de la Moncloa, amb l'objectiu de canalitzar la conflictivitat obrera. Pot afirmar-se que tant la conflictivitat per una major democratització (vegi's reivindicacions republicanes) o els conflictes obrers queden relativament resolts o si més no normalitzats en el procés de la transició. Així, doncs, la conflictivitat que resulta com a producte de la reestructuració productiva, de l'entrada en crisi del model fordista (que a Itàlia fou l'element central per entendre la gran mobilització social) queda relativament solucionada a l'Estat espanyol amb els Pactes de la Moncloa i sobretot amb el triomf del govern socialista l'any 1982. Les organitzacions sindicals perden molta de la seva capacitat conflictual de classe i passen a esdevenir en gran part conductes de canalització formal de les demandes obreres. Si bé això és cert, cal deixar apuntat que al llarg dels anys vuitanta encara trobem destacats casos de conflictivitat obrera, la majoria d'ells autònoms dels sindicats, provocats per la reestructuració de fàbriques i estibadors. I també quatre vagues generals, convocades pels sindicats majoritaris: el 20 de juny de 1985 contra la retallada de la jubilació i la delicada situació de la seguretat social; el 14 de desembre de 1988 contra les mesures adoptades pel PSOE en matèria laboral (lleis d'ocupació juvenil i el “contracte escombraria”); el maig de 1992 la convocatòria d'una mitja jornada d'atur; i finalment el 27 de gener de 1994 per protestar per l'abaratiment de l'acomiadament, la congelació salarial a l'ensenyament públic i en l'oferta d'ocupació pública.

Hi ha una qüestió que no queda satisfactòriament tancada durant el procés de transició: la qüestió nacional. El model territorial que es dissenya no deixa satisfetes les reivindicacions nacionals de diferents territoris de l'Estat. Significatiu és el fet que la Constitució espanyola tant sols és recolzada per un 34,9% de la població basca. Si bé el conjunt del nacionalisme basc manté postures similars en el referèndum constitucional, a partir de llavors es produeix una ruptura entre les forces basquistes que es posicionaren a favor de l'Estatut d'Autonomia i les que continuaren negant la legitimitat del text constitucional i els desenvolupaments posteriors. En aquest sentit, es duu a terme en el si de l'esquerra abertzale³⁰ un debat

³⁰ La traducció del terme en català seria “esquerra patriòtica”.

sobre el paper de la transició ja que es considera que moltes de les dinàmiques iniciades en el període franquista segueixen encara vigents.

Els primers governs democràtics i altres actors de l'Estat, encara influenciats per dinàmiques policials i judicials del règim franquista, endureixen les mesures repressives per a fer front a aquesta qüestió política no resolta a la transició. Així, el 1982 el Partido Socialista Obrero Español (PSOE) desenvolupa un pla de lluita contra el "terrorisme", el Plan de la Zona Especial Norte (ZEN) que s'orienta no tant cap a la persecució de delictes tipificats en el codi penal sinó cap a punir l'entorn social de l'organització armada. Paral·lelament es creen els Grupos Antiterroristas de Liberación (GAL), organització creada il·licitament per funcionaris del govern i finançada pel Ministeri d'Interior, per combatre a ETA. El recurs a aquests mètodes per acabar amb la lluita armada no és nou, en el franquisme i el període de transició cal citar l'existència, entre altres, de la Triple A, el Batallón Vasco Español (BVE), els Comandos Antimarxistas i els Grupos Armados Españoles y Antiterrorismo ETA (ATE). El segrest i posterior assassinat de Joxe Antonio Lasa i Jose Ignacio Zabala a l'octubre de 1983³¹, i el segrest de Segundo Marey l'any 1984 marcaren l'inici de l'activitat dels GAL. Aquests estigueren actius fins a 1987³² i actuaren principalment al País Basc, sobretot a la part francesa, però també a altres zones de l'Estat espanyol. Atemptaren contra militants i simpatitzants d'ETA, així com també contra gent no relacionada amb aquesta organització –cometent 23 assassinats, i nombrosos segrestos, tortures i delictes econòmics.

Segons es va revelar en els judicis posteriors, els atemptats i segrestos dels GAL foren perpetrats en la seva majoria per mercenaris francesos contractats per policies espanyols, finançats amb fons reservats i organitzats pel propi ministre de l'Interior, a través de responsables de la lluita antiterrorista. Alguns dels condemnats foren José Barrionuevo (ministre de l'Interior), Rafael Vera (director per la Seguretat de l'Estat), Ricardo García Damborenea (secretari general del PSOE de Biscaia), Francisco Álvarez (cap de la Lluita Antiterrorista), Miguel Planchuelo (cap de la

³¹ Aquestes dues persones foren segrestades i traslladades a la seu central de la lluita antiterrorista, on foren torturades durant diversos dies. Després foren portades a Alacant on se'ls va rematar i enterrar en calç viva.

³² La seva última acció oficial fou l'assassinat el 1987 de Juan Carlos García Goena, un objector de consciència refugiat a França.

Brigada d'Informació de Bilbao), José Amedo (policia) i Julián Sancristóbal (gobernador civil de Biscaia).

A partir de la segona meitat dels anys vuitanta l'organització armada ETA continua la seva activitat, augmentant els atemptats en número i intensitat. En aquest sentit, destaca el primer atemptat amb cotxe bomba a Madrid (1985) amb un mort i 16 ferits, o l'atemptat d'Hipercor a Barcelona (1987) en el que moriren 21 persones i resultaren ferides 45. ETA envià un comunicat en el que explicava que havia avisat prèviament i que la policia no havia desallotjat el local³³. La realitat és que aquest fet provoca una important crisi de legitimitat de l'organització a Catalunya que es visibilitza en els resultats de les eleccions europees en què el suport a l'esquerra abertzale baixa considerablement³⁴. El 12 de gener de 1988 es signa el pacte d'Ajuria-Enea entre tots els partits polítics amb l'excepció d'Herri Batasuna (HB). A final del mateix mes ETA anuncia un "alto al foc" i s'intenta una negociació, les "converses d'Alger", que acaben en fracàs. A partir d'aquest fracàs la repressió sobre ETA s'intensifica, entre altres, mitjançant extradicions, deportacions i una veritable política de la dispersió. L'activitat militar d'ETA també augmenta en aquest context.

El 1995 ETA fa pública l'Alternativa Democràtica en la ofereix una via de solució al conflicte basat en el reconeixement de totes les parts de deixar que el poble basc decideixi. En aquest context la voluntat de resolució del conflicte es va afiançant en la societat civil i en la majoria de forces polítiques i socials basques. Aquestes voluntats es materialitzen, entre altres, en la Conferència de Pau d'Elkarri celebrada el mes de març de 1995, així com també el Forum d'Irlanda impulsat per HB el 1996. Així doncs, el 12 de setembre de 1998 es signa la Declaració Lizarragarazi per part de forces nacionalistes i d'esquerra del País Basc (entre elles el EAJ-PNV, HB, Eusko Alkartasuna, Ezker Batua-Berdeak o el sindicat LAB) en què el principal acord és facilitar el camí cap a un procés de pau i un acord democràtic. La signatura suposa la fi de facto del pacte d'Ajuria Enea. Quatre dies després ETA anuncia un alto al foc unilateral i indefinit, que durà 14 mesos, en els que el govern

³³ Veure BATISTA (1999).

³⁴ Els resultats a les eleccions al Parlament europeu així ens ho mostren. Mentre que l'any 1987 Herri Batasuna obtenia uns resultats considerables a Catalunya (39.692 vots), l'any 1989 aquest baixen més de la meitat (15.427 vots), tendència que es consolida l'any 1994 (4.481 vots) i que no remunta fins a 1999 quan es presenta Euskal Herritarrok i l'estratègia de l'esquerra abertzale és l'aposta per un procés de pau. En aquesta comtesa electoral obtenen 17.609 vots.

espanyol no fa cap moviment considerable per facilitar la negociació. En aquest mateix context, és important destacar la formació, el 18 de setembre de 1999, de la Udaltzita (assemblea de municipis i electes municipals) primera institució nacional recolzada per 1789 consellers i alcaldes.

En aquest tombant de mil·lenni es fa ús de diferents estratègies criminalitzadores a l'esquerra abertzale més enllà de l'organització armada ETA. Entre elles cal destacar el tancament de mitjans de comunicació, la il·legalització de partits polítics i organitzacions socials, així com la construcció de tota una sèrie de macro-sumaris judicials. En un primer moment, i com a atac a la llibertat d'expressió, cal destacar el tancament del diari *Egin* i l'emissora *Egin Irratia* (15 juliol 1998), i del tancament del diari *Euskaldunon Egunkaria*, únic publicat íntegrament en euskera (20 de Febrer de 2003), així com també de la revista *Ardi Beltza*. En segon moment, i com a limitació del dret de reunió i d'associació, en destaca l'aprovació de la "llei de partits" (LO 6/2002 de juny) i la consegüent il·legalització de Batasuna, objectiu implícit de la llei, per part del Tribunal Suprem. La "llei de partits" és un text obert i totalment interpretable que permet un ampli marge d'arbitrarietat al jutge pertinent. En un tercer moment, destaca la construcció de macro-processos judicials impulsats pel jutge Baltasar Garzón³⁵. El més destacat és l'anomenat "Sumari 18/98 (i més)" contra una ampla xarxa de la societat civil organitzada basca -organitzacions i partits polítics, associacions socials i culturals, mitjans de comunicació, grups en defensa dels drets humans, advocats...- per considerar-se "entorn d'ETA". Aquestes dinàmiques presenten molts paral·lelismes amb la construcció de l'última fase de l'emergència a l'Estat italià.

El dia 11 de març de 2003 un nou actor intervé a l'Estat espanyol: una cèl·lula islamista atempta a la ciutat de Madrid. 200 morts i centenars de ferits en són el tràgic balanç. El govern del PP, amb una clara voluntat electoralista, intenta fins a l'exasperació fer creure que la responsabilitat de la massacre recau en ETA. La societat civil espanyola, farta de mentides, farà caure el govern d'Aznar a les urnes tres dies més tard. A partir de llavors, un govern socialista amb majoria simple comença a governar a l'Estat, amb una clara dependència de les forces d'esquerra i independentistes al Congrés. En aquest nou escenari, el 22 de març de 2006 ETA

³⁵ Jutge titular del Jutjat d'Instrucció (JCI) núm. 5 de l'Audiència Nacional.

anuncia un alto el foc permanent. És hora de començar a negociar. El 29 de juny de 2006 el president del govern espanyol José Luis Rodríguez Zapatero informa als mitjans de comunicació de l'inici del diàleg amb ETA.

No existeix una sola causa pel fracàs d'aquesta treva. Deixem però apuntats alguns elements que ens interessin pel treball que estem duent a terme, i que deriven de la idea de que la cultura de l'emergència i l'excepcionalisme penal són importants traves per a l'èxit d'un procés de pau. En aquest sentit, cal destacar que en aquest període els sumaris iniciats contra membres de l'esquerra abertzale continuen en peu, la il·legalització de partits polítics i agrupacions d'electors és un fet a les eleccions municipals, forals i del Parlament de Navarra del 27 de març; així com també no afavoreixen a distencionar el cas de De Juana o l'empresonament d'Arnaldo Otegi – principal interlocutor polític de l'esquerra abertzale- tant sols tres dies després de l'anunci de la fi de l'alto al foc d'ETA el dia 5 de juny de 2007.

2. ELEMENTS PER A L'ANÀLISI.

En aquest apartat s'exposen de manera sintètica les eines analítiques necessàries per dissenyar i elaborar la investigació que tenim entre mans. En un primer moment s'apunten algunes qüestions al voltant dels problemes teòrics de la tesi; en aquest sentit, s'analitza la reacció de l'Estat front al moviment a través del concepte de cultura de l'emergència. Així s'opera un pas de l'anàlisi de la cultura de l'emergència des d'una perspectiva jurídica a una politològica, contextualitzant-lo en el camp d'anàlisi dels impactes no buscats dels moviments socials en les polítiques públiques. En un segon moment es parla de qüestions de mètode, apuntant la voluntat de realitzar una comparació amb dos casos d'estudi des d'una perspectiva "meso" de la mobilització. També s'apunta que la cultura de l'emergència és un concepte metodològicament operacionalitzable en funció dels cicles de mobilització. En un tercer moment es descriu l'objecte d'estudi, la relació entre mobilització i l'Estat i, en definitiva, com aquest últim ha reaccionat front el desafiament movimentístic de l'últim terç del segle XX a la Europa Occidental.

2.1. Problemes teòrics: un enfocament politològic per analitzar la cultura de l'emergència

En aquest treball es fa una anàlisi de la construcció de la cultura de l'emergència a l'Estat italià i a l'Estat espanyol. El concepte d'emergència l'encunyen acadèmics i professionals de l'advocacia italians a finals dels anys setanta, en un context de fort desenvolupament de mesures il·liberals en el camp penal per fer front a la conflictivitat que es desenvolupa a l'Estat italià. Aquests reben els nom de garantistes³⁶ i la seva principal aportació acadèmica i professional és l'aposta per una minimització de l'actuació del sistema penal, utilitzant estratègies descriminalitzadores i despenalitzadores, i augmentant el nivell de garanties substancials i processals. El garantisme penal italià dels anys setanta es desenvolupa amb estreta relació amb la criminologia crítica, disciplina europea que reflexiona al voltant del crim des de perspectives liberal radical, marxista i llibertària. Posteriorment, el garantisme penal traspasa a altres contextos com és el cas de l'Estat espanyol. En aquest context en un primer moment servirà per formular, durant la transició a la democràcia, unes bases garantistes pel futur marc legislatiu en el camp penal que es construeix a l'Estat. Posteriorment aquesta perspectiva garantista és utilitzada amb la mateixa finalitat que havia nascut a l'Estat italià: analitzar i denunciar les mesures il·liberals aplicades per fer front, en aquest cas, a la conflictivitat que provoca la qüestió nacional al País Basc.

Aquesta corrent jurídica en els anys setanta experimenta una evolució en el camp de la sociologia jurídico-penal. En un marc de desenvolupament de perspectives culturalistes en la teoria sociològica s'introdueix el concepte "cultura de l'emergència" que pretén descriure i interpretar quelcom més ampli que la introducció de determinades normes il·liberals. La sociologia jurídico-penal garantista analitza la construcció d'una veritable cultura de l'emergència, que impregna totes les instàncies del sistema penal així com també els mitjans de comunicació. Aquesta cultura és la que s'ha construït en el territori italià durant la

³⁶ S'adverteix, però, que el garantisme troba les seves arrels en la Il·lustració, en la voluntat de dotar de certes garanties els mecanismes punitius.

segona meitat dels anys setanta i els anys vuitanta i a l'Estat espanyol a partir dels anys vuitanta, entre altres contextos.

De les aportacions que es formulen des de la sociologia jurídic-penal en destaquen dues que resulten útils per a plantejar el model teòric i metodològic de la tesi que ens ocupa. La primera és el concepte de "control punitiu", d'origen pròpiament europeu, desenvolupat en el camp de la teoria de l'Estat i molt lligat a la idea de monopoli de la força. Aquest es diferencia clarament del concepte de control social, desenvolupat en el si de la sociologia del control, preeminentment nordamericana. La segona aportació és el concepte de "sistema penal dinàmic" que identifica com a objecte d'estudi les dinàmiques internes i externes dels diferents aparells del sistema penal: la policia, la jurisdicció i la presó.

Constatada la importància de la ciència jurídica i la sociologia jurídic-penal en l'avenç de la investigació al voltat de la construcció de la cultura de l'emergència, i en concret, a l'Estat italià i l'Estat espanyol, cal apuntar que per a procedir una investigació politològica no en tenim prou amb l'observació dels canvis que es produeixen en el sistema penal. Cal operar, doncs, un canvi d'orientació en l'anàlisi i posar al centre la conflictivitat política. I això és el que fa aquest treball: estudiar els impactes de la mobilització en les polítiques que desenvolupen les diverses instàncies del sistema penal. Afirmada la importància de posar al centre la conflictivitat política, es constata la necessitat d'elaborar una anàlisi que s'emmarqui en el camp dels estudis dels moviments socials, i en concret d'aquells que analitzen les repercussions o conseqüències dels moviments socials. En aquest sentit la conformació d'una cultura de l'emergència com a resposta a la mobilització social pot analitzar-se a través d'un estudi d'"impactes no buscats" dels moviments socials en les polítiques públiques.

Per seguir desenvolupant l'argument, cal deixar apuntades dues premisses que es troben en la base d'aquesta tesi. En un primer moment, es considera la violència política, i la seva màxima expressió que és la lluita armada, com un repertori d'acció dels moviments socials utilitzat en algunes onades de mobilització. En un segon moment, s'afirma que la naturalesa última de la relació moviments socials-Estat ha de ser estudiada a través d'aquells casos en què apareixen els moviments socials més radicalitzats, que porten fins a les últimes conseqüències la conflictivitat política. En aquest sentit, les onades de mobilització en les que

es fa recurs a un ampli repertori d'acció – inclosa la violència política i la lluita armada – són paradigmàtiques per analitzar la naturalesa de la relació moviments socials-Estat.

Acceptades aquestes dues premisses es pot deduir que cal considerar la conflictivitat política en tota la seva complexitat si volem entendre la relació que es produeix entre moviments socials i Estat, alhora que cal escollir casos d'estudi que precisament presentin un alt grau de radicalització per poder comprendre la naturalesa mateixa de la relació.

Cal deixar apuntat, també, que la recerca s'emmarca en unes coordenades espacials i temporals concretes. En un primer moment, el marc geogràfic objecte de la nostra recerca són dos estats de l'Europa occidental (en concret a l'Estat italià i l'Estat espanyol), dues democràcies liberals amb un desenvolupament relatiu de l'Estat del benestar. Així, les mesures il·liberals de les que parlem dibuixen una modalitat concreta de reacció estatal pròpiament europea. En un segon moment, el marc cronològic es fixa a raó de les onades de mobilització que s'analitzen. Es tracta d'onades que es situen en un context de crisi del model fordista-keynesià. El cas italià és paradigmàtic de la crisi en que entra el mode de producció capitalista fordista – abasta des de mitjans dels anys seixanta fins als anys vuitanta. El cas espanyol mostra un conflicte d'organització territorial: l'estat-nació que es posa en dubte – abasta des de l'aprovació de la Constitució al 1978 fins a l'actualitat.

En definitiva, l'objecte de recerca de la tesi és una modalitat de reacció estatal front el desafiament dels moviments que es caracteritza per desenvolupar-se en democràcies liberals europees i durant l'últim terç del segle XX, i que responen a conflictes que es desenvolupen a partir de la crisi del model fordista-keynesià d'organització política i social. D'aquesta manera, s'adverteix que no s'entrarà en aquesta tesi a tractar aquelles aproximacions a la violència política i a l'anomenat terrorisme internacional que prenen importància als anys noranta i sobretot després del 11-S. Escapa del nostre objecte d'estudi, tant teòricament com metodològica. De la mateixa manera no farem referència a les reaccions estatals que es desenvolupen en estats que tenen un regim polític diferent a les democràcies liberals, així com tampoc ens referirem a fenòmens que es desenvolupen a Estats de fora del continent europeu.

Apuntades les premisses, i les coordenades temporals i espacials de la recerca, recuperem el fil de l'argument. El present treball de tesi es situa en el camp dels estudis sobre moviments socials i, en concret, aquells que analitzen les conseqüències de l'acció dels moviments. En aquest sentit, la literatura sobre la qüestió dels impactes és limitada, en relació amb altres agendes de recerca dins dels estudis sobre moviments socials, tot i que hi ha hagut una reactivació de l'interès en

els últims anys per aquesta qüestió³⁷. Un tipus de conseqüència específica de l'acció dels moviments socials és la producció d'*outcomes* o impactes en les polítiques públiques (i fins i tot en la *polity*). Aquest és el terreny més fecund de producció acadèmica, front a l'anàlisi d'altres conseqüències com poden ser impactes en la cultura política ciutadana o en els mitjans de comunicació, per posar tant sols dos exemples. En la nostra recerca s'analitzen els *outcomes* o impactes en les polítiques públiques i en la *polity*.

Els impactes en les polítiques públiques es poden situar en dos camps diferents: aquells impactes buscats i aquells impactes no buscats. Els "impactes buscats" són els canvis (o no canvis) simbòlics, substantius i operacionals que es produeixen en les polítiques públiques en les que els moviments tenen intenció d'influir. És en aquest sentit que es pot parlar d'èxit o fracàs de l'impacte dels moviments. En aquest camp situaríem la majoria de recerques que s'han elaborat des d'aquestes agendes de recerca que analitzen els *outcomes* dels moviments socials. Un segon camp serien aquells canvis que es poden identificar com "impactes no buscats" per part dels moviments socials. En aquest camp es troben poques recerques, i en destaquen sobretot aquelles que tenen a veure amb els impactes dels moviments socials al sistema penal.

Així doncs, un efecte no buscat de la protesta és sovint l'increment de la repressió front a la mobilització social. Tot i això, aquesta accentuació de la repressió pot respondre a dues raons: a una activació de les polítiques públiques previstes per a fer front al conflicte o a una modificació d'aquestes. I encara anant més lluny, en el cas que es produeixi una modificació de les polítiques públiques, aquestes cal entendre-les com a simple modificacions de les polítiques públiques o bé s'operen transformacions en la *polity*?. En aquest sentit s'afirma que l'objecte d'estudi de la nostra investigació són les modificacions que s'operen en les polítiques públiques del sistema penal, així com també en la *polity*. És a dir, la introducció de mesures il·liberals per part de l'Estat italià i espanyol per a fer front la conflictivitat política dels moviments es situa en aquest espai analític.

Com s'ha dit, l'anàlisi dels impactes no buscats ha estat poc analitzat en la literatura politològica. En destaca l'obra de TARROW (1990 i 1998), però sobretot

³⁷ Veure, entre altres, GIUGNI/ McADAM/TILLY (1998a, 1998b) i GIUGNI (1998).

aquella de Della Porta amb el concepte de les *policing of protest*³⁸. Des d'una perspectiva d'estudi dels moviments socials, i en concret dels processos polítics, l'autora s'endinsa en l'anàlisi de les polítiques de control de l'ordre públic que s'activen per fer front als moviments socials, amb l'objectiu d'entendre la relació que es construeix entre moviments socials i Estat. L'autora afirma que aquestes, a l'ocasionar un impacte directe sobre els moviments socials, poden actuar com a baròmetre per mesurar l'estructura d'oportunitats polítiques. El que interessa per la present tesi és veure com s'ha operat la introducció de la variable de la repressió estatal com a objecte d'estudi en les investigacions sobre moviments socials. Per Della Porta les *policing of protest* són un factor explicatiu important de l'escalada de violència i de la radicalització del moviment, però alhora és la radicalització del conflicte la que explica l'emergència de noves pràctiques i cultures policials. És a dir, es tracta d'una relació dialèctica entre desafiadors i policia, entre moviments socials i Estat: "L'anàlisi de les *protest policing* permet entendre els processos interactius que provoquen una escalada de violència. Les *protest policing* actuals, així com les seves estratègies, estan directament influenciades per les interaccions entre desafiants i policia. Desafiants i policia, moviments socials i Estat s'influencien en les tries estratègiques que fan, en un procés d'innovació i adaptació d'ambdós extrems" (1995:57)³⁹.

La introducció de la importància de la dialèctica moviments socials-polítics públiques del sistema penal (en aquest cas les desenvolupades per l'aparell policial) aporta nous elements per comprendre millor la interrelació moviments socials-Estat. Cal apuntar, però, que en el treball que es presenta s'operarà una redefinició de l'objecte d'estudi respecte a l'agenda de recerca de Della Porta. Mentre que l'agenda de recerca de l'autora l'objecte d'estudi és explicar la radicalització dels moviments socials en aquesta escalada de violència repressió-mobilització; el nostre treball opera en sentit contrari, cal entendre els moviments per veure com aquests impacten en les polítiques del sistema penal. És a dir, el nostre objecte de recerca és la

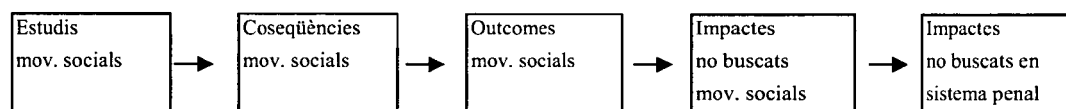
³⁸ Veure també DELLA PORTA/REITER (1998); DELLA PORTA/REITER (2003); DELLA PORTA/FILLIEULE (ed.) (2006).

³⁹ Traducció pròpia, original en anglès: "The analysis of protest policing allows us to understand the interactive processes that fuel violent escalation. The actual protest policing, as well as protest strategies, is in fact directly influenced by the *interactions between protestors and the police*.

construcció de la cultura de l'emergència. Els objectius d'ambdues agendes de recerca no són contradictoris sinó complementaris, al buscar-se, en la mateixa interrelació, la comprensió d'un fenomen diferent. Però és important constatar la diferència.

Com limitació que s'observa en el treball de Della Porta s'identifica la centralitat que pren l'anàlisi de l'aparell policial, front a altres instàncies del sistema penal. Segons Max Weber, l'Estat es caracteritza per tenir el monopoli de la força en un territori donat. Aquesta és exercida pel sistema penal que es divideixen en diferents instàncies d'aplicació: l'aparell policial, la jurisdicció i el sistema penitenciari. Reduir, per tant, la reacció estatal front als moviments socials a les polítiques policials, tot i que permet avançar en el coneixement de pràctiques i ideologies policials, no permet captar la complexitat de la reacció de l'Estat. És per aquest motiu que en aquest treball s'aposta per considerar el sistema penal en la seva complexitat, i no tant sols l'aparell policial.

Figura 1. Concreció de l'aproximació teòrica

Font: Elaboració pròpia

2.2. Problemes de mètode: la comparació del cas italià i espanyol

Per mitjà de dos casos d'estudi, el cas italià i l'espanyol, es desenvolupa una investigació comparada amb "n" petita⁴⁰. Es procedeix a una investigació preferentment qualitativa, encara que no per això es fugi a la quantificació allà on sigui possible (per exemple, el repertori d'acció de les onades de mobilització). És cert que en un estudi comparatiu amb un número de casos reduïts el control de la

Protestors and the police, social movements and the state influence each other in the strategic choices they make, in a process involving innovation and adaptation on both sides".

⁴⁰ Sobre el mètode comparatiu veure BARTOLINI (1990); COLLIER (1991); DOGAN/PELASSY (1984); EISENSTADT (1968); SMELSER (1976).

relació entre variables és baix, però és interessant, i inclús l'únic possible, en treballs com el nostre en que es troba un important buit d'investigació empírica.

Es parteix de la constatació que la cultura de l'emergència és un concepte metodològicament operacionalitzable en funció de les onades de mobilització. Aquest no es pot entendre, com ja hem apuntat en l'anterior apartat, sense analitzar el context i el perquè es desenvolupa aquesta. Però no només això. L'afirmació de la centralitat del polític (VIEJO, 2005 i 2007) ens porta a una translació de la variable independent a la conflictivitat política. És aquesta la que explica en un primer moment el desenvolupament de la cultura de l'emergència. I són les diferents característiques d'aquestes onades les que condicionaran en gran part la reacció estatal.

Els casos d'estudi són dues onades de mobilització i les reaccions estatals que se'n deriven: la *ondata rivoluzionaria* italiana i l'onada de mobilització a raó del desafiament nacional d'importants sectors del País Basc. No es realitzarà una comparació dels dos casos en un mateix moment històric, sinó que es durà a terme una anàlisi diacrònica de cada onada de protesta i la reacció de l'Estat que en ella s'hi opera. Aquestes dues anàlisis seran comparades per poder trobar claus explicatives en la manera en que ha operat un tipus de reacció estatal en l'últim terç del segle XX a l'Europa Occidental. En aquest sentit, el que importarà és observar les dinàmiques internes que es generen a cada onada de mobilització, la interacció entre moviment social i Estat; i serà aquesta interacció la que posteriorment es compararà.

És important observar els recursos que es mobilitzen en cada onada, en altres paraules, les bases sobre les que es recolza la mobilització. Mentre que a l'Estat italià les lluites més destacades de l'onada tenen base obrera i estudiantil, el desafiament més gran que se li presenta a l'Estat espanyol és de base nacional. Una de les hipòtesis que es defensarà en el treball és que el recurs que es mobilitza, la raó per la qual s'inicia i es desenvolupa una onada, serà un factor que modelarà el desenvolupament de la reacció de l'Estat, i en aquest sentit, del desenvolupament de la cultura de l'emergència.

D'aquesta manera es justifica la tria dels dos casos d'estudi anteriorment citats: es tracta d'onades de mobilització que es desenvolupen en el context de la crisi del model fordista-keynessià però que mobilitzen recursos de diferent

naturalesa. En el marc de l'Europa occidental hi ha quatre Estats en els que es desenvolupa una veritable cultura de l'emergència, dos com a reacció a una onada conflictual de base obrera i estudiantil (Itàlia i RFA) i dos per reacció a un desafiament nacional (Estat espanyol i Gran Bretanya). Per a poder realitzar una anàlisi empírica en profunditat hem escollit un cas de cada tipus de conflictivitat, i així dur a terme una comparació del procés de desenvolupament de l'emergència: Itàlia i l'Estat espanyol.

En referència al disseny de la investigació caldrà deixar apuntada la construcció de la variable independent (el repertori d'acció de l'onada de mobilització) i la variable dependent (la cultura de l'emergència) per poder establir possibles causalitats, o si més no, covariàncies. Pel que fa al conflicte polític, diferents autors s'han aproximat de manera destacada des de dos camps d'estudi: els estudis sobre terrorisme i els estudis sobre moviments socials. En ambdues perspectives d'anàlisi, es poden distingir tres nivells: el macro, el meso i el micro. Aquestes aproximacions seran descrites en el capítol següent, l'estat de la qüestió.

La recerca que ens ocupa es desenvoluparà a partir d'un nivell meso d'anàlisi. Sense negar les repercussions que tenen els elements estructurals o els psicosocials i simbólico-culturals, el fet de partir d'una perspectiva meso permet posar al centre la conflictivitat política com a motor que explica el desenvolupament de les polítiques públiques. Cal recordar que en aquest treball no es pretén explicar la conflictivitat política, sinó com aquesta condiona la reacció estatal. És per això que el què ens interessarà són les dinàmiques internes dels conflictes polítics i com aquestes dinàmiques generen interaccions entre el moviment i l'Estat, en les quals l'Estat sol ser reactiu a les transformacions del repertori d'acció col·lectiu. D'aquest nivell meso es prefereix la utilització de les eines analítiques que provenen dels estudis sobre moviments socials front les que provenen dels estudis sobre terrorisme. Aquest terme presenta una gran imprecisió conceptual, i la seva elevada connotació normativa i política en dificulten el treball científic (BIGO/HERMANT, 1986).

En aquest sentit, doncs, es partirà dels estudis dels moviments socials, i en concret, de les teories de processos polítics per a fer l'aproximació a la variable independent. Aquestes teories assumeixen que els conflictes són inherents i que els actors tenen interessos per maximitzar el poder i recorren al conflicte quan les

circumstàncies són favorables. Les escoles que han treballat l'agregació d'interessos i la gestió dels recursos als que va associada la mobilització forment part de la tradició anglosaxona. Aquestes han posat l'èmfasi en la capacitat d'obtenir i gestionar recursos per part dels moviments amb la finalitat d'observar com aquests incideixen en l'acció col·lectiva, en l'estructura organitzativa i el seu potencial de mobilització. Dins d'aquest paradigma es poden establir tres nivells de concreció: els cicles de protesta, l'estructura de mobilització i la mobilització de recursos. Tot i que la variable independent es mourà dins d'aquest paradigma d'anàlisi, es concreta que ens situarem principalment en el nivell del cicle de protesta⁴¹. Serà el cicle de protesta la unitat d'anàlisi a partir de la qual es treballarà; les dinàmiques que es desenvolupen al llarg del cicle ens serviran per analitzar la formació de la cultura de l'emergència.

Pel que fa a la variable dependent, la cultura de l'emergència, aquesta serà analitzada a través de les repercussions en les diferents esferes del sistema penal. Segons BERGALLI (1996) existeix un sistema penal estàtic -dret penal, dret policial, dret judicial i dret penitenciari- i el sistema penal dinàmic – que té tres instàncies d'aplicació que són la policia, ja jurisdicció i la presó. Existeix una quarta dimensió que tot i no pertànyer estrictament al sistema penal, cada cop es troba més vinculada al sistema penal: els mitjans de comunicació. En aquest treball s'observarà l'impacte de la conflictivitat política, mitjançant l'estudi del desenvolupament dels cicles, en les polítiques públiques del sistema penal, i en concret en les instàncies anteriorment citades. Es procedirà a un estudi dels canvis legislatius que suposen modificacions en les quatre instàncies, però no en el buit, sinó en diàleg amb els indicadors resultants de l'anàlisi de la variable independent. Es pretén identificar quin tipus de conflictivitat i com afecta al sistema penal i, en concret, fa desenvolupar la cultura de l'emergència. Aquest estudi serà completat amb altres pràctiques de l'emergència

⁴¹ En aquest sentit, cal destacar les aportacions de TILLY/TILLY/TILLY (1975), a l'analitzar les onades conflictuals de la França del segle XIX i XX i sobretot l'aportació de TARROW (1990, 1998) basada en un treball de camp sobre la Itàlia dels anys seixanta i setanta. Destacades són també les aplicacions posteriors del concepte de cicle per part de KOOPMANS (1993) sobre el cas alemany i DELLA PORTA (1996) sobre el cas italià. També cal destacar que es pot identificar un grup reduït de teòrics de la mobilització reflexionen explícitament al voltant de la violència política. L'obra més destacada és la de TILLY/TILLY/TILLY (1975) en la que s'hipotitza que aquesta resulta en gran part de les interaccions entre actors (inclosa la policia i l'exèrcit) en les accions públiques; alhora que reconeix que la violència a vegades succeeix més directament perquè simplement és un mètode més

que no es poden vincular directament amb un canvi legislatiu sinó més aviat amb un canvi de cultura. Aquestes pràctiques afecten a les diferents esferes.

2.3. Concreció de l'objecte d'estudi: la cultura de l'emergència com a modalitat de resposta a la mobilització social

L'objecte d'estudi que es planteja en aquest treball és l'anàlisi de la construcció de l'anomenada cultura de l'emergència a l'Europa occidental en l'últim terç del segle XX. Aquesta no sorgeix del no res, sinó que es presenta com a resposta a la forta conflictivitat política i la radicalització de les lluites socials del moment. La cultura de l'emergència és un fenomen pròpiament europeu i es caracteritza per desenvolupar-se en estats liberal-democràtics - amb una consolidació relativament important de l'Estat de dret i de l'Estat del benestar. Per fer front a la conflictivitat política de l'època aquests recorren a mesures il·liberals, tant des del punt de vista de transformació de les legislacions com des del punt de vista de la introducció de noves pràctiques per part de les diferents instàncies d'aplicació del sistema penal. El recurs a aquestes mesures que posen en dubte els pilars de l'Estat de dret en un primer moment es justifiquen per la seva excepcionalitat per després passar a normalitzar-se, esdevenint part de l'ordenament. És a dir, mitjançant la modificació en les polítiques públiques del sistema penal s'arriba a una modificació de règim, una corrupció del propi estat de dret.

La realització d'aquest estudi, que pren com a variable independent la conflictivitat política i la variable dependent la cultura de l'emergència, es duu a terme a través d'una recerca comparada de les modificacions introduïdes a raó de les dues onades de protesta: la *ondata rivoluzionaria* italiana i el conflicte nacional basc. Ha estat volguda la tria d'una onada de mobilització de base obrerista i una altra de base nacionalista. D'aquesta manera, es pretén estudiar com la diferent mobilització de recursos que es fa en ambdues onades modela la construcció de la cultura de l'emergència en cada territori. Si bé en ambdós casos es percep la corrupció de la democràcia, la construcció d'uns procediments que van més enllà d'un estat de dret,

eficient per aconseguir l'objectiu final. O el treball que es situa a cavall entre aquest paradigma i la sociologia històrica: TILLY (1978). Així com també el nou treball de TILLY (2004).

també és cert que les especificitats del desenvolupament de la cultura d'emergència són diferents, així com també les repercussions que aquesta provoca en la onada de mobilització. De manera intuïtiva, i sense desenvolupar més la qüestió, s'observa que mentre en el cas italià l'excèpcionalisme va ser un precipitant de l'aparició de la violència armada, i també va significar la desfeta del moviment. En el cas basc, l'excèpcionalisme ha significat la perduració del conflicte, i és aquest mateix una trava per a la resolució del conflicte, en que la violència política es manté.

CAPÍTOL II. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

L'objecte d'estudi d'aquesta recerca és la construcció de la cultura de l'emergència, entesa com a una modalitat concreta de reacció estatal front a la forta conflictivitat política i social que es desenvolupa a diferents països amb règims democràtics liberals a l'Europa de l'últim terç del segle XX. Per a realitzar la present investigació s'han estudiat dos casos: la construcció de la cultura de l'emergència a l'Estat italià com a resposta al desafiament de la *ondata rivoluzionaria* que té lloc als anys seixanta i setanta, i a l'Estat espanyol com a reacció al desafiament que suposa el conflicte nacional basc. Ambdues onades de mobilització adquireixen un grau considerable de radicalització i d'ús per part de determinats grups d'un repertori d'acció violent.

Si bé aquest treball s'inscriu plenament en la disciplina de la ciència política, per a realitzar l'anàlisi de la construcció de la modalitat de reacció estatal front als moviments socials s'han utilitzat eines i conceptes que provenen d'altres disciplines, com són la ciència criminologia, la sociològica i la jurídica. És important assenyalar que la condició per a poder operar aquesta interdisciplinarietat és l'existència d'una mateixa fonamentació metodològica dels diferents paradigmes als que recorrem.

Així doncs, i seguint l'estructura de l'estat de la qüestió, en un primer moment s'observa que des de la ciència jurídica, així com també des de la filosofia del dret i la sociologia jurídico-penal, es realitza ja als anys setanta i vuitanta una aproximació a l'estudi de la introducció de mesures il·liberals en el context de democràcies liberals. En concret en destaquen els treballs de la corrent del garantisme penal als anys seixanta i setanta, que es relaciona amb la criminologia crítica que es realitzen en referència a l'Estat italià i posteriorment a l'Estat espanyol; són aquests els que introdueixen el concepte de cultura de l'emergència. Es tracta d'aportacions interessants per la nostra recerca, ja que es comparteix amb elles l'objecte d'estudi. Aquesta mirada, però, al realitzar-se des del món jurídic pateix d'una manca d'anàlisi de la interacció entre moviments socials-Estat. És a dir, s'analitzen els canvis operats en el sistema penal però deixant en un segon terme la interrelació amb l'exterior, amb el conflicte.

Amb una voluntat de translació de la mirada cap a un camp més pròpiament politològic, posant al centre el conflicte, es fa necessari explorar la interacció que es dona entre conflicte polític i institució estatal. Per això s'ha recorregut a analitzar la conflictivitat i s'han trobat dos grans agendes d'investigació: els estudis sobre terrorisme i els estudis sobre moviments socials. Com hem apuntat abans, no tots els paradigmes ens serveixen i cal una unitat metodològica en la interdisciplinarietat. D'aquesta manera, doncs, es tindran en compte aquelles anàlisis que posen al centre el conflicte i tenen en compte l'agència humana; prioritzant així el paradigma dels processos polítics. Tot i això, des d'aquestes dues agendes de recerca sobre el conflicte polític s'ha caigut en l'altre extrem de la problemàtica que plantejaven els estudis jurídics anteriors: pocs han observat les repercussions dels moviments socials en les institucions estatals, en les polítiques públiques i en la *polity*.

És per això que en l'últim apartat d'aquest estat de la qüestió s'han destacat aquells estudis que de manera explícita estudien la interacció moviment social-Estat, i en concret moviment social-sistema penal. Es tracta d'agendes d'investigació que assumeixen el conflicte com inherent a la societat, i que tenen en compte l'agència humana en les seves teories. I que analitzen també les conseqüències d'aquesta acció. A partir d'aquestes agendes s'ha construït el model teòric i metodològic d'aproximació a la problemàtica de la cultura de l'emergència.

1. LA CONSTRUCCIÓ DE LA CULTURA DE L'EMERGÈNCIA.

IL GARANTISMO PENALE COM A RESPOSTA ACADÈMICA.

Les mesures il·liberals adoptades a Itàlia des de mitjans dels anys setanta amb l'objectiu de fer front a la forta conflictivitat política fan emergir una corrent que es relaciona amb criminologia crítica i que pren el nom de *garantismo penale*, adoptant el terme de l'aspiració il·luminista de limitar els poders punitius del soberà. Es tracta de persones que provenen de l'àmbit de les ciències jurídiques, de la criminologia, de la sociologia, així com també de professionals de l'advocacia, que mostren la seva oposició als canvis que s'estan produint al sistema penal (ja siguin canvis formals o de pràctiques, ja sigui mitjançant actuacions legals o il·legals) i que posen en crisi el propi estat de dret.

Abans de continuar avançant exposarem què s'entén per **criminologia crítica**, ja que el garantisme penal dels anys seixanta i setanta es relaciona amb aquest marc investigador. Aquesta és una àrea de recerca amb un desenvolupament teòric i metodològic propi que es gesta en el si de les ciències criminològiques i jurídiques a partir dels anys seixanta i que aporta una mirada crítica al sistema penal. Dos són els elements que caracteritzen la criminologia crítica. Un primer és la voluntat de canvi i l'interès d'intervenció en la realitat social; o en altres paraules, la seva orientació cap a la reforma penal i les polítiques de justícia criminal. Un segon element és la utilització d'una metodologia participativa en la investigació, és a dir, l'aposta per la interacció constructiva entre la participació política activa i el desenvolupament científic. Així doncs, es pot dir que la criminologia crítica es construeix en una interacció permanent amb la realitat social, així com també amb una intervenció directa en el camp de la participació política activa.

La criminologia crítica és una àrea de recerca pròpiament europea, tot i que en cada país aquesta es desenvolupa de manera diversa. L'adaptació al context informa de la variada situació en què es troben i trobaven els moviments socials a cada país, així com també la diferent tradició política de cada territori. El que aquí interessa constatar, però, és que la criminologia crítica no roman tancada entre les parets de les universitats sinó que neix amb una clara voluntat d'intervenció en el social i d'interacció participativa amb l'exterior.

En aquest sentit cal situar l'activisme en el camp penal que es desenvolupa a les joves democràcies en el període de transició, com per exemple, l'activitat política que duen a terme presoners, col·lectius polítics i intel·lectuals a l'Estat espanyol i a Grècia. A la transició espanyola destaca la lluita de la COPEL (organització de presos socials) i associacions de suport -integrades per intel·lectuals, advocats i militants pels drets humans- per exigir un procés de transició a la democràcia també a l'àmbit penitenciari. A França és important l'activisme en el món penitenciari del Groupe d'Information sur les Prisons en el qual va tenir un paper destacat Michael Foucault, el Comité d'Action des Prisonniers que el succeeix - de la mà de Serge Luvrozet -, i la Coordination Syndicale Pénale més relacionada amb el sindicat progressista de jutges. En el camp de l'activisme per la reforma penal també cal destacar el treball realitzat per Thomas Matthiesen. El seu article "Diez razones para

no construir más cárceles” (2000) és conegut com a paradigma de la seva activitat política i acadèmica.

En el cas italià i alemany durant aquests anys es viu una forta militància per la reforma penal. La relació entre activisme i acadèmia, però, és més dèbil. Es tracta de contextos on existeix una conflictivitat política important i per això hi ha una dispersió més gran en el camp de l'activisme pels drets humans i per la reforma penal. Fins i tot es pot afirmar que com l'activitat en aquest camp és tant gran, cada subjecte social construeix la crítica i les iniciatives en les esferes en les que té més influència i recursos. De manera totalment oposada a la realitat italiana o alemanya es presenta el cas anglès o holandès, en el que existeixen persones que relacionen directament les plataformes de criminologia crítica amb el grup de pressió penal radical. En destaquen l'anglès Mike Fitzgerald, membre de la National Deviance Conference pertany al mateix temps a Radical Alternatives to Prison, i l'holandès Louk Hulsman, membre de Coornhert Liga of penal reform.

1.1. La criminologia crítica. *Il garantismo penale*

Avançant més en l'argument, la **criminologia** és una disciplina de l'àrea de les ciències socials que neix al segle XIX a l'Europa continental com a resposta a les limitacions amb què es trobava la doctrina jurídica clàssica per fer complir la llei. D'aquesta manera la nova disciplina aportava estudis científics sobre les causes del crim i la “correcció” que calia aplicar als infractors de les lleis. Cap apuntar, però, que en aquesta disciplina sempre hi ha hagut una tensió entre aquells acadèmics que consideren la criminologia com a ciència auxiliar i aplicada que contribueix a un sistema de justícia criminal més eficient i aquells que la veuen com una aportació crítica a la llei i l'ordre. Quan Cesare Lombroso escriu l'*Uomo delinquente* (1876) i funda la Scuola Positiva a l'Itàlia del nord, acadèmics de l'empobrit sud- Colajanni, Merlino i Murati - critiquen el seu treball per les connotacions de classe que se'n desprenen i pel seu autoritarisme. Aquesta dualitat dins la disciplina es reproduïx fins als nostres dies. En aquest sentit, cal tenir en compte aquest filó crític que s'identifica en tota la història de la disciplina. Però per no caure en problemes conceptuals, quan en aquest treball ens referim a la criminologia crítica fem

referència a aquella corrent específica que es desenvolupa a Europa a partir de finals dels anys seixanta, de base marxista o liberal radical (i més tard postmoderna).

L'evolució de la disciplina de la criminologia es duu a terme en paral·lel amb altres disciplines de les ciències socials. Així, a mode de resum, es pot dir que l'*il·luminisme* va definir el delicte com un ens jurídic i va posar la primera base d'un control punitiu limitat, propi de l'estat liberal-burgès. El *positivisme* va configurar, com s'ha vist, a l'"uomo delinquente" que va atraure l'interès d'algunes ciències naturals, legitimant-se amb les seves aportacions les primeres formes d'intervencionisme estatal per corregir la personalitat criminal. El *funcionalisme* va ampliar el camp de les conductes observades per la criminologia, introduint la desviació o comportament desviat com generadora d'una certa reacció social. Per un costat va estendre el camp de control social justificant-se en un major "welfare", però per l'altre també va reconèixer una extensió del pluralisme democràtic. L'*interaccionisme simbòlic*, al concentrar la seva atenció en els aspectes de definició de la conducta humana i com influeixen sobre ella la reacció que en els demés provoquen, va permetre analitzar els processos simbòlics de definició allà on es constitueix la identitat desviada o delinqüent. És a partir d'aquesta aportació que es desplaça l'interès de la disciplina criminològica de la criminalitat a la criminalització. Però encara faltava una vinculació estructural per entendre quins són els referents materials i estructurals que demarquen la qüestió criminal. Aquesta funció la porta a terme la *cultura marxista* i va permetre comprendre com la vella criminologia transmetia una visió ideologitzada de la criminalitat i el dret penal⁴².

És així doncs, que en el marc del gran desenvolupament de la teoria política i de les ciències socials crítiques a l'Europa continental que es desenvolupa la criminologia crítica. La teoria i la filosofia política, i en concret, la teoria de l'Estat, té un important pes en el camp les ciències socials a l'Europa continental, sobretot a partir de l'obra de Maquiavel (però també amb anterioritat, amb els clàssics grecs i la filosofia política medieval). En aquest sentit MELOSSI (1990) afirma que l'Estat és un concepte filosòfic europeu, i no resulta aplicable a qualsevol societat. Però no només això, el concepte Estat s'utilitza reflexivament amb l'objectiu de construir Estat, és a dir, el concepte (igual que el de control social a EUA) és utilitzat amb el

⁴² Per una evolució més ampliada de la història de la criminologia veure BERGALLI (1989:267-290).

propòsit d'aconseguir mantenir un determinat ordre polític i social i no només per descriure'l.

Les fonts de la criminologia crítica

En relació amb la criminologia crítica cal destacar la importància de la influència de l'Escola de Frankfurt, de l'estructuralisme i post-estructuralisme francès (sobretot de la mà de Louis Althusser i Michael Foucault) i del neo-marxisme italià (hereu d'Antonio Gramsci). Segons VAN SWAANIGEN (1999), investigadors socials europeus durant els anys setanta combinen aquestes teories socials amb recerques empíriques “demostrant els baixos del sistema de justícia criminal orientat cap a les classes baixes, i deixant fora del focus d'atenció temes com els delictes de coll blanc, el delictes ecològics, la violència domèstica o l'abús en les relacions de dependència. Aquests criminòlegs crítics es troben relacionats amb un estil ideal i normatiu proper a generacions prèvies d'acadèmics crítics de l'Europa continental”(1999:10)⁴³.

Anant enrere en el temps, als anys cinquanta el *labelling approach*⁴⁴ des dels EUA prepara el terreny a la criminologia crítica a través de les aportacions dels màxims representants acadèmics d'aquesta escola, els americans Howard Becker, Edward Lemert i Erving Goffman. El *labelling approach* estableix una agenda de recerca orientada cap a les institucions penals en si mateixes: es tracta d'investigacions en un nivell micro i meso sobre les dinàmiques que es desenvolupen en el si del sistema penal. Les perspectives marxistes i neo-marxistes, però, fan que l'agenda de recerca es traslladi cap a un camp més macro, cap a una economia política de la criminalització. És a partir d'aquests treballs que acadèmics de la criminologia crítica relacionen aquests micro i meso anàlisis sociològics amb qüestions macro-sociològiques sobre el poder. Al l'Europa del nord, sobretot a Alemanya i als Països Baixos, es troben importants intents de sintetitzar les perspectives marxistes i les interaccionistes (sobretot referides al *labelling approach*);

⁴³ Traducció pròpia, original de l'anglès: “demonstrating the repressive biases of criminal justice system towards the lower classes, and pointing out how it disregarded issues like white collar crime, environmental crime, domestic violence or abuse of relations of dependency. Such critical criminologist thereby shared an idealist and normative style of reasoning with previous generations of continental european critical scholars”.

⁴⁴ Conegut també com “teoria de l'etiquetament”.

en destaca l'obra de Fritz SACK (1972) i Gerlinda SMAUS (1986). De manera similar, cal destacar l'aportació de Karl SCHUMANN (1985) que construeix una agenda política abolicionista en el marc de l'interaccionisme simbòlic.

La *sociologia del conflicte* pren força en el passatge des dels anàlisis sobre l'estigmatització de la criminalització i sobre la selectivitat de la justícia penal (en altres paraules, els anàlisis desenvolupats des del labelling approach) a la crítica de la justícia criminal com a sistema de poder. Operat aquest passatge, una branca *neo-marxista* italiana present en diversos àmbits de les ciències jurídiques i de la sociologia jurídica esdevé central en els debats de la criminologia crítica a mitjans dels anys setanta bàsicament en els estats mediterranis i continentals. Cal apuntar que la tradició marxista té molta més importància en contextos on els ciutadans esperen poc de les autoritats. D'aquesta manera es pot explicar el perquè no hi ha un desenvolupament de les concepcions marxistes en els estats on hi ha una important presència de l'estat del benestar; i en canvi en els estats mediterranis i continentals – sobretot aquells sota règim dictatorial – existeix una important presència de les concepcions marxistes.

Cal dir, però, que molts dels estudis que es desenvolupen sota el paraigües de la criminologia crítica a l'Europa mediterrània i continental no es centren tant en la criminalització en general, sinó en el sistema penitenciari. L'obra més destacada és la de Michael Foucault amb *Surveiller et Punir* (1975), en la que realitza una arqueologia del càstig, un desenmascarament de la idea reificada de presó. La criminologia crítica italiana té una influència clarament marxista en el tractament del sistema penitenciari, amb aportacions com la de Dario Melossi i Massimo Pavarini amb *Carcere e Fabbrica* (1977), fortament inspirada en *Punishment and Social Structure* (1967) de Rusche i Kirchheimer. La criminologia crítica alemanya tampoc queda al marge d'aquestes investigacions, destacant el treball d'Heinz Steubert amb *Die Fabrikation des Zuverlässigen Menschen* (1980). Des de Dinamarca, un autor abolicionista marxista que destaca amb els seus estudis sobre la presó. És Thomas Matthiesen amb la seva principal obra *Law, Society and Political Action* (1980).

Les corrents teòriques de la criminologia crítica

Com es pot deduir d'aquesta primera descripció la criminologia crítica no és un tot homogeni. Des d'un punt de vista normatiu i epistemològic es poden identificar diverses aproximacions, ja siguin liberals radicals, neo-marxistes i post-marxistes, així com també llibertàries. Des d'un punt de vista teòric es poden identificar tres corrents: l'abolicionisme, el realisme d'esquerres i el garantisme penal. Uns aposten per l'eradicació del sistema penal tal com es coneix i pel retorn a formes privades de resolució dels conflictes: és l'*abolicionisme* escandinau (Matthiesen, Christie i Hulsman). Altres es mouen guiats per una utilització del sistema que atengui la protecció de les majories socials desprotegides, sobre les quals es descarrega tota la duresa de la criminalitat al carrer: és el *realisme d'esquerres* britànic (Young, Lea, Matthews i Walton). Els últims aposten per una restricció del sistema penal, utilitzant estratègies descriminalitzadores i despenalitzadores, tot apostant per una elevació del sostre de garanties: és el *dret penal mínim o garantisme* (Baratta, Ferrajoli, Pavarini i Bergalli).

L'*abolicionisme* és una corrent molt crítica que va a l'arrel del qüestionament del sistema penal, és un clar producte de la cultura política dels anys seixanta i setanta, moment en que encara es creia que les coses en el camp penal es podien canviar per millorar-les. Aquesta corrent fou important durant aquests anys, però més tard és vista bàsicament com a ideal normatiu, un estil de canvi, una utopia a la qual aspirar. Els pares d'aquesta corrent foren el noruec Nils Christie i els holandesos Hernan Biachi i Louk Hulsman, així com també Thomas Matthiesen, a través dels seus estudis basats en la presó.

El *realisme d'esquerres* en un primer moment no s'accepta com a corrent dins de la criminologia crítica per les seves marcades influències utilitaristes i pels seus orígens centrats en l'elaboració de polítiques públiques. Fins la consolidació de la corrent als anys vuitanta i noranta no es tenen en compte les seves aportacions socialdemòcrates que estudien la criminalitat des de la perspectiva de la víctima de les classes obreres. En destaca, per exemple, l'obra de Walton i Young que porta per títol *The New Criminology Revisited* (1998).

El *garantisme* neix a Itàlia com a resposta, per part d'acadèmics del dret i d'altres ciències socials, així com de professionals del món jurídic, a les mesures il·liberals que l'Estat implementava per fer front a la forta onada de mobilització social dels anys seixanta i setanta. Aquest corrent també tindrà un important desenvolupament a l'Estat espanyol i en altres contextos com l'alemany o el francès, tant per la seva utilització en treballs acadèmics, com per la seva aplicació en la pràctica professional de l'advocacia que basa la seva actuació en la defensa dels drets humans i la reivindicació de la necessitat que les actuacions punitives es realitzin respectant els principis de l'Estat de dret.

Les primeres aportacions destacades del garantisme són la concepció del "dret penal mínim" d'Alessandro Baratta, que queda descrita de manera sistemàtica en la seva obra principal *Criminologia Critica e Critica del Diritto Penale* (1982), i la filosofia política de Luigi Ferrajoli que s'exposa en la seva obra *Diritto e Ragione* (1989). Ambdós autors fan una clara referència a les violacions de l'Estat de dret als anys setanta i vuitanta a Itàlia i altres estats amb la construcció de la cultura de l'emergència. Aquesta corrent de la criminologia crítica arriba a l'Estat espanyol de la mà de Perfecto Andrés Ibáñez, que intenta desenvolupar una teoria crítica amb la qual inspirar la transició legal de la dictadura a la democràcia amb *Política y Justicia en el Estado Capitalista* (1978), i de Roberto Bergalli que consolidarà una escola a través del seu treball al capdavant del *Instituto Internacional de Sociología Jurídica* a Oñati i de la creació del Màster Europeu en sistema penal i Problemes Socials a la Universitat de Barcelona.

Segons FERRAJOLI (1989) el concepte "garantisme" té tres significats: a) *Model normatiu de dret*, que és aquell propi del model d'estreta legalitat de l'estat de dret. En el pla epistemològic es caracteritza per ser un sistema cognitiu o de poder mínim; en el pla polític, per una tècnica de tutela idònia a minimitzar la violència i maximitzar la llibertat; i en el pla jurídic, per un sistema de vincles imposats a la potestat punitiva de l'estat a garantia dels drets dels ciutadans. b) *Teoria del dret i crítica del dret*. Garantisme designa una teoria jurídica de la "validesa" i de l'"efectivitat" com categories distintes no sols entre elles sinó també de l'"existència" o vigor de la norma. Es tracta d'una aproximació teòrica que manté separats l'"ésser" i l'"haver d'ésser". Opera com a doctrina jurídica de legitimació, i

sobretot, de deslegitimació interna del dret penal. c) *Filosofia del dret i crítica de la política*. Filosofia política que demana al dret i a l'estat la justificació externa sobre la base dels béns i interessos de la ciutadania. Doctrina laica de separació entre dret i moral, ser i haver de ser. Té com a finalitat la legitimació i deslegitimació etico-política del dret i de l'estat, des d'un punt de vista extern.

Una vegada realitzat el recorregut descriptiu per la criminologia crítica, es concretaran les aportacions que han estat útils en la definició de la investigació doctoral. La criminologia crítica es presenta com una disciplina amb un important contingut interdisciplinari i que, entre els seus objectes d'estudi, es troba la construcció del concepte de crim i de les polítiques penals en les nostres societats. Tot i que la majoria d'aportacions es realitzen des de la sociologia, la psicologia o el dret, creiem que es indispensable una mirada politològica, en el sentit que posi al centre la política i el poder, per comprendre amb major complexitat l'objecte de recerca. La seva obertura a diferents disciplines possibilita utilitzar les eines teòriques i empíriques que s'han formulat a l'interior de la criminologia crítica per avançar en una recerca politològica, en una recerca que analitza la reacció de l'Estat davant la mobilització social. Un segon element que es destaca d'aquesta perspectiva és el seva orientació cap al canvi social, cap a la interacció amb la realitat social. No s'entén com a desenvolupament teòric que viu d'esquena a la societat, sinó com a part integrant d'aquesta. És en aquest context en el que neix la criminologia crítica, i és per aquestes raons que es desenvolupa a Europa a partir dels anys setanta.

Així doncs, a finals dels anys noranta quan la criminologia crítica sembla viure una fase d'estancament Van Swaanigen desenvolupa una agenda de recerca per la criminologia crítica del futur i en ella destaca tres idees: "En primer lloc, cal restringir la criminologia instrumental mitjançant alguna carta transnacional de drets humans. En segon lloc, els criminòlegs crítics no han d'abandonar el procés de coneixement. Si bé és cert que en ocasions no resulti possible, una bona investigació sempre proporciona dades amb les que plantejar crítiques tant a l'estat com a la disciplina. Per últim, els que valorem la justícia i la pau social hem d'obrir-nos a "discursos alternatius" que vagin més enllà del que considerem els límits de la bona teoria i la

bona pràctica"⁴⁵ (YOUNG, 1998:644). Aquesta agenda ha estat tinguda en compte en aquest treball de tesi.

Dins de la criminologia crítica, el garantisme penal és la corrent que ens ha ofert més eines teòriques i empíriques. Així doncs cal recordar que el desenvolupament de la criminologia crítica a l'Estat espanyol i a l'Estat italià s'ha plasmat en la consolidació del garantisme. Segurament és el marc polític i social d'aquests dos estats el que determina de manera important el desenvolupament teòric del pensament acadèmic. El desenvolupament d'una cultura de l'emergència a ambdós estats provocà una denúncia de les mesures i pràctiques il·liberals i una afirmació de l'Estat de dret garantista. Davant la violació dels drets humans per part de l'Estat s'optà per la denúncia d'aquestes actuacions i la reivindicació del dret penal mínim. És doncs, una doble raó la que ens porta a utilitzar eines que procedeixen dels estudis garantistes per a realitzar la tesi. En un primer moment perquè és aquesta corrent de la criminologia crítica la que s'ha desenvolupat a l'Estat espanyol i a l'Estat italià i la que ha analitzat aquests dos casos. En un segon moment perquè és aquesta la que s'adiu més al context polític i acadèmic que volem analitzar, en el sentit que interpreta conceptes com Estat i conflicte a partir de la realitat concreta dels estats que analitza.

1.2. La sociologia jurídic-penal. El control punitiu i el sistema penal.

La sociologia jurídica pot ser definida com la disciplina que, a través de l'estudi de les estructures del dret positiu, cerca el coneixement del dret dins de la societat i, a través de l'estudi de la societat en general, busca determinar la funció que el dret compleix i la finalitat que té dins la societat (TREVES, 1987). Existeixen moltes expressions per anomenar aquesta disciplina. Tot i que en substància són equivalents, contenen algunes diferències subtils: sociologia del dret, sociologia jurídica, dret i

⁴⁵ Traducció pròpia, original de l'anglès: "First, instrumental criminology must be confined by some sort of transnational Bill of Human Rights. Second, critical criminologists must not give up on the knowledge process; while certainly may not be possible, good research still yields valuable data which to know to critique both the state and the discipline. Finally, we who value social justice and social peace must open up to "alternative discourses" that may go beyond what we consider to be the limits of good theory and good practice".

sociologia, dret i societat, dret i ciències socials⁴⁶. Segons TREVES (1998), a mode merament introductori podem evocar alguns dels precursors de la disciplina en temps relativament recents (no ens remuntem a Aristòtil, com si que fan alguns autors). Montesquieu prefigura la recerca empírica en sociologia ja que relaciona el dret a les característiques físiques el país al que es refereix i a les formes de vida de les poblacions que hi habiten. El filòsof il·lustrat Giovanni Battista Vico traça la línia de desenvolupament del dret en les diverses èpoques del curs de la història (divines, heroiques, humanes). El catedràtic de dret Friedrich Karl von Savigny s'ocupa del dret de formació espontània i de la manera en la que aquest viu dins de la consciència del poble.

Sobre aquestes bases, la sociologia jurídica s'afirma amb un caràcter propi en el període que va des dels anys precedents immediatament a la primera guerra mundial a aquells que segueixen immediatament a la segona. En aquests anys, amb l'obra de EHRlich (1913), WEBER (1919), TIMACHEFF (1939), GURVITCH (1940), GEIGER (1947) la sociologia jurídica es pensa com una disciplina teòrica, com una teoria general i de la filosofia del dret, poc interessada en les recerques empíriques. En el període següent que va fins a final dels anys seixanta la sociologia jurídica es presenta sota la influència de la sociologia nord-americana, com una disciplina bàsicament preocupada per les recerques empíriques⁴⁷. Les recerques s'ocupen de qüestions empíriques que al ser tant nombroses és difícil fer una classificació. A mode d'exemple es poden citar la producció de les lleis, l'eficàcia de les lleis, les lleis mal fetes o inaplicables, els efectes latents de les lleis, els jutges i l'administració de la justícia, els advocats i altres operadors del dret, el xoc entre sistemes jurídics diferents, la resolució dels conflictes o l'opinió de la població front al dret.

⁴⁶ Veure ARNAUD (1981:431) i TREVES (1987:5).

⁴⁷ Des de fa anys, la reflexió britànica i nord-americana sobre el dret ha privilegiat els enfocaments sociològics. En els sistemes del Common Law, l'autoritat del precedent (*stare decisis*) va potenciar la rellevància de la jurisprudència com a font del Dret. Per tot això s'han incentivat estudis sobre el comportament dels actors que participen en la creació del dret, un dret dinàmic i canviant. La difusió del sociologisme en la cultura jurídica anglosaxona ha estat paral·lela i, en certa manera, ha sigut conseqüència de l'anomenada Revolt Against Formalism, que reivindicava una major adherència del pensament jurídic a la realitat social concreta. Com alternativa del model del jurista dogmàtic s'imposa el jurista sociòleg (COTTERRELL, 1991).

A inicis dels anys setanta ressorgeix l'interès pels problemes teòrics amb la recuperació de la centralitat de la producció teòrica a l'Europa continental⁴⁸. Aquest fet coincideix amb la consolidació de la criminologia crítica, amb un gran caràcter interdisciplinari. És en aquest sentit que es pot afirmar que una corrent de la sociologia jurídica, i més en concret de la sociologia jurídico-penal⁴⁹, es desenvolupa sota el paraigües de la criminologia crítica, i en concret, del garantisme penal. És aquesta corrent que ens interessarà destacar de la sociologia jurídica. El mateix títol de l'obra de Baratta *Criminologia critica e critica del diritto penale: Introduzione alla sociologia giuridico-penale* (1982) ja introdueix la idea de que una corrent de la sociologia jurídico-penal es desenvolupa sota el paradigma de la criminologia crítica. És en aquest sentit que s'afirma que en aquest treball hem utilitzat eines que provenen de la criminologia crítica, i en concret del garantisme penal. La sociologia jurídico-penal garantista és la que ens obre camps de recerca (més que no la filosofia del dret o la ciència jurídica) per a una anàlisi de l'emergència. Així, l'aproximació politològica a la cultura de l'emergència es desenvolupa en aquesta tesi a partir de conceptes que es formulen en el marc de la sociologia jurídico-penal garantista. Es

⁴⁸ El desenvolupament de la disciplina ha estat divers en els diferents contextos geogràfics. Així, a EUA és on es duu a terme un major grau de desenvolupament (tant en qualitat com en quantitat). El treball el realitzen equips d'antropòlegs, sociòlegs, psicòlegs.. de reconegut prestigi, que compleixen una funció de consultors. Als Països escandinaus i Països Baixos els estudis tenen un caràcter similar a la sociologia americana, amb un alt grau de desenvolupament de l'anàlisi empírica. A l'Europa continental la natura de la recerca socio-jurídica té un caràcter totalment diferent. Les reflexions teòriques adquireixen una major importància. A França entre final del segle XIX i les primeres dècades del segle XX es va desenvolupar una important escola sociològica, la escola de Durkheim. La seva doctrina era construïda de conceptes jurídics i podia ser considerada una sociologia del dret o una filosofia del dret. En aquest sentit, la sociologia jurídica a França s'ha situat a mig camí entre la sociologia i el dret. A Alemanya, i durant el mateix període que Durkheim, altres filòsofs desenvolupaven doctrines no menys importants i no menys connexes a problemes i conceptes del dret. De manera diversa a França, la sociologia del dret es desenvolupa d'una forma relativament independent d'aquesta tradició cultural. Es tractà d'una disciplina essencialment fundada sobre la recerca empírica. A Itàlia la sociologia jurídica va tenir un considerable desenvolupament cap a la fi del segle XIX i principis del XX amb el sorgiment de la *scuola penale positiva*, que parlava del *socialismo giuridico*. Cal dir, però, que existeixen pocs lligams amb la sociologia jurídica actual, s'han viscut molts talls històrics al llarg del segle XX. A l'Europa del Sud (Estat espanyol i Portugal) i a Amèrica Llatina va costar més en arribar la recerca empírica. Als anys setanta la sociologia jurídica encara era aquella recerca que desenvolupaven els filòsofs del dret. A la URSS el desenvolupament de la sociologia jurídica fou immanent a la teoria marxista del dret i de l'Estat, com també passà en altres camps de la investigació en ciències socials (TREVES, 1966).

⁴⁹ Per una definició de la sociologia jurídico-penal veure BARATTA (1974: 245-253). Algunes publicacions periòdiques que es desenvolupen des de la sociologia jurídico-penal, des d'una perspectiva garantista, són: *Deviance et Société*, publicada a Ginebra des de 1977; *Dei Delitti e delle Pene*, publicada a Bari des de 1983 i que suposa la continuació de *La Questione Criminale*, i *El Panóptico* publicat a Barcelona a partir de 1996 i amb una freqüència intermitent.

destaca el concepte de control punitiu, sistema penal i, de manera especial, cultura de l'emergència.

El control punitiu

Control social i control punitiu són conceptes que responen a dos realitats diverses. Mentre el primer es gesta a l'interior de la sociologia del control americana, el segon es desenvolupa en el si de la teoria a l'Estat europea. Com molt bé indica MELOSSI (1990) el concepte de control social i el d'Estat (o de control punitiu) no són intercanviables, pertanyen a dues tradicions diferents. Ambdós, però, foren utilitzats amb el propòsit de mantenir l'ordre polític i social, i no tant sols per descriure'l. En aquest sentit, s'afirma la relació que existeix entre la realitat i la descripció sociològica.

El concepte de **control social** es gesta i desenvolupa en el marc de dues perspectives teòriques de la sociologia americana: l'interaccionista i l'estructural-funcionalista. Ambdues es situen en una de les dues grans corrents que s'han desenvolupat en debat permanent en el camp de les ciència socials: la consensualista i la conflictualista. La integració, harmonia o consens és el que s'ha buscat en el desenvolupament de les principals agendes de recerca de la sociologia americana del control social. Segons BERGALLI (2003:40) "l'adequació del comportament humà a certes pautes que suposadament permeten aconseguir semblant situació, ve a explicar i justificar la necessitat d'un *self control* i, ulteriorment, d'un *social control*"⁵⁰. La tradició sociològica del control social va néixer i es va desenvolupar rebutjant o desconeixent la participació de l'Estat en la cerca d'un procés integrador dels grans fluxos migratoris que s'experimenten a EUA a finals del s. XIX i principis dels XX⁵¹.

Així doncs, el concepte troba les seves arrels en la corrent positivista, i en concret en l' "Escola de Chicago". En destaca l'obra d'Edward A. Ross amb *Social Control and the Foundation of Society* (1901) i de Robert E. Park amb *The immigrant press and its control* (1922). És important també el desenvolupament posterior que

⁵⁰ Traducció pròpia, original en castellà: "la adecuación del comportamiento humano a ciertas pautas que supuestamente permiten alcanzar semejante situación, viene a explicar y justificar la necesidad de un *self control* y, ulteriormente, de un *social control*".

⁵¹ Per una descripció de l'evolució del concepte de control social veure MELOSSI (1990: Cap. 6-9).

duen a terme els “patòlegs socials” com Edwin Lemert. De la mà de l'interaccionisme simbòlic, i en concret del seu autor més destacat George-Herbert Mead amb *Espiritu, persona y sociedad. Desde el punto de vista dels conductivismo social* (1934), també s'enfoca la qüestió del control social. L'assumpció de la idea de l'“altre generalitzat” és el que permet a aquesta perspectiva operar una transformació del concepte d'autocontrol (*self control*) al de control social. No pot negar-se, però, que fou en l'àmbit de l'estructural-funcionalisme on la utilització del concepte de control social va adquirir una preeminència en el llenguatge sociològic. Aquest es presenta amb una connotació fortament ideològica ja que es concep el control social com una eina per mantenir l'equilibri del sistema social, front a la conducta desviada. L'estabilitat del sistema social és l'ideal de Parsons i es plasma en la seva obra principal, *The Social System* (1959).

El concepte de **control punitiu** deriva directament del concepte d'Estat. La idea d'Estat es desenvolupa a Europa a partir de l'obra de Nicollò Maquiavelo, *Il Príncipe* (1513), en ple Renaixement italià. La idea d'Estat modern es consolida a través del pensament polític modern de caire iusnaturalista. Així, el *Leviathan* (1651) de Thomas Hobbes amb la idea de la guerra del tots contra tots en l'Estat de natura justifica la creació d'un “home artificial” que és l'Estat, mitjançant la idea del contracte socials. En l'obra de John Locke el contracte ja no gira al voltant del Leviatan sinó d'una espècie de pacte d'associació mitjançant el qual l'Estat de natura es transforma en societat civil. Jean-Jacques Rousseau amb *Le contracte social* (1762) presenta la idea que el consentiment ha de reemplaçar la coacció del Leviatan despòtic. Apareix la idea de la moralitat de l'Estat. En aquest sentit, per a ell el sobirà és el poble i aquest no pot ser representat. D'aquestes primeres concepcions es transita a l'obra de George Wilhelm Friederich Hegel, amb la seva *Phänomenologie des Geistes* (o Fenomenologia del esperit) (1807), que fa un intent d'estructurar l'Estat, de superar l'anarquia de la societat civil preservant a la vegada el seu principi de llibertat i de cercar la cohesió social. L'autor perfecciona la relació dialèctica entre societat civil i Estat, vist aquest últim com a força organitzadora que permet a la societat civil ser “civil”. Però el que és cert és que la naturalesa de la democràcia sota condicions de desigualtat es converteix en conflicte, no en unitat. És en aquest sentit que adquireix importància l'anàlisi de la qüestió social de Karl Heinrich Marx.

L'autor afirma en la seva obra - entre ella es destaca *Das Kapital* (1864-1877) – que la igualtat ha de ser igualtat econòmica; i que l'Estat en un sistema capitalista és un instrument en mans de la dominació de classe.

Aquest breu recorregut per la construcció del concepte d'Estat a Europa mostra la importància que ha tingut aquest en el desenvolupament de les ciències socials i la filosofia política, així com també en la pràctica política i social en el continent. És per això que s'afirma que el concepte d'Estat s'utilitza reflexivament amb l'objectiu de construir Estat. La teoria ens parla d'un concepte que passa a esdevenir real en la pràctica política. L'Estat, segons la definició de WEBER (1919), és una comunitat humana que reivindica amb èxit el monopoli de l'ús legítim de la violència física en un territori determinat. I és per aquesta importància de l'Estat que s'afirma que al continent europeu la idea de control punitiu adquireix una posició central. D'aquesta manera, i amb paraules de BERGALLI (2003: 35), es remarca la genealogia del control punitiu que s'exerceix a Europa: “Queda clar (...) que la intervenció de l'Estat es considera no tant sols imprescindible sinó que també és única i pròpia pel control punitiu de forma que el dret penal i el seu ús desplegat pel seu sistema no mantenen relació històrica ni vinculació conceptual amb el desenvolupat com control social en la tradició de la sociologia nord-americana”⁵².

Aquesta clara distinció entre control social i control punitiu es desenvolupa en el si de la sociologia jurídico-penal⁵³ d'arrel garantista. L'objecte d'estudi d'aquesta perspectiva són les dinàmiques de control que es desenvolupen en el marc del desplegament del monopoli de la força de l'Estat (el control punitiu). L'agenda de recerca dels autors d'aquesta perspectiva no té per objecte elaborar una crítica a aproximacions que es realitzen al control social, però si delimitar clarament el territori en el que s'inscriu la pròpia recerca.

Les bases sobre les que s'assenta la disciplina a la que aquí es fa referència són la teoria i la filosofia política desenvolupada al continent Europeu des dels inicis de la modernitat. Així doncs, la recerca que ens ocupa pretén analitzar la reacció estatal front a les fortes onades mobilitzadores que es desenvolupen a Itàlia i al País

⁵² Traducció pròpia, original en castellà: “Queda claro (..) que la intervención del Estado no sólo se considera imprescindible, sino que también es única y propia para el control punitivo de forma que el derecho penal y su uso desplegado por su sistema no mantienen relación histórica ni vinculación conceptual con lo desarrollado como control social en la tradición de la sociología norteamericana”.

⁵³ Veure MELOSSI (1990) i BERGALLI (2003).

Basc. De la mateixa manera que ho fa la sociologia jurídico-penal d'arrel garantista, nosaltres també posem al centre de l'anàlisi el control punitiu de l'Estat. En aquesta tesi no s'ha volgut caure en l'error d'analitzar un objecte d'estudi amb eines i teories pròpies d'una altra realitat de difícil encaix. En aquest sentit s'assenyala que l'ús indiscriminat que es fa de perspectives (teòriques i empíriques) anglosaxones per analitzar fenòmens europeus indueix a imprecisions en les anàlisis realitzades. És per això que si el que pretenem analitzar és el desenvolupament de la reacció estatal caldrà recórrer a la teoria i la filosofia política de l'Estat, al concepte de control punitiu.

El sistema penal

La definició del concepte de "sistema penal" varia molt depenent del predomini disciplinari des del qual s'opera. A grans trets es pot afirmar que hi ha dues concepcions sobre el concepte: el sistema penal estàtic i el sistema penal dinàmic. Quan es parla de sistema penal des del camp jurídic generalment es fa referència a les aportacions normatives del dret penal, del dret processal penal, i en alguns casos, del dret de policia, del dret judicial i del dret d'execució penal. Aquestes darreres aportacions només són considerades per aquells autors que tenen una percepció més plural que els "juristes purs" o *volljurists*, introduint aspectes d'altres disciplines que conformen l'anomenada "ciència del dret penal" o *stafrechtswissenschaft* o l'anomenada "política criminal" o *kriminalpolitik*. Des d'aquesta perspectiva normativa no és possible comprendre la més que l'existència d'uns ordenaments jurídics, elaborats i sancionats, dels que només es podent extraure elements ideals. Es tracta, doncs d'una visió estàtica i abstracta en la qual només es perceben els trets de generalitat, universalitat i abstracció que caracteritzen el dret (BERGALLI, 2003:42).

És evident que una anàlisi d'aquest tipus, basada en l'observació de les normes del sistema penal, no ens permet comprendre la complexitat del sistema penal, entès aquest com un conjunt d'aparells que actuen i que fan realitat les normes dissenyades en un pla ideal. En aquest sentit, la sociologia jurídica és el camp d'estudi dels comportaments provocats per les normes, i conseqüència evident, el coneixement al voltat dels processos de producció de creació de les normes que

determinen l'existència i/o aplicació d'un sistema penal ha d'anomenar-se sociologia jurídico-penal. En l'àmbit dels estats de dret, l'implementació del control punitiu tant sols és possible per mitjà d'institucions específiques a les que se'ls hi atribueix aquesta capacitat. En aquest sentit, la policia, la jurisdicció penal i la presó són instàncies previstes per l'ordre constitucional que apliquen o exerceixen el control punitiu.

És per això que l'examen de les instàncies del sistema penal dinàmic ha de començar per allò relatiu al moment en el que es comença a verificar la descàrrega de la violència o repressió estatal, concentrada en el sistema penal. Una de les característiques de l'anàlisi de Weber sobre el poder polític en la modernitat consisteix en que aquest poder es transforma mitjançant processos de racionalització, i que aquest són desenvolupats pel dret. D'aquesta manera, el sistema penal de l'estat modern es distingiria per tres trets: a) un conjunt diferenciat d'institucions i de personal; b) la centralització, la irradiació del poder des d'un centre fins a cobrir tot el territori; c) el monopoli de la capacitat de dictar les normes de forma vinculant i amb autoritat, recolzat tot, en la concentració de tots els medis de la violència física (BERGALLI, 2003:47)

Així doncs, s'observa com es produeix un passatge en la concepció del sistema penal. En un primer moment, els "juristes purs" o *volljurists* que amb una concepció molt limitada, tant sols fan referència al dret penal i el dret processal penal. En un segon moment, juristes influenciats per altres perspectives disciplinàries com la ciència penal del dret o la política criminal inclouen en la seva definició el dret de policia, el dret judicial i el dret d'execució penal. Ambdós, però, operen en unes perspectives merament ideals, de la norma escrita, i entén el sistema penal com un ens estàtic. En un tercer moment, la sociologia jurídica va més enllà i analitza el sistema penal des d'una perspectiva dinàmica, no tant sols tenint en compte les normes, sinó també els comportaments dels actors dels aparells que conformen el sistema penal, i els aparells mateixos d'aquest. És important perquè és fa un pas més en la comprensió del sistema penal.

Caldrà, però, elaborar un gir politològic en l'anàlisi del sistema penal per relacionar aquest amb les dinàmiques de conflicte entre actors (*politics*), anar més enllà d'una anàlisi endògena del sistema penal i procedir a una aproximació exògena.

L'objecte d'estudi de la tesi és l'anàlisi d'una modalitat de reacció estatal davant el desafiament movimentístic, i per tant, caldrà posar en relació el sistema penal amb el conflicte, l'Estat amb els moviments socials. Es tracta de canviar la perspectiva d'anàlisi mantenint la definició que ens dóna la sociologia jurídico-penal del sistema penal. Aquest és entès com a executor del monopoli de la violència de l'Estat – en definitiva, com a plasmació del control punitiu – i està constituït per tres aparells o dimensions: la policia, la jurisdicció penal i la presó.

1.3. La cultura de l'emergència des d'una perspectiva politològica

El garantisme penal com a corrent acadèmica en el camp de la ciència, la filosofia i la sociologia jurídica neix a l'Estat italià en el marc de l'aplicació de mesures il·liberals per part de l'Estat. Les mesures que es desenvolupen a l'Estat italià (i la República Federal d'Alemanya), i que més tard traspassen les fronteres per construir-se en altres contextos com la Gran Bretanya o l'Estat espanyol, són anomenades “mesures d'emergència” per part dels teòrics garantistes. Amb posterioritat, i en el marc del desenvolupament de perceptives culturalistes en la disciplina sociològica, s'elaborarà el concepte de “cultura de l'emergència”. Ens interessa aquesta perspectiva més àmplia del terme. D'aquesta manera, hem de recordar que l'objecte d'estudi d'aquesta tesi és la construcció de la cultura de l'emergència en el cas italià i espanyol. No es vol, però, reproduir una anàlisi des d'una perceptiva jurídica, ni des d'una perspectiva socio-jurídica. Es pretén realitzar un gir politològic posant al centre la conflictivitat política.

a. Primeres aproximacions a l'emergència. Ja a finals dels anys setanta es comença a analitzar l'emergència per part d'acadèmics procedents de les ciències jurídiques, sobretot a Alemanya i a Itàlia -estats on aquesta es comença a experimentar. Es tracta d'uns estudis a la vegada descriptius i normatius. Fan una radiografia de la introducció de lleis (sobretot) i pràctiques que posen en entredit les bases del “constitucionalisme social” que s'havia consolidat en els estats democràtics de l'Europa occidental amb posterioritat a la II guerra mundial⁵⁴. Però no s'aturen

⁵⁴ Com a obres més destacades i sistemàtiques sobre l'emergència a Itàlia veure FERRAJOLI (1989:844-888); MOCCIA (1997, 1998, 2000); SERRANO-PIEDECASAS (1988) i SILVEIRA

aquí, en fan una denúncia ferma i una aposta per una interpretació garantista⁵⁵ de les lleis i de la Constitució. BARATTA/SILBERNAGL (1983: 545) afirmen que “a l'emergència que justifica la suspensió de principis fonamentals de civilitat jurídica a l'interior del sistema penal, la crítica garantista contraposa la normativitat d'un sistema penal fonamentat en principis irrenunciables de garantia per la persona de l'imputat i de tècnica de verificació de la veritat: a l'excepció s'hi contraposa la normativitat de la normalitat”⁵⁶.

Els primers estudis tendeixen a centrar-se en realitzar anàlisis legislatives: les noves lleis substancials i processals il·liberals són identificades i criticades pels juristes garantistes, tant des d'un punt de vista intern (per les contradiccions respecte normes de rang superior com lleis i constitució) com extern (per anar en contra de les bases del model de democràcia liberal). També s'observa la denúncia de les pràctiques judicials que signifiquen l'afiançament de la idea del “jutge combatent” per part d'amplis sectors de la magistratura. Es destaquen el macro-processos i els teoremes i que segons FERRAJOLI (1989:858) es caracteritzen per tres aspectes estructurals: la deformació substancialista i subjectivista de tots els elements –delicte,

GORSKI (1998). A finals dels anys setanta i principis dels vuitanta es publiquen nombrosos articles sobre la qüestió. Una selecció destacada és: BARATTA/SILBERNAGL (1983); BRICOLA (1981); CATTANEO (1981); DE FRANCESCO (1984); DEL RE (1984); DUSI (1982); FERRAJOLI (1977, 1981, 1982, 1983a, 1983b, 1984); GALLO (1981); GREVI (1984); PALAZZO (1985); PALOMBARINI (1982); PEPINO (1981); RESTA (1984); RICCIO (1982); SCAPRARI (1979, 1982); VVAA (1985); RUGGIERO (1994, 1995).

⁵⁵ Segons FERRAJOLI (1989) els *principis* sobre els que es basa el model garantista clàssic –l'estreta legalitat, la materialitat i l'ofensivitat dels delictes, la responsabilitat personal, el contradictori i la presumpció d'innocència- són en gran part fruit de la tradició jurídica il·lustrada i liberal. Els *elements constitutius* dels garantisme es poden resumir esquemàticament en el conjunt de les garanties (penals i processals) del sistema punitiu: a) Des d'una definició legislativa, parlem de “convencionalisme penal”, que determina en abstracte allò que és punible, i que ha de produir-se sota dues condicions: subjecció del jutge a la llei i caràcter absolut de la reserva de llei. b) Des d'una estimació processal, parlem de “convencionalisme processal”, assegurat pel principi d'estreta jurisdiccionalitat que ha de complir també dues condicions: la verificabilitat o falsabilitat de les hipòtesis acusatòries a raó del seu caràcter assertiu, i la prova empírica que consenti la verificació i la confutació. En definitiva, és necessari que no només la llei, sinó també el judici penal no tinguin un caràcter “constitutiú” sinó “recognitiú” de les normes i “cognitiú” dels fets que aquestes han de regular. Alhora el caràcter del procediment probatori ha de ser de tipus inductiu. Cal un respecte per les garanties penals i processals, mantenir la separació il·lustrada entre dret i moral i tendir cap a l'ideal del dret penal mínim. Descata com a literatura garantista: BARATTA (1982, 1984, 1985, 1990); FERRAJOLI (1985, 1989); RESTA (1983).

⁵⁶ Traducció pròpia, original en italià: “all'emergenza che giustifica la sospensione di fondamentali principi di civiltà giuridica all'interno del sistema penale, la critica garantista contrappone la normatività di un sistema penale incentrato su principi irrinunciabili di garanzia per la persona dell'imputato e di tecnica d'accertamento della verità: all'eccezione si contrappone la normatività della normalità”

procés i pena- del fenomen penal; el gigantisme dels maxi-processos i els abusos judicials consentits per aquests i la gran connotació policíaca de la funció judicial en el seu conjunt.

No només es duu a terme una anàlisi sobre l'emergència a Itàlia. Amb posterioritat aquesta perspectiva d'anàlisi es desenvolupa a altres països, i en concret, ens interessa destacar el cas espanyol. La consolidació de mesures il·liberals per fer front a la conflictivitat provocada (sobretot) pel desafiament basc fa emergir en el context espanyol també una sèrie d'anàlisis sobre la construcció de l'emergència a l'Estat espanyol. Es tracta de reflexions acadèmiques sobretot en el camp de les ciències penals i també d'aportacions que realitzen professionals de l'advocacia i entitats de defensa dels drets humans. Entre elles destaquen SERRANO-PIEDECASAS (1988), MAESTRO BUELGA/ LOPEZ BASAGUREN (1988), BERGALLI (1988, 1995), MUÑAGORRI (1989, 1991), ARZUAGA (2007a i b, 2008), BRANDARIZ (2007)⁵⁷.

D'aquestes primeres recerques cal destacar un parell d'elements. En primer lloc, l'anàlisi legislatiu no es realitza tant sols des d'una perspectiva descriptiva; aquestes investigacions tenen per finalitat reafirmar uns valors i una cultura jurídica democràtica. En segon lloc, saben anar més enllà d'una investigació sobre la legislació i comencen a explorar les pràctiques judicials. Cal destacar aquests dos elements ja que permetran anar obrint espais i perspectives per a recerques posteriors. Un valor afegit en destaca si tenim present que pocs estudis que es realitzen en el camp de les ciències jurídiques saben anar més enllà d'una anàlisi descriptiva de la realitat legislativa.

b. La cultura de l'emergència. Hem d'esperar a finals dels anys vuitanta quan es comença a utilitzar el concepte de cultura de l'emergència. La introducció a l'Estat espanyol d'aquest concepte va a càrrec de Roberto BERGALLI (1988) des de la disciplina de la sociologia jurídic-penal. De manera coherent amb els debats sociològics de l'època, en què les perspectives culturalistes prenen importància, l'emergència tracta de ser compresa des d'un punt de vista més ampli. Ja no és parla

⁵⁷ Algunes obres destacades que descriuen les mesures "antiterroristes" adoptades per l'Estat espanyol són BOBILLO (1985), LAMARCA PEREZ (1985), LÓPEZ GARRIDO (1987), DE LA CUESTA (1987), VERCHER NOGUERA (1991), JIMÉNEZ (1993), MAGUIRE (1995) i JAIME JIMÉNEZ (1997) –centrat en les polítiques policials antiterroristes –, SHABAD/ LLERA (1995), REINARES (1996, 1997 i 2000), SANCHEZ-CUENCA (2001) i DOMINGO/IBARRA/MARTÍ/ (2007).

només de legislació de l'emergència o de pràctiques judicials "combatents"; el concepte cultura abasta un tot més complert. Segons BERGALLI serà interessant l'examen de l'emergència en aquells aspectes que la proposen com modificació de les representacions socials i esquemes mentals que ajuden a construir una cultura específica (1988:4). D'aquesta manera es reconeix que "en aquests àmbits (alguns estats europeus), com resultat del desenvolupament d'una conflictivitat social inèdita i la influència de situacions comuns per l'entorn europeu, però de totes formes producte de la tensió nascuda entre els pols del sistema capitalista, es produí un canvi en les condicions infraestructurals que va esdevenir en graus més o menys profunds de incoherència o, si així s'accepta, com disparador d'una cultura específica" (1988:6)⁵⁸.

Així, la cultura de l'emergència és molt més que una simple legislació excepcional, sigui aquesta justificada per "l'amenaça" terrorista, de la màfia, la droga, els naziskins... (MOCCIA, 2000) o ara el terrorisme internacional. La cultura de l'emergència té a veure amb un canvi cultural i de percepció que afecta diferents esferes de la vida social i política d'una societat. En aquest sentit, és evident que els òrgans legislatius elaboren noves lleis processals i substantives. Però la cultura de l'emergència no és només això. Tots els aparells del sistema penal queden afectats: el sistema judicial, l'aparell policial, i la presó i les altres institucions totals; sigui directament per la introducció de noves mesures legislades, sigui per un canvi en les pràctiques (per iniciativa i dinàmiques pròpies o per aplicació d'ordres ministerials⁵⁹). Així com també queden afectades i modificades instàncies de la societat civil: els mitjans de comunicació, que esdevenen cada cop més importants en la societat de la informació (CASTELLS, 2003), s'erigeixen com a mecanismes

⁵⁸ Traducció pròpia, original en castellà: "en estos ámbitos (alguns estats europeus), como resultado del desarrollo de una conflictividad social inèdita y la influencia de situaciones comunes para el entorno europeo, pero de todas formas producto de la tensión nacida entre los polos del sistema capitalista, se produjo un cambio en las condiciones infraestructurales que devino en grados más o menos profundos de incoherencia o, si así se acepta, como disparador de una cultura específica".

⁵⁹ En aquest sentit és interessant el text de DEL RE (1984:117) en el que s'explica el paper de l'executiu en la construcció de la cultura de l'emergència. "L'Italie des années soixante-dix est caractérisée également par l'accroissement considérable de l'exercice de la fonction législative par le pouvoir exécutif. Le cadre dans lequel a crû de manière impressionnante le nombre des *decreti-legge* est celui de l'*emergenza*, c'est-à-dire de la prétendue "ingouvernabilité" sociale, d'une profonde crise institutionnelle et politique et par conséquent de la nécessité de nouveaux modèles exceptionnels d'interventions de l'Etat".

centrals en la construcció d'aquesta cultura; així com també la pròpia comunitat mitjançant un control social difós i capil·lar (ROSE, 1999)⁶⁰.

Aquest gir culturalista suposa reconèixer dos elements. En un primer moment s'entén que l'emergència no només provoca canvis en la legislació substantiva i processal que afecta l'estat de dret en general i els aparells del sistema penal en concret. L'emergència també suposa un canvi cultural que afecta les pràctiques dels aparells del sistema penal, així com també les percepcions de la ciutadania davant certes pràctiques estatals il·liberals en l'àmbit penal. En un segon moment, cal destacar que la cultura de l'emergència s'entén com a reacció a una forta conflictivitat social. No pot entendre's la creació d'aquesta cultura sense analitzar el context en què aquesta sorgeix.

c. Una aproximació politològica a l'emergència. Els estudis que s'han dut a terme sobre l'emergència han servit per acumular tot un ventall de coneixement important. En el treball que ens ocupa es farà una aportació a l'anàlisi de l'emergència des d'una perspectiva politològica, en la que es posa al centre la política, i en aquest sentit, el conflicte. L'acostament que es fa a la política es realitza des d'una perspectiva "conflictualista", que considera que el conflicte és inherent a l'organització social. Tres són els elements que pretén innovar aquesta recerca - en el sentit d'aportar altres perspectives d'anàlisi - mitjançant aquesta mirada politològica a l'emergència.

1- Tot i que el concepte de cultura de l'emergència reconeix que cal tenir en compte el context en què aquesta es construeix, al ser formulat des del món socio-jurídic es manté la centralitat en l'anàlisi en la producció legislativa. Aquesta recerca, però, vol posar al centre el conflicte polític (*politics*), entenent aquest com la variable independent explicativa. Es constata que és de gran importància entendre les raons i el context en el què es duu a terme la creació d'aquesta cultura. I aquestes rauen en la conflictivitat política desenvolupada en el sí de l'onada de mobilització.

2- Malgrat que el concepte sembla del tot adequat per plantejar una recerca sobre la relació entre conflictivitat social i Estat no hi ha hagut un desenvolupament empíric posterior d'aquesta formulació teòrica. Potser un dels motius ha estat la

⁶⁰ En aquest sentit es destaca la creació i difusió d'idees-força, per part d'actors i orígens culturals molt diversos, com ara el rebuig acrític de la violència i fins i tot el conflicte o la introducció instrumental del discurs "políticament correcte".

manca d'interdisciplinarietat que porta a què un concepte formulat des de la sociologia jurídic-penal no s'analitzi empíricament des d'altres disciplines. El treball empíric que es troba al voltant de l'emergència és aquell que fa referència a les tradicionals anàlisis jurídiques. Deixem apuntat que seria interessant plantejar una anàlisi de la cultura de l'emergència a través de l'estudi de les polítiques públiques (*policy making*) -i en concret, de les polítiques públiques dels diferents aparells del sistema penal- que s'activen com a conseqüència de les dinàmiques conflictuals de la societat (*politics*).

3- Una altra constatació que es fa és que si bé el garantisme ha identificat amb una gran precisió els canvis que introdueix la cultura de l'emergència, sobretot en l'àmbit legislatiu, no ha analitzat amb totes les seves conseqüències les implicacions que aquests canvis suposen en el règim polític. La cultura de l'emergència introdueix uns canvis que es consoliden i passen a integrar-se com a maneres noves de funcionar, modificant la naturalesa mateixa del sistema polític. En aquest sentit, s'apunta que una recerca empírica sobre la cultura de l'emergència des d'una perspectiva politològica cal dur-se a terme a partir de l'estudi de les polítiques públiques (*policy making*) que es desenvolupen en el sistema penal però no aturant-nos a aquesta dimensió, sinó procedir amb una anàlisi sobre les repercussions en el règim (*polity*).

Per a realitzar aquesta aproximació politològica es recorrerà a les eines (teòriques i empíriques) que procedeixen de les anàlisis de les repercussions dels moviments socials en les polítiques públiques, així com també de l'agenda de recerca que desenvolupa Della Porta i la seva escola sobre les *policing of protest* durant la segona meitat dels anys noranta.

2. LES ONADES DE PROTESTA. PER UNA ANÀLISI MESO DE LA MOBILITZACIÓ SOCIAL

L'objecte d'estudi d'aquesta tesi és la construcció de la cultura de l'emergència com a reacció al desenvolupament de diverses onades conflictuals a l'Europa occidental l'últim terç del segle XX. És per això que serà molt important la definició teòrica i empírica de la variable independent: el conflicte polític. Des de diferents disciplines de les ciències socials s'han fet aproximacions al concepte. Sense voler fer una avaluació exhaustiva a la qüestió, com a aproximacions més actuals destaquen les que es feren en el si de la sociologia del conflicte que neix a EUA als anys cinquanta, així com també els estudis sobre terrorisme i els estudis sobre moviments socials que troben el seu inici en les teories de la deprivació relativa que es formulen a partir de finals dels anys seixanta. Són aquests últimes dues agendes d'investigació que aporten eines teòriques i metodològiques a la recerca que ens ocupa. Abans però, deixem dibuixat allò que s'entén per sociologia del conflicte i per la teoria de la deprivació relativa.

*La sociologia del conflicte*⁶¹ es configura com un important paradigma per a l'anàlisi de les dinàmiques conflictuals de la societat a partir dels anys cinquanta a Europa i Estats Units. Les obres principals que inauguren aquests estudis són la de l'alemany Ralf DAHRENDORF (1959) *Class and Class conflict in Industrial Society* i la de l'americà Lewis A. COSER (1956) *The Functions of Social Conflict*. No és la primera vegada que es parla de conflicte, però aquests autors posen les bases per poder reflexionar la qüestió des d'una perspectiva liberal. Així, la sociologia del conflicte intenta explicar les formes de malestar social i de conflictivitat que s'estaven començant a experimentar en les societats occidentals de l'època. És important recordar que aquests estudis representaren un gir remarcable, ja que entraren en polèmica amb la corrent estructural-funcionalista dominant a les ciències socials de l'època. Mentre aquests últims explicaven els sistemes socials des de perspectives que cercaven l'estabilització i conservació del sistema, tot aspirant al consens; la sociologia del conflicte apostava per una interpretació en la que el

⁶¹ Un estat de la qüestió sobre el tema pot veure's a KRIESBERG (1973) o COLLINS (1975). També fem referència al text de DOMINGUEZ (2003).

conflicte i la coerció fossin els elements constitutius de la política i la organització social.

En la història de les ciències socials i de la filosofia hi ha hagut un gran debat entre concepcions consensualistes i concepcions conflictualistes. Les primeres consideren que el conflicte és “contingent” en el sentit que la disposició humana fonamental és la cerca de la pau social i el consens a través de la integració de les normes socials. La violència és vista, doncs, com un fenomen anòmal o patològic. Les segones consideren que el conflicte i la coerció són inherents a la naturalesa social i base de tota activitat política. No és quelcom transitori sinó permanent, i fins i tot, necessari. Al ser inherent a la vida social, aquest mai pot ser vist com a quelcom patològic sinó més aviat “normal”.

Entre les concepcions **consensualistes** podríem identificar ja entre els clàssics grecs a Plató, amb el seu ideal de república en el que tot funciona en perfecta harmonia. Més tard trobem a Rousseau amb la seva “voluntat” general i a Kant amb l’“imperatiu moral”. En un context ja contemporani i en l’àmbit de les ciències socials destaca l’obra d’Emile Durkheim, que afirma que els sentiments comuns són els que fan que les persones visquin en societat. I com no, Talcott Parsons, pare de la teoria de sistemes, que elabora una teoria en la que suggerieix que un sistema social existeix únicament en la mesura en què hi ha un acord en les formes de comportament que s’esperaven de cada rol. D’aquesta manera, s’otorga una gran importància als elements normatius de l’acció social, és a dir, a la conformitat amb les regles, valors i expectatives dels demés. Aquesta importància es relaciona amb el criteri funcionalista de que cada sistema d’acció contribueix positivament al manteniment del sistema social en el seu conjunt. Sota el paraigües de la teoria de sistemes desenvolupa la seva obra l’alemany Niklas Luhmann.

Per una anàlisi de les concepcions **conflictualistes** ens podem remuntar als clàssics de la filosofia com Aristòtil, i clarament Hobbes amb el seu Leviatan, així com també Spinoza. Ja en un món contemporani destaca Hegel i Marx i les teories marxistes, neomarxistes i postmarxistes que se’n deriven. Com a connexió amb l’argument que aquí es segueix, cal dir que també podem situar en aquest calaix de conflictualistes a la sociologia del conflicte de caire liberal que es desenvolupa a Europa i Estats Units a partir dels anys cinquanta, amb Dahrendorf i Coser com a iniciadors. Com és evident, el conflicte es troba estretament lligat al canvi social. Si la societat representa un equilibri de forces, aquest equilibri es pot veure modificat.

En l’obra de Dahrendorf trobem una tensió permanent, un intent per conjugar l’existència de conflictes amb les necessitats d’integració social. L’autor concep la societat com un entramat plural competitiu de grups d’interessos. La idea de fons és que la societat està dividida en dos grups (amb més subgrups a l’interior): uns que

detenten el poder i els altres que no. Aquests grups es troben en conflicte i intenten satisfer els seus interessos, cosa que comporta canvis en l'estructura social i política. Aquestes dinàmiques, però, no han de ser vistes com un esfondrament de l'estabilitat, sinó que poden veure's com a funcionals, com a promotores de l'adequació de les estructures socials als canvis que s'experimenten. Coser té una concepció més àmplia del conflicte. Mentre pel primer autor el conflicte sempre és reconduïble al poder, Coser concep el poder com un dels seus possibles objectius entre tants altres. Per tant, la funció social del conflicte, la que provoca l'adaptació del sistema als canvis socials, no tant sols farà referència a l'esfera política. D'aquesta manera, es pot afirmar que el canvi normatiu i la integració grupal són processos que es realitzen en paral·lel. L'obra de l'autor posa èmfasi, així, a la configuració de la identitat grupal i la dinàmica organitzativa.

La sociologia del conflicte suposà un important pas, en el sentit que es despenia de concepcions consensualistes que poc podien servir per explicar-nos el malestar i el conflicte social. El fet de posar en dubte la "normalitat" de la pau social obre les portes a un fructífer camp d'estudis sobre el conflicte polític i la mobilització. Si bé cal reconèixer el mèrit d'aquestes aportacions, també cal observar les seves limitacions. En aquests estudis es percep una limitació en l'anàlisi pel prejudici normatiu de la cerca de la integració social. Si bé són conscients que el conflicte és inherent a la societat i és inevitable, aquest no els hi agrada i intenten cercar els aspectes mitjançant els quals aquests poden ser suavitzats, cosa que limitarà la capacitat analítica i explicativa d'aquestes investigacions.

*Deprivació relativa (DR)*⁶². Als anys seixanta es comença a afiançar una nova literatura sobre el conflicte que serà la base sobre la que es desenvoluparan els posteriors estudis sobre terrorisme i sobre moviments socials. Les teories de la deprivació relativa afirmen l'existència d'una discrepància percebuda (no ha de perquè ser real) entre les expectatives i la realitat que provoca malestar i

⁶² Pel que fa a la principal literatura sobre deprivació relativa veure: DAVIES (1962, 1969); FEIERABEND and FEIERABENT (1966, 1972); GURR (1968, 1969, 1970); GURR and DUVALL (1973, 1976) i KORPI (1974). Per una anàlisi crítica veure GURNEY/TIERNEY (1982) o la literatura sobre moviments socials que comença a apareixer en aquella època: SNYDER/TILLY (1972); McARTHUR/ZALD (1973). Si bé a l'interior de la literatura sobre la deprivació relativa existeixen importants diferències, aquí tant sols es deixarà apuntada aquella que construeix un contínuum entre l'accent en els aspectes psicològics i en els aspectes socials. Així, mentre que en les interpretacions

descontentament, i consegüentment conflicte social. Així doncs, serà la distància i intensitat que es produeix entre expectatives i realitat les que modelaran el malestar social i el conflicte. Aquest buit és identificat com el màxim determinant de la violència política. “L’objectiu i intensitat de la distància entre expectatives individuals i benestar adquirit produeix variacions en el descontentament col·lectiu (i la consegüent frustració, enfadament i potencial agressió) que són atribuïdes com a, i sovint com *la*, major determinant de les variacions en la violència col·lectiva. Quan el descontentament és focalitzat en els governs o relacionat amb objectius polítics, la probabilitat de conflicte manifest creix. Finalment, les (especialment coercitives) accions dels governs, i més en general la capacitat de les institucions de la nació per fer declinar el descontentament en canals més enllà de l’acció política col·lectiva, són vistos com influències importants” (SNYDER, 1978:502-503)⁶³.

Malgrat el gran avenç que suposà la perspectiva de la deprivació relativa respecte les aproximacions anteriors al conflicte polític, i en concret aquelles aproximacions que es feien en relació als moviments socials -aquests eren interpretats anteriorment com a resultat de l’expressió d’impulsos irracionals-, cal veure les mancances d’aquesta perspectiva. En un primer moment, es tracta d’una perspectiva psicologista, en el sentit que el malestar que teòricament experimenten les persones sorgeix d’un sentiment subjectiu. Pensem que cal abandonar les explicacions que tenen a veure amb mecanicismes psicologistes en l’àmbit de les ciències socials perquè poc poden explicar el comportament social i polític. En un segon moment, està abastament demostrat que no es pot establir una dinàmica mecanicista entre sentiment d’agravi, el malestar i el conflicte social. En aquest sentit, els estudis sobre mobilització de recursos afirmaran que cal tenir en compte l’agència humana i les estructures de mobilització i organització ja que la causalitat entre agravi i conflicte no es demostrable. Sense menysprear els elements estructurals (i consegüentment les percepcions objectives i subjectives) cal escapar

de DAVIES (1962, 1969) predominen les explicacions psicològiques individuals, el model de GURR (1970) és explícitament “sociocultural”, integrant així variables estructurals.

⁶³ Traducció pròpia, original en anglès: “The scope and intensity of the gap between individuals’ expected and achieved welfare on some criterion produces variations in collective discontent (and consequent frustration, anger, and potential aggression) that are attributed as a, and typically *the*, major determinant of variations in collective violence. When such discontent is focused on governments or related political targets, the probability of manifest conflict increases. Finally, the (especially

de simples determinismes per explicar l'acció política, i en el cas que ens ocupa, el conflicte social.

2.1. Els estudis sobre el terrorisme

Els estudis sobre terrorisme es desenvolupen a partir del *shock* que provoquen els diferents atemptats del que s'ha anomenat terrorisme internacional, com la massacre de la delegació israeliana ens els jocs olímpics de Munic o el primer segrest d'un avió (DELLA PORTA: 1995). A partir d'aquest moment es consolida una àrea d'investigació que parteix de les relacions internacionals però que pretén abarcar l'anàlisi de tota la conflictivitat política. Així, “des del terrorisme internacional, i en el camp de les relacions internacionals, “terroristologistes” estenen la seva xarxa més àmpliament, per a incloure la violència política domèstica i els grups no clandestins – una tendència testificada per la publicació de diversos “diccionaris de terrorisme” així com comparacions multi-estats de la violència domèstica basades en sèries de dades estandarditzades”⁶⁴ (1995:5). Aquests primers estudis sobre terrorisme que parteixen de la perspectiva de les relacions internacionals poc poden servir per explicar les dinàmiques de conflicte intern que es desenvolupen en l'últim terç de segle XX, dinàmiques que explicaran el recurs a l'emergència de molts estats europeus, objecte d'estudi de la tesi.

coercive) actions of governments, and more generally a nation's institutional capacity for deflecting discontent into channels other than collective political action, are viewed as important influences”.

⁶⁴ Veure una primera onada de diccionaris, manuals, estudis macrocomparatius i perspectives internacionals: RUSSETT/ALKER/DEUTSCH/LASSWELL (1964), GURR (1969, 1970, 1972), GROSS (1972), HIBBS (1973), CARLTON/SCHAERF (1975), MICKOLUS (1980), TAYLOR/JODICE (1983), SCMID/JONGMAN (1988), MICKOLUS/SANLER/ MURDOCK (1989), WINBERG/SAVIS (1989), WHITE (1993). Per una referència d'obres més actuals, a mode d'exemple, veure COMBS/ SLANN (2002), DRESSLER (2002), MICKOLUS (2002, 2006), SHANTY/ PICQUET (2003), KUSHNER (2003), ENGENE (2004). Aquest pràgraf és traducció pròpia, original en anglès: “from international terrorism, and the field of international relations, “terroristologists” spread their net wider to include domestic political violence and non-underground groups – a trend testified for by the publication of several “dictionary of terrorism” as well as multicountry comparisons of domestic violence based on standardized data sets”.

De les teories de la privació relativa als estudis sobre terrorisme

Els primers estudis importants que es duen a terme i que prenen l'etiqueta de terrorisme es realitzen en el marc de les teories de la privació relativa. Com s'ha vist, aquestes analitzen el conflicte i la violència política sota el prisma subjectivista de la percepció d'agravis com a detonant per la mobilització. Diferent orientació pren el text de Crenshaw (1972) que porta per títol *The concept of revolutionary terrorism*. En ell pretén fer un pas més en els estudis sobre terrorisme i pretén analitzar la conflictivitat interna, en concret als desafiaments revolucionaris al poder⁶⁵. Es tracta de comprendre les lògiques que porten al naixement i desenvolupament del "terrorisme revolucionari". Els anys seixanta i setanta proliferen les organitzacions que aposten per la lluita armada, tant en estats democràtics liberals, com en estats socialistes o en dictadures europees, llatinoamericanes, asiàtiques i africanes. Sense anar més lluny, i en els casos que ens ocupen en aquesta tesi, es recorda que ETA es crea el 1959 i és a la IV Assemblea (1965) que s'aprova la utilització de la violència armada; i que les principals organitzacions clandestines italianes neixen en aquest anys: el grup *XXII Ottobre* i els *Gruppi di Azione Partigiana* a finals dels seixanta, les *Brigate Rosse* al 1970 amb posterioritat als fets de Piazza Fontana, els *Nuclei Armati Proletari* al 1974 i *Prima Linea* al 1976.

En aquest context tant a l'Estat espanyol com a Itàlia comencen a proliferar uns primers estudis sobre la violència política, i en concret sobre la lluita armada. Es tracta d'una primera onada d'estudis que es realitzen des de les ciències socials per comprendre el fenomen a Itàlia (FERRAROTI, 1979; RONCHEY, 1979; BOCCA, 1979, 1985; GALLEN, 1981; FURLONG, 1981; ANDREOTTI/ FERRAROTTI/ TRANFAGLIA, 1981 i BRAVO, 1982) i a l'Estat espanyol (PAYNE, 1979; CLARK, 1984; PIÑUEL, 1986; REINARES, 1986 i 1987; POLLACK, 1988, LETAMENDÍA, 1990b, 1990c). En el primer cas, es tracta de perspectives

⁶⁵ Així, s'afirma que "this analysis is pertinent only to revolutionary terrorism; this the concept here defined is not necessarily applicable to the use of violence by governments to maintain control or to implement policies. Revolutionary terrorism is a part of insurgent strategy in the context of internal warfare or revolution. (...) Violence is not revolution's unique instrument, but almost always a principal one" (1972:384).

descriptives i interpretatives del fenomen que com veurem tenen molt en compte els factors estructurals per explicar el desenvolupament de la violència política. En el segon cas, es refereixen principalment al desenvolupament de la violència política en un context dictatorial, i per tant, també hi és present aquesta component estructural.

Una segona onada d'investigacions sobre la violència política a Itàlia cal identificar-la en l'agenda de recerca que es desenvolupa al voltant de l'Istituto Catanzaro. Amb una important recerca empírica, introdueixen eines dels estudis de moviments socials a l'estudi de la violència política i la lluita armada (PASQUINO, 1984; DELLA PORTA/ROSSI, 1984; DELLA PORTA/TARROW (1986); ; TARROW (1990); DELLA PORTA, 1990, 1995; CATANZARO, 1991 i SOMMIER, 1998⁶⁶). També en destaquen nombroses investigacions que es desenvolupen en el món acadèmic anglosaxó als anys vuitanta referides al cas italià, en el marc del desenvolupament més general dels estudis sobre terrorisme (SETON-WATSON, 1988; JAIESON, 1989; MOSS, 1989; DRAKE, 1989; PISANO, 1990; KATZENSTEIN, 1998). Cal assenyalar, però, que a Itàlia es troben recerques dins i fora l'acadèmia, fins i tot per part dels propis protagonistes de la onada de mobilització italiana, que aporten elements innovadors (PINI, 1990; CURCIO, 1994; MORONI, 1999); així com també informes, alguns d'ells oficials (GALLENI, 1981, CAMERA DEPUTATI, 1992; VVAA, 2003; GALLI, 2004)⁶⁷. Sobre la violència política al País Basc no existeix una literatura tant abundant des de les ciències socials, i en concret des de la ciència política. En estaquen les obres de REINARES (1988, 1993a i 1993b), DOUGLASS/ZULAIKA (1990), LETAMENDÍA, (1990d, 1990e, 1990f, 1990g, 1994, 1997) i MESS (2003)⁶⁸.

⁶⁶ Encara que aquesta última autora no treballi al llarg dels vuitanta i principis dels noranta al voltant de l'Istituto Catanzaro, considerem que la seva aproximació a la violència política no difereix gaire de la resta d'estudis citats.

⁶⁷ Per una aproximació al conflicte italià des de les diferents organitzacions armades de l'època veure, per *Brigate Rosse*, RUBINI (1978), MOSS (1981), SALVIONI/ STEPHANSON (1985), WAGNER-PACIFIC (1986), FRANCESCHINI (1988), MEADE (1990), DI SCALA (1991), DRAKE (1995), MORETTI (1998); per *Gruppi Armati Partigiani*, FELTRINELLI (2002); per *Lota Continua*, BOBBIO (1988).

⁶⁸ Una anàlisi més descriptiva, històrica, sociològica o antropològica del conflicte basc es pot trobar a GARMENDIA (1979), ZULAIKA (1988), SULLIVAN (1988), HEIBERG (1989), HEYWOOD (1993), DÍAZ MEDRANO (1995), LETAMENDÍA (1999), BATISTA (1999). Cal indicar que des d'aproximacions més assagístiques i d'opinió si que es troba una literatura abundant sobre la qüestió. Aquesta literatura, però, no s'ha tingut en compte en aquesta tesi ja que no presenta un enfoc científic a la qüestió de la violència política i la lluita armada, alhora que està molt connotada tant normativament com política. A mode d'exemple es destaquen alguns títols, que tant sols es deixaran

Tornat a l'article de CRENSHAW (1972: 385), que inaugura els estudis sobre "terrorisme revolucionari", en ell es concreta el seu objecte d'estudi: "1) Terrorisme és una part de l'estratègia revolucionària –un mètode usat per insurgents per obtenir poder polític d'un govern existent. 2) El terrorisme es manifesta en actes de violència socialment i política inacceptables. 3) Hi ha un model coherent de selecció simbòlica o representativa de víctimes o objectes dels actes de terrorisme. 4) El moviment revolucionari pretén duu a terme aquestes accions per crear un efecte psicològic en grups específics i, per tant, forçar-los a canviar els seus comportaments polítics i actituds"⁶⁹.

En aquest sentit, doncs, es constata que l'aproximació que interessa tenir en compte en aquest treball dins dels estudis sobre terrorisme és la que pren com a objecte de recerca el "terrorisme revolucionari" (CRENSHAW, 1972; BELL, 1978), "terrorisme polític" (BONANTE, 1979; FURLONG, 1981; WARDLAND, 1982; SCMID/JONGMAN, 1988; WINBERG/DAVIS, 1989) o "terrorisme d'esquerres" (DELLA PORTA, 1990). Cal recordar que pel nostre objecte d'estudi no ens interessarà comprendre les dinàmiques de l'anomenat "terrorisme internacional" o del "terrorisme d'extrema dreta".

Les investigacions que es realitzen des de la perspectiva del "terrorisme revolucionari" prenen importància als anys setanta, com a primers anàlisis de fenòmens contemporanis, i es desenvolupen als anys vuitanta (i alguns arriben fins a l'actualitat) com a estudis en que consoliden el coneixement produït a raó de l'impacte que provoca en l'acadèmia del fenomen de la violència política, i en especial de la lluita armada⁷⁰. Fins la caiguda del mur de Berlín i la fi de la guerra

apuntats: RECALDE (1997) *Problemas de legitimidad: provocación terrorista y respuesta del Estado*; YANGE (2003) *Euskal Herria, año cero : la dictadura de Ibarretxe* o BASTA YA! (2004) *Euskadi, del sueño a la vergüenza : guía útil del drama vasco*.

⁶⁹ Traducció pròpia, original en anglès: "1) Terrorism is a part of revolutionary strategy- a method used by insurgents to seize political power from an existing government. 2) Terrorism is manifested in acts of socially and politically unacceptable violence. 3) There is a consistent pattern of symbolic or representative selection of victims or objects of acts of terrorism. 4) The revolutionary movement deliberately intends these actions to create a psychological effect on specific groups and thereby to change their political behavior and attitudes.

⁷⁰ Unes primeres aproximacions destacades durant els anys setanta en l'àmbit dels estudis sobre terrorisme foren WILKINSON (1974), HYAMS (1974), BURTON (1976), LAQUEUR (1977), ALEXANDER/FINGER (1977), BELL (1977, 1978); ALEXANDER/CARLTON (1979), CARLTON/SCHAERF (1979), BONANTE (1979), GURR (1979, 1980) i LODGE (1981). Ja entrats els anys vuitanta es produeix una important inflació en la producció acadèmica d'estudis sobre terrorisme i, en concret, sobre terrorisme revolucionari. Amb la caiguda del mur de Berlín aquesta

freda part del treball acadèmic sobre terrorisme identifica la divisió de blocs com un important factor en la producció de conflictes interns⁷¹. A partir dels anys noranta, però, el cleavage es trasllada cap a un altre tipus de conflictivitat. Els estudis sobre el terrorisme tendeixen a desplaçar-se cada cop més cap a la violència religiosa, i en concret, cap el “terrorisme internacional” de base fonamentalista⁷².

Tornem, però, als estudis sobre “terrorisme revolucionari” o “terrorisme polític”, ja que aquesta agenda de recerca presenta elements interessants per al nostre projecte de recerca. En destaquen tres:

- 1- Centra la seva anàlisi en el desafiament de les organitzacions revolucionàries a l'Estat, i no en el “terrorisme” en general. És a dir, concreta un tipus d'actors a estudiar que formen part del nostre objecte de recerca: les organitzacions clandestines revolucionàries.
- 2- Entén que el terrorisme és part d'una estratègia insurgent. És interessant l'afirmació de CRENSHAW (1972) ja que permetrà, sobre aquesta base, formular una de les premisses de la qual parteix la nostra recerca: el “terrorisme” és part d'un repertori d'acció que es desenvolupa en un marc de conflictivitat més ampli.
- 3- De la interpretació que es fa del terrorisme es desprèn una lògica racional per part dels actors polítics que recorren a la violència política ja que “el terrorisme ocorre quan apareix funcional als insurgents”⁷³(1972: 394). Aquesta afirmació permet superar visions que interpreten el “terrorisme revolucionari” com a resultat de motivacions de caire psicologista o de patologies individuals.

producció descendeix. En remarcuem ALEXANDER/MYERS (1982), WARDLAW (1982), FREEDMAN/ALEXANDER (1983), CRENSHAW (1983) SANDLER/ TSCHIRHART/CAULEY (1983), HAMILTON (1983), DELLA PORTA/PASQUINO (1983), CLUTTERBUCK (1986), MERKL (1986), O'SULLIVAN, STOHL (1986, 1987), WILKINSON (1986), LAQUEUR (1987), POLAND (1987), WILKINSON/STEWART (1987), LODGE (1988), REICH (1990), WARNER/CRISP (1990), CATANZARO (1990), RUBIN (1991), FINN (1991), ALEXANDER/PLUCHNSKY (1992), WIERVIORKA (1993), REINARES (1993), HAN (1993), CRENSHAW (1995), HOFFMAN (2000).

⁷¹ Veure BIGO/HERMANT (1986).

⁷² Es poden assenyalar alguns estudis sobre terrorisme que cerquen noves perspectives en el post-11S; COOPER (2001), WHITE (2003), MARTIN (2003), JENKINS (2003) i WEINBERG/PEDAHZUR/ HIRSCH-HOEFLER (2004).

⁷³ Traducció pròpia, original en anglès: “terrorism occurs under these conditions when it appears functional to the insurgents”.

La present aproximació sobre el “terrorisme revolucionari”, però, conté elements de feblesa que cal destacar, i que, entre altres, serviran de justificació per a una no utilització d'aquesta agenda de recerca en el desenvolupament del treball que aquí comença.

- 1- No queda clar el motiu perquè terrorisme s'associa a l'acció política dels grups revolucionaris i no a les accions de l'Estat o de grups d'extrema dreta. Es tracta d'una tria acadèmica amb repercussions polítiques. El concepte terrorisme està fortament connotat normativament, com afirmen BIGO/HERMANT (1986) i utilitzar-lo només per un actor concret té repercussions normatives. Segons aquests autors, el concepte molts cops és usat com una eina simbòlica per desprestigiar l'enemic.
- 2- En aquest sentit, no es té en compte la genealogia del concepte. Aquesta cal trobar-la en el context de naixement de l'Estat modern, en “La Terreur” de la revolució francesa (MACIORSKI, 1939:27-31). Per tant, el concepte de terrorisme hauria d'estar més relacionat amb les activitats de l'Estat que aquelles que duen a terme grups d'individus que res tenen a veure amb el poder punitiu d'aquest. En la literatura sobre terrorisme no hi ha una definició clara del concepte. Aquest és utilitzat per designar realitats diverses, i molt cops, contradictòries. Per la seva vaguetat es tracta d'un concepte molt poc operatiu per a la investigació social.

En el marc dels estudis sobre terrorisme els seus autors han focalitzat les seves investigacions en tres nivells analítics: el sistema (macro), el grup (meso) i l'individu (micro). En les següents pàgines es descriuen les principals aportacions teòriques en cada nivell analític posant-les en relació amb el nostre objecte d'estudi. Cal dir, però, que a mesura que els estudis sobre terrorisme augmenten la complexitat, la frontera entre les diferents aproximacions es dilueix i matisa.

Les aproximacions macro

Des d'una perspectiva funcionalista diferents autors han explicat la violència política com a conseqüència de desequilibris en els diferents subsistemes: econòmic, social, polític i cultural. D'aquesta manera queda recollit per DELLA PORTA (1983, 1990, 1995), tot fent referència a literatura sobre teories de la privació relativa, així com teories del desequilibri de sistemes. Cal advertir que moltes d'aquestes aportacions encara no expliciten el concepte de terrorisme i fan una anàlisi més genèrica de la violència política. Però és important assenyalar-les perquè en elles trobem la gènesi de les interpretacions funcional-estructuralistes del sorgiment del terrorisme.

Així doncs, i com podem veure en el quadre adjunt, pel que fa a les explicacions estructurals la literatura analitza les desigualtats econòmiques, els cleavages socials, els règims autoritaris i la tradició de conflictes violents. Pel que fa a explicacions més estructurals s'estudia les fases intermitges de creixement econòmic, la ràpida modernització, les crisis dels aparells repressius o el ràpid canvi en el sistema de valors.

Taula 1. Explicacions sobre l'origen de la violència política, en general

<i>Variables</i>		
	<i>Explicacions estructurals</i>	
Econòmica	Desigualtats econòmiques	RUSSET (1964) BARROW (1976) i SIGELMAN/SIMPSON (1977)
Social	Cleavages socials	
Política	Règims autoritaris	MULLER (1985)
Cultural	Tradicció de conflictes violents	BANDURA (1973)
	<i>Explicacions conjunturals</i>	
Econòmica	Fases intermitges creixement econòmic	FEYERABEND/FEYERABEND (1966)
Social	Ràpida modernització	HUNTINGTON (1968)
Política	Crisis dels aparells repressius	TILLY (1969)
Cultural	Ràpid canvi en el sistema de valors	ACQUAVIVA (1979)

Font: DELLA PORTA (1983, 1990, 1995)

De manera similar, CRENSHAW (1981) identifica en aquest marc de causes estructurals de la violència política i el terrorisme les precondicions –modernització, urbanització, facilitació social, els factors transnacionals, la inestabilitat

governamental- i els precipitants que porten a l'acció violenta. Entre aquests segons identifica els greuges cap a un determinat grup⁷⁴, la manca d'oportunitats per a la participació política (BONANATE, 1979; TARG, 1979; WELLMER, 1981) i les accions del govern que poden actuar com a catalitzadors per la violència política i el terrorisme. La explicació de la "blocked society" o de la "lack of opportunity" ha estat abastament utilitzada per explicar el cicle italià de violència política dels anys setanta. També hauria pogut servir pel cas espanyol, però es constata un poc desenvolupament teòrica, i per tant, una manca de textos acadèmics sobre la violència política a l'Estat que ens expliquin aquesta des d'una perspectiva estructural. Seguint l'esquema proposat per DELLA PORTA (1990), diversos autors han explicat el "terrorisme" italià segons les peculiaritats que es destaquen de la pròpia societat italiana.

Taula 2. Explicacions sobre l'origen de la violència política, anys seixanta i setanta a Itàlia

	<i>Estructura</i>	<i>Conjuntura</i>
<i>Esfera cultural</i>	BOCCA (1978a, 1978b)	ACQUAVIVA (1979) FERRAROTI (1978)
<i>Esfera econòmica</i>	MELUCCI (1978, 1981)	CAVALLI (1977)
<i>Esfera política</i>	BONANATE (1978/1983) TRANFAGLIA (1981) FANCINI (1981)	FERRAJOLI (1979)

Font: Elaboració pròpia en base a DELLA PORTA (1990).

Així, tenint en compte l'esfera cultural i des d'una perspectiva estructural BOCCA (1978a i 1978b) afirma que l'existència de dos ideologies "totalitzants" (la demòcrata cristiana i la comunista) divideix la societat italiana en dos, cosa que provoca importants conflictes socials. D'una perspectiva més conjuntural ACQUAVIVA (1979) i FERRAROTI (1978) identifiquen la font de conflictivitat en la crisi de valors que es produeix a raó d'una disfunció dels sistema de significats de la societat tradicional. Tenint en compte l'esfera econòmica, i des d'una perspectiva estructural, MELUCCI (1978, 1981) veu en el dualisme territorial nord-sud la principal causa del malestar i la posterior explosió de conflictivitat i violència

⁷⁴ És interessant la reflexió de l'autora al voltant de la qüestió. Els greuges cap a un determinat grup generen una movilització social i el recurs al terrorisme s'utilitza en aquest marc per part d'una "extremist fraction of this boarder movement" (CRENSHAW, 1981:383). És a dir, remarca la idea que el terrorisme sorgeix d'un context de forta conflictivitat social.

política. Des d'una perspectiva conjuntural, CAVALLI (1977) identifica en la crisi econòmica que viu Itàlia provocada, entre altres per la crisi del petroli la font principal del conflicte. Per últim, en una esfera política, es destaca l'aportació de BONANATE (1978, 1979, 1983) sobre el bloc dels sistema polític, que no accepta el canvi social i que, per tant, explota en forma de violència política. Altres autors han desenvolupat aquesta idea de l'autor concretant en la no elaboració d'actuacions de plans orgànics de reforma (TRANFAGLIA, 1981), l'absència d'alternança en la coalició de govern (MANCINI, 1981) i la incorporació al govern del PCI i que deixava al país amb absència d'oposició (FERRAJOLI, 1979).

Com a valoració general cal dir que aquestes teories macro, al posar èmfasi en el desequilibri del sistema, no presten interès en els actors col·lectius que utilitzen la violència política. Així, "aquestes comparteixen una impostació funcionalista, en el marc d'un interès prevalentment sistèmic: en la definició del terrorisme com indicador de dificultat del sistema els actors col·lectius troben algun espai d'intervenció autònom. Aquests no son altre cosa que informadors de desequilibris sistèmics i parts de mecanismes incomprensibles de reequilibri"⁷⁵ (DELLA PORTA, 1990:24). La constatació de que la violència política sorgeix de constriccions sistèmiques limita la capacitat d'anàlisi de les ciències socials al no considerar l'activitat humana, ja que no es situen en un terreny de l'agència. Fer aquest pas és el que intenten perspectives més meso, aquelles que situen les seves anàlisis en el nivell analític del grup. En l'anàlisi d'aquestes desenvolupades des d'una perspectiva meso es tindran en compte les característiques ideològiques, organitzatives i estratègiques de la violència política, i en concret de la lluita armada.

En la recerca que ens ocupa les explicacions estructurals de la violència política de poc ens serviran. La voluntat de posar al centre la conflictivitat política, és a dir, observar l'ondata rivoluzionaria italiana i el moviment d'alliberament basc com a factor explicatiu de la construcció de la cultura de l'emergència ens porta a deixar de banda aquestes aproximacions.

⁷⁵ Traducció pròpia, original en italià: "esse condividono, infatti, una impostazione funzionalista, all'interno di un interesse prevalentemente sistemico: nella definizione del terrorismo come indicatore di difficoltà del sistema gli attori collettivi trovano alcuno spazio di intervento autonomo. Essi non sono altro che spie di squilibri sistemici e parti di meccanismi inconsapevoli di riequilibrio".

Les aproximacions micro

Per altra banda es troben les aproximacions micro al terrorisme i són aquestes en les que adquireixen gran importància els factors psicològics com a base explicativa⁷⁶. A grans trets es podrien identificar tres perspectives. Una primera perspectiva serien els estudis que es desenvolupen al voltant de les teories de la privació relativa (DAVIES, 1969; GURR, 1970) i les teories del desarraigament social (KORNHAUSER, 1959, OLSON, 1963, EISENSTADT, 1966). En elles un sentiment subjectiu de malestar davant la posició social que xoca amb les expectatives, en el primer cas, o davant la no integració en la societat, en el segon cas, són elements activadors del conflicte i la violència política. Una segona perspectiva serien aquells estudis sobre les patologies psicològiques de les persones que opten per la violència política, estudis que prenen gran importància als EUA durant els anys setanta i vuitanta amb diferents graus de sofisticació. És la idea de la “personalitat terrorista”, de la mateixa manera que Lombroso – pare de la criminologia – treballava en la idea del “uomo delinquente”. Alguns estudiosos han apuntat el caràcter dels “terroristes” com a fanàtics, cruels, violents, o simplement com a inestables, o com a ingenus i utòpics⁷⁷. Cal advertir, però, que des d’una perspectiva politològica les aproximacions de base psicologista perden sentit, al buscar en l’individu les raons que expliquen els fenòmens socials. No parteixen de la centralitat del polític i tendeixen a buscar explicacions al voltant del comportament humà en una alteració normativa, esquivant l’exigència política (i per suposat, politològica) de comprendre la racionalitat que guia l’acció col·lectiva.

Una tercera perspectiva es situa en el camp intermedi entre els estudis micro i meso. CRENSHAW (1981) proposa l’aposta per dur a terme una anàlisi dels mecanismes psicològics en la interacció de grups com a manera d’aproximar-se a l’estudi del “terrorisme”. D’entrada rebutja qualsevol aproximació sobre les psicopatologies dels “terroristes” afirmant que la característica més rellevant d’aquests és la seva normalitat (1981:390). D’aquesta manera, i a través d’una

⁷⁶ Per a un estat de la qüestió actual sobre les aproximacions psicològiques al “terrorisme” i a la violència política veure CRENSHAW (2000), ZWERMAN (1992), VICTOROFF (2005).

⁷⁷ Veure LAQUEUR (1977), SERVIER (1979), KNUTSON (1981), LIVINGSTONE (1982), IVIANSKI (1983), RYSELL/BOWMAN (1983). Per una anàlisi crítica de les anàlisis realitzades al llarg dels anys setanta veure WILKINSON (1979). Citat per DELLA PORTA (1995:7).

aproximació en la que considera que l'individu es mou per càlculs racionals, afirma que el "terrorisme és el resultat d'un creixement gradual de compromís i oposició, un desenvolupament del grup que a més depèn de l'acció del govern. Les relacions psicològiques a l'interior (en el si) dels grups terroristes (...) desencoratgen als terroristes a canviar la direcció que havien pres. Això pot explicar el perquè (...) el terrorisme pot perdurar fins que el grup terrorista és destruït físicament"⁷⁸ (397). És a partir d'aquesta constatació que posteriorment DELLA PORTA (1983, 1990) desenvolupa els seus treballs sobre "terrorismi di sinistra" a Itàlia, amb instruments que provenen dels estudis sobre moviments socials i que ocupa la seva agenda de recerca durant els anys vuitanta. Les seves investigacions, però, es situen en un camp ja plenament meso, prenent com a objecte d'anàlisi el grup.

Les aproximacions meso

Des d'una aproximació meso també s'ha estudiat el terrorisme. I s'ha fet des d'una doble perspectiva. La primera fa referència als estudis que a partir de la ideologia analitzen els grups clandestins. En aquest sentit, WILKINSON (1977, 1979) encunya el concepte de "secta ideològica". Aquest autor afirma que en les societats liberals les organitzacions clandestines es troben aïllades ja que aquestes aposten per la resolució pacífica dels conflictes. En aquests sentit, les organitzacions clandestines entenen que no poden persuadir els ciutadans amb la seva propaganda i adopten un repertori d'acció violent per debilitar les institucions. Des d'una perspectiva de la ideologia també es situa l'agenda de recerca que fa una anàlisi del discurs dels membres de les organitzacions, entre ells el treball de DINI/MANCONI (1981), BOCCA (1985) GUICCIARDI (1988). La segona fa referència a l'estudi sobre organitzacions, que evidentment, també s'ha portat a terme en els estudis sobre organitzacions clandestines⁷⁹.

⁷⁸ Traducció pròpia, original en anglès: "terrorism is the result of a gradual growth of commitment and opposition, a group development that furthermore depends on government action. The psychological relationships within the terrorist group (...) discourage terrorist from changing the direction they have taken. This may explain why (...) terrorism may endure until the terrorist group is physically destroyed".

⁷⁹ Per a una aproximació a l'anàlisi de les organitzacions veure AMBLARD (1996), BENOUX (1985), FRIEDBERG (1988).

Per al desenvolupament del treball, aquestes dues perspectives meso d'anàlisi del "terrorisme" no ens serveixen, ja que es concentren en les dinàmiques internes dels grups clandestins, per comprendre el funcionament d'aquests. El nostre objecte d'estudi és diferent, es focalitza en la construcció de la cultura de l'emergència, en la reacció estatal a la conflictivitat política a Itàlia i al País Basc el darrer terç de segle XX.

Combinant els tres nivells d'anàlisi, però concentrant les conclusions en les dinàmiques meso, en les relacions entre grups com element radicalitzador de la protesta, es situa l'obra de Della Porta. Utilitzant eines dels estudis sobre moviments socials desenvolupa el seu treball sobre el "terrorismo di sinistra", que a l'apartat anterior s'ha apuntat, i que s'elabora en el marc dels estudis realitzats en el Istituto Caetano i l'elaboració de la seva tesi doctoral⁸⁰. En l'anàlisi del cas italià observa que el terrorisme emergeix i es reforça en una situació de progressiva radicalització d'algunes organitzacions del sector dels moviments socials front a una resposta intempestiva i ineficaç per part dels autors institucionals. És a dir, emmarca el fenomen de la lluita armada en un context movimentístic concret i per unes dinàmiques grupals concretes.

D'aquesta manera, l'autora identifica en l'onada conflictual dels anys seixanta i setanta a Itàlia dos cicles de protesta. Quan es tanca el primer, cap els anys 1972 i 1973, s'experimenta una reducció de la conflictivitat del moviment i part d'aquests passa a engrossir les bases de les organitzacions clandestines. L'autora explica aquest procés com a tria entre la radicalització i la institucionalització del moviment: i s'aposta per l'*escalation* de conflicte i violència. D'aquesta manera, l'autora afirma que "l'emergir del terrorisme d'esquerra serà analitzat com adaptament totalment diferenciat del sector dels moviments socials en les diverses etapes dels cicles de protesta en relació a l'estructura d'oportunitats present"⁸¹ (1990:33). No només això. L'autora també analitza que quan una vegada es fa l'aposta per la radicalització del conflicte mitjançant la lluita armada s'entra en una

⁸⁰ Veure DELLA PORTA (1983, 1990, 1995), DELLA PORTA/ROSSI (1984) i DELLA PORTA/TARROW (1986).

⁸¹ Traducció pròpia, original en italià: "l'emergere del terrorismo di sinistra verrà, così, analizzato come adattamento internamente differenziato del settore dei movimenti sociali alle diverse tappe dei cicli di protesta in relazione alla struttura delle opportunità presente".

espiral de violència al produir-se una competició entre grups. És en aquest sentit que Della Porta es concentra molt en les dinàmiques internes entre grups.

És important assenyalar que l'autora subratlla el paper dels actors institucionals en la radicalització de l'onada mobilitzadora italiana⁸². Aquesta voluntat de vinculació de l'activitat dels moviments socials i la reacció estatal és abastament valorada en relació amb les qüestions que estudiem. Per al desenvolupament del present treball ens interessa aprofundir en aquesta dinàmica de relació en el moviment social amb l'Estat. Deixarem en un segon terme la també destacada aportació de Della Porta que analitza la interacció entre grups, el seu caràcter de competitivitat, com a factor radicalitzador del conflicte. Cal destacar, però, que en la interacció entre moviment social i Estat en el nostre treball es procedeix a un canvi d'accent en l'objecte d'estudi. Mentre per Della Porta la interacció li serveix per explicar la radicalització de la mobilització, en la present tesi aquesta s'utilitza per analitzar la construcció d'una cultura de l'emergència. És a dir, mentre l'autora focalitza en l'anàlisi dels moviments socials, nosaltres en focalitzem en les reaccions estatals.

Apunts crítics al voltant dels estudis sobre terrorisme

Es valora com a positiva l'aportació dels estudis sobre terrorisme (i en concret aquells que han analitzat el terrorisme revolucionari) de posar al centre de l'anàlisi la violència política. Altres agendes de recerca sobre el conflicte, com per exemple els estudis sobre moviments socials, han evitat majoritàriament analitzar el repertori d'acció violent que en resulta d'un conflicte polític. Tot i aquest aspecte positiu dels estudis sobre terrorisme, es remarquen limitacions teòriques, metodològiques i normatives d'aquesta agenda d'investigació.

En un primer moment, en l'àmplia bibliografia sobre terrorisme no es troba una definició clara del concepte. Què és el terror? Què és el terrorisme? Les definicions són abastament diverses i molt cops contradictòries. La genealogia del

⁸² "Mentre l'estremismo neo-fascista riceveva protezioni da parte di servizi segreti, coinvolti anche nelle stragi del terrorismo neto, il tipo di utilizzazione delle forze dell'ordine durante le manifestazioni pubbliche contribuiva ad una *escalation* della violenza che sarebbe durata per tutti gli anni setanta" (DELLA PORTA, 30-31).

concepte cal trobar-lo en *La Terreur* de la revolució francesa, en el naixement de l'Estat-nació modern. Però pocs estudis es refereixen al terror estatal. És per això que es valora que el concepte presenta molts problemes per a ésser utilitzat en les ciències socials. En un segon moment, es constata que el concepte de terrorisme està àmpliament connotat políticament i normativa. Segons BIGO (1986) aquest es constitueix en ell mateix com una arma simbòlica contra l'enemic. I s'utilitza per a deslegitimar la demanda dels moviments socials i negar la naturalesa política del conflicte⁸³.

En tercer moment, aquests estudis presenten el terrorisme com un objecte, com una realitat reificada i no com procés. La observació de la realitat, però, constata que la seva significació canvia en el transcurs del seu desenvolupament, per tant aquest no pot ser reductible a un objecte, i en aquest sentit, no és reificable. En quart moment, aquests estudis no entenen o relativitzen la idea que la violència política s'emmarca en el context d'un conflicte polític. Per tant, no veuen la violència política com un recurs més en el repertori d'acció dels moviments.

En cinquè moment, la majoria d'aproximacions que s'elaboren des d'aquesta agenda de recerca són consensualistes, és a dir, consideren que el conflicte és "contingent" en el sentit que la disposició humana fonamental és la cerca de la pau social i el consens a través de la integració de les normes socials. I en últim lloc, es tracta de treballs molt marcats normativament i en els que en la dicotomia llibertat-seguretat la balança pesa molt més sobre la segon. Es tracta d'investigacions que prioritzen la recerca en la prevenció del conflicte polític que no en el respecte dels drets fonamentals per part de l'Estat.

2.2. Els estudis sobre els moviments socials

Les dues onades de mobilització, la italiana i la basca, han estat analitzades des de la perspectiva d'estudi sobre moviments socials, tant per part d'acadèmics del propi

⁸³ "The word "terroris" does not denote a universally recogtance, Russia applied it to Chechen fighters, Colombia employs the same for the FARC, Turkey for the PKK, ad so on. In similar vein, Yasser Arafat had been considered a terrorist until he became the president of the Palestinian Authority, as was the Algerian National Liberation Fron (FLN) before accedin to post-independence power. Clandestine organizations call themselves freedom fighters, nationalists, the avant-garde of

país o de l'estranger⁸⁴. Les dinàmiques conflictuals dels anys seixanta i setanta a Itàlia tingueren un impacte més enllà de les fronteres del territori. De la mateixa forma ocorre amb el conflicte polític al País Basc, únic conflicte de la seva intensitat i naturalesa que perdura a l'Europa occidental en els nostres dies. També es constata l'existència d'una important literatura de caràcter més descriptiu o assagístic, que ha estat molt útil en la realització de la investigació empírica d'aquesta tesi, ja que aporten dades i interpretacions interessants a tenir en compte⁸⁵. A part d'aquesta literatura sobre moviments socials al voltant del conflicte italià i basc, interessa extraure d'una literatura més general dels estudis sobre moviment social eines teòriques i metodològiques a través de les quals construir la present investigació.

Els primers estudis sobre moviments socials, de la mateixa manera que els estudis sobre el terrorisme, sorgeixen a partir i com a crítica de les teories de la privació privativa. A partir dels anys setanta es desenvolupen una sèrie d'estudis, sobretot en el món anglosaxó, que posen al centre els moviments socials com a objecte de recerca. Es caracteritzen per la seva perspectiva conflictualista, per entendre que el conflicte, el poder i la coerció són elements inherents a tota organització social. D'aquesta manera, doncs, aquests estudis pretenen explicar el conflicte anant més enllà de les limitacions que presenten aquestes interpretacions psicologistes de la privació relativa⁸⁶. Interessa tenir en compte aquest camp d'estudi ja que ens dota d'una perspectiva conflictualista per analitzar la mobilització social. Dins d'aquesta agenda de recerca també s'identifiquen diferents aproximacions que poden ser classificades segons el seu nivell de concreció: les aproximacions macro, les micro i les meso.

outlaws – is a way to deslegitimise movements and their demands, a way to negate the political nature of the conflict” (BONELLI, 2006:113).

⁸⁴ Pel cas italià veure MELUCCI (1982), TARROW/DELLA PORTA (1986), TARROW (1990, 1998), LUMLEY (1990), DELLA PORTA (1996), MARWICK (1998), BORIO/ POZZI/ ROGGERO (2002), GIACHETTI (2002), TOLOMELLI (2002), EL-OKEILI (2004), WHRIGHT (2004). Pel cas basc veure DOUGLASS/ZULAICA (1990); LETAMENDÍA (1990d, 1990e, 1990f, 1990g, 1994, 1997, 1999).

⁸⁵ Pel cas italià veure CAPELLI/SAVIOTI (1977), BERARDI (BIFO) (1977, 1997, 1998), BALESTRINI (1988, 1997), CASTELLANO (1980), COMITATI AUTONOMI OPERAI DI ROMA (1976), MONICELLI (1978).

⁸⁶ Així, per exemple, SNYDER (1978) afirma: “Resource mobilization is more explicitly an alternative to what views as incorrect or incomplet specifications in previous work”. Veure també ECKSTEIN (1980) i JENKINS/SCHOCK (1992).

Les aproximacions macro

S'identifiquen dues aproximacions estructurals a l'estudi dels moviments socials. Una primera és la sociologia històrica i una segona, les investigacions sobre l'estructura d'oportunitats polítiques. *La sociologia històrica* analitza la formació de l'Estat i de les grans transformacions socials que es succeeixen. En aquest paradigma d'anàlisi en destaca l'obra de Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World* (1966) i la de Theda Skocpol, *States and social revolution a comparative analysis of France, Russia, and China* (1979). Una anàlisi més processal i més micro dins del mateix paradigma és el llibre de Charles Tilly, Louise Tilly i Richard Tilly *The Rebelius Century, 1830 to 1930* (1975), en que s'analitzen els processos de revoltes i revolucions a l'estat francès al llarg d'un segle. Aquest paradigma analitza dinàmiques macro de la formació de l'Estat a través del conflicte i la mobilització social. Es valora com a positiva la introducció d'anàlisis conflictuals a l'estudi de les dinàmiques estatals. Es tracta, però, d'un paràmetre massa estructural i macro per poder ser utilitzat en el treball que ens ocupa, per a l'anàlisi de la relació entre conflicte polític i la configuració de la cultura de l'emergència en alguns estats europeus en l'últim quart de segle XX.

Els estudis sobre l'*Estructura d'oportunitat política (EOP)* tenen com element principal l'afirmació de l'existència d'una relació entre les oportunitats polítiques i l'acció col·lectiva. Aquesta tesi fou avançada per EISINGER (1973), obra en la que explicava la protesta urbana negra en termes de formes del govern de la ciutat. O per SNYDER/TILLY (1972) quan descobriren que els cims de mobilització en la França de 1830 estaven més relacionats amb les oportunitats electorals i els canvis de règim que amb les privacions i les dificultats. TARROW (1988:429-30) va distingir cinc tipus d'oportunitats: oportunitats institucionals, estabilitat de les coalicions, divisions de les elits i/o tolerància de la protesta, presència de grups de suport o aliats, i capacitat de les policy-making per part de l'estat. A *Democrazia e disordine. Movimenti di protesta e politica in Italia: 1965-1975* TARROW (1990) reafirma aquesta idea d'estructura d'oportunitat en una anàlisi de l'onada de mobilització italiana dels anys seixanta i setanta. Així l'EOP

posa èmfasi en els recursos “exters” al grup que redueixen els costos de l’acció col·lectiva, descobreixen aliats potencials i mostren en què són vulnerables les autoritats.

Cal advertir, però, que alguns autors diferencien entre oportunitats estructurals i oportunitats conjunturals (KRIESI, 1993), si bé la majoria d’ells opten per una interpretació de conjuntura. És en aquest sentit que es reconeix que es podria veure’s el paradigma de l’estructura d’oportunitat política com a sinònim de la teoria de la deprivació relativa. Per no caure en una confusió explicitem les diferències:

- 1- Les teories de la deprivació relativa tenen una base subjectivista (la percepció d’agravi) i les teories que focalitzen en l’estructura d’oportunitat política tenen una base objectivista.
- 2- Les teories de la DR parteixen d’una perspectiva consensualista (búsqueda de la pau social) i les de la EOP conflictual (posant al centre de l’anàlisi del conflicte i la coerció).
- 3- Les teories de la DR es basen en una concepció mecanicista-psicologista del comportament social. Les teories de l’EOP es construeixen en el marc de la teoria de l’agència.

En aquest sentit, doncs, és preferible la utilització de les eines que ofereix l’anàlisi de les EOP més que les teories de la DR per a la realització d’un estudi del conflicte que vulgui focalitzar-se en elements macro. Aquest suposa assumir una perspectiva conflictualista i una teoria de l’agència humana. Cal apuntar una feblesa que es percep d’aquestes anàlisis, i és que passen per sobre els elements més culturals de la mobilització i el conflicte, com recorden GAMSON/MEYER (1999)⁸⁷: les oportunitats polítiques obren el camí cap a l’acció política, però els moviments socials també creen les oportunitats per aquesta. És a dir, mentre s’ha dedicat gran atenció a l’impacte de les EOP sobre el ritme, forma i conseqüències dels moviments socials, s’ha dedicat poc temps a l’estudi del què els moviments socials han dut a terme per refer l’estructura institucional i el alineaments d’un determinat ordre polític. Per tant, i com afirmen IBARRA/GOMÀ/MARTI (2003) és necessari concebre les EOP i els moviments socials d’una forma més fluida, imprevisible i crucial. Degut als objectius del treball, però, cal baixar a un nivell més meso per

⁸⁷ Veure també GAMSON (1975, 1978); MEYER/STAGGEMBORG (1996).

trobar les eines que serviran per a plantejar la tesi. La centralitat del polític ens conduirà a donar més importància als elements que tenen a veure amb els processos polítics, amb els processos d'organització i mobilització de recursos.

Les aproximacions micro

A l'altre extrem del continuum trobem les aproximacions micro, focalitzades en l'individu. Així doncs, a part dels elements estructurals, organitzatius i d'acció dels moviments socials, cal tenir en compte la producció simbòlica que aquests exerceixen. L'*anàlisi de marcs* sorgeix amb la voluntat de descendre en un anàlisi micro. Així doncs, es constata que els estudis sobre moviments socials parlen de cosmovisions compartides o de "marcs d'acció col·lectiva"⁸⁸. Segons aquests autors, els marcs són com lents a través de les quals es perceben les oportunitats. Són metàfores específiques, representacions simbòliques i indicacions cognitives utilitzades per a representar conductes i fets de forma evocativa i per a suggerir formes d'acció alternatives. Els marcs cognitius poden definir-se com a discursos culturals per descriure significats compartits que impulsen a les persones a l'acció col·lectiva (IBARRA/GOMÀ/MARTÍ, 2003).

El sociòleg David SNOW va adoptar el concepte d'emmarcament de Ervin GOFFMAN (1974) i sostingué que existeix una categoria especial de pressupòsits cognitius que estan relacionats amb els missatges a partir dels quals els moviments socials construeixen els seus significats. Així, un marc cognitiu és un esquema interpretatiu que simplifica i condensa el món de fora puntuant i codificant selectivament els objectes, situacions, aconteixements, experiències i seqüències d'accions dins de l'entorn del present o passat de cadascú (SNOW/BENFORD, 1992:137). Com ja s'ha dit, en aquesta treball doctoral no es focalitzarà en els aspectes discursius dels moviments socials, i per tant, tampoc en l'anàlisi de marcs. Ofereix una perspectiva massa micro per a poder analitzar la repercussió dels moviments socials en els polítiques que tenen a veure amb el sistema penal, i en concret per analitzar la reacció estatal front als moviments desenvolupats a partir dels

⁸⁸ Veure GOFFMAN (1974); SNOW et al. (1986); SNOW/BENFORD (1992).

anys seixanta a l'Europa occidental. No ens ofereix les eines per mesurar l'impacte en les *policy-making*, així com tampoc en la *polity*.

Les aproximacions meso. El paradigma dels processos polítics

En un nivell meso d'estudi dels moviments socials és on es troben les eines que s'han utilitzat en la tesi. El paradigma dels *processos polítics* es situa en una escala meso de l'anàlisi del conflicte polític. Aquestes teories assumeixen que els conflictes són inherents a la vida social i que els actors tenen interessos per maximitzar el poder i que recorren al conflicte quan les circumstàncies són favorables⁸⁹. "Sintetitzant models d'actors racionals junt amb teories de conflictes de classe i institucions polítiques, aquestes anàlisis han argumentat que l'acció col·lectiva prové de lluites polítiques per l'entrada de nous grups i ve determinada per la mobilització dels que disputen i l'estructura d'oportunitats polítiques" (JENKINS/SCHOCK, 1992:170)⁹⁰.

S'apunta que les escoles que han treballat l'agregació d'interessos i gestió dels recursos als que va associada la mobilització han sigut aquelles vinculades amb la tradició anglosaxona. Aquestes han posat l'èmfasi en la capacitat d'obtenir i gestionar recursos per part dels moviments amb la finalitat d'observar com aquests incideixen en l'acció col·lectiva, en l'estructura organitzativa i el seu potencial de mobilització. Dins d'aquest paradigma es poden establir tres nivells de concreció, tot i que entre ells es relacionen i confonen: els cicles de protesta, l'estructura de mobilització i la mobilització de recursos.

Pel que fa la qüestió dels cicles de protesta cal destacar les aportacions de TILLY/TILLY/TILLY (1975) a l'analitzar les onades conflictuals de la França del segle XIX i XX i sobretot l'aportació de TARROW (1990, 1997) basada en un treball de camp sobre la Itàlia dels anys seixanta i setanta. Destacats són també les aplicacions posteriors del concepte de cicle per part de KOOPMANS (1993) sobre el cas alemany i DELLA PORTA (1996) sobre el cas italià.

⁸⁹ En els anàlisis comparatius els arguments centrals han girat al voltant del model polític que TILLY estableix a *From Mobilization to Revolution* (1978). La política s'organitza al voltant de la divisió entre els membres que tenen fàcil accés al poder i els que desafien aquest ja que estan exclosos.

⁹⁰ Traducció pròpia, original en anglès: "By synthesizing rational actor models along with class conflict and political institution theories, these analysis have argued that collective action stems from

Per a TARROW (1997:263) un cicle de protesta és “una fase d’intensificació dels conflictes i la confrontació en el sistema social, que inclou una ràpida difusió de l’acció col·lectiva dels sectors més mobilitzats als menys mobilitzats; un ritme d’innovació accelerat en les formes de confrontació; marcs nous o transformats per l’acció col·lectiva; una combinació de participació organitzada i no organitzada; i unes seqüències d’interacció intensificada entre dissidents i autoritats que poden acabar en reforma, repressió i, a voltes, en una revolució”⁹¹.

Les estructures de mobilització poden ser definides com els canals col·lectius tant formals com informals a través dels quals la gent pot mobilitzar-se i implicar-se en la mobilització col·lectiva (McADAM/ McCARTHY/ ZALD, 1999:24). Els estudis que s’identifiquen en aquest nivell concentren el seu interès en les qüestions organitzatives dels moviments, en la manera com aquests cooperen, es relacionen, construeixen xarxa. La forma en què els teòrics s’han aproximat a les estructures de mobilització col·lectiva ha estat a través de la teoria de mobilització de recursos⁹², la qual ha posat el seu interès en l’anàlisi comparat de les infraestructures organitzatives dels actors amb l’objectiu de comprendre millor els patrons històrics de la mobilització.

D’aquesta manera, podem veure la teoria de la mobilització de recursos com una alternativa a anteriors anàlisis del conflicte social que aporta explicacions que quedaven incompletes. D’aquesta manera SNYDER (1978) afirma que les teories de la mobilització de recursos (front les de la deprivació col·lectiva) inclouen els següents arguments:

- 1- Les variacions en el descontentament poc tenen a veure amb l’acció política col·lectiva.

political struggles over the entry of new groups and is determined by the mobilization of contenders and the structure of political opportunities.”

⁹¹ Traducció pròpia, original en castellà: “una fase de intensificación de los conflictos y la confrontación en el sistema social, que incluye una rápida difusión de la acción colectiva de los sectores más movilizadas a los menos movilizadas; un ritmo de innovación acelerado en las formas de confrontación; marcos nuevos o transformados para la acción colectiva; una combinación de participación organizada y no organizada; y unas secuencias de interacción intensificada entre disidentes y autoridades que pueden terminar en reforma, la represión y, a veces, en una revolución”.

⁹² Veure McCARTHY/ZALD, 1973, 1977; McADAM, 1986; KRIESI, 1988.

- 2- La “organització” del descontentament esdevé la variable explicativa central⁹³.
- 3- Les fluctuacions en el “control col·lectiu” de recursos (lleialtats, diners, armes...) exerceix coercions importants en la capacitat del grups d'emprendre una acció col·lectiva⁹⁴.
- 4- Els grups intenten aplicar els seus recursos amb l'objectiu d'adquirir béns col·lectius.
- 5- En aquest processos els moviments sovint es troben amb resistència organitzada d'altres grups i (molt sovint) dels governs a través de l'aparell policial i els altres aparells del sistema penal.

En definitiva, es poden destacar aspectes molt interessants d'aquest paràmetre d'anàlisi. En un primer lloc l'abandó de perspectives consensualistes i el reconeixement que la política és coerció i conflicte. En segon lloc, i com a conseqüència de la constatació anterior, l'assumpció de la centralitat del polític a través de la focalització de l'anàlisi en les dinàmiques d'organització i mobilització de recursos dels moviments socials. És en aquest sentit que la definició de la variable independent d'aquesta tesi, el conflicte polític, és situarà en aquest marc d'anàlisi, en el dels processos polítics.

Alguns elements crítics, però, també poden assenyalar-se. “Alguns han argumentat que a aquestes teories dels processos polítics els hi falta una descripció clara de les bases estructurals del poder i el conflicte. La relació entre les classes altes i l'Estat no ha estat analitzada, com tampoc ho han estat els estats i el seu context internacional. Aquest treball també s'ha centrat en les democràcies occidentals, proveint una base potencialment esbiaixada per a la generalització”⁹⁵ (JENKINS/SCHOCK, 1992:175). El fet que aquest paràmetre d'anàlisi dels moviments socials estigui centrat en les democràcies occidentals no ens preocupa, ja que el nostre objecte d'estudi es situa en aquest marc geogràfic. El que s'intentarà aconseguir és un coneixement més clar de les bases estructurals del poder polític,

⁹³ Veure TILLY/TILLY/TILLY (1975); OBERCHALL (1973); SNYDER/TILLY (1972); McCARTHY/ZALD (1977).

⁹⁴ Veure SNYDER/TILLY (1972); GAMSONS (1975); JENKINS/PERROW (1977).

⁹⁵ Traducció pròpia, original en anglès: “Some have argued that these political process theories lack a clear picture of the structural bases of power and conflict. The relationship between the upper classes

buscant eines més enllà d'aquelles que ens ofereix en paradigma dels processos polítics. Mantinent la idea de la centralitat del polític i de la importància de l'agència humana, l'operaisme i postoperaisme italià⁹⁶ intenten elaborar explicacions en què els estudis sobre moviments socials anglosaxons no arriben.

Les onades de mobilització com a operativització de la conflictivitat

A través d'aquest petit recorregut per diferents tipus d'estudis i paradigmes s'han pogut extraure les eines teòriques i metodològiques per analitzar el conflicte polític, i en concret les onades de mobilització radicalitzades que recorren a un repertori d'acció disruptiu i violent (en el cas que ens ocupa: la *ondata rivoluzionaria* italiana i el conflicte nacional basc). Com hem vist, en un primer moment es procedeix a una superació del paradigma de la privació relativa, massa anclat en el psicologisme, i s'opta per aquelles aportacions que es realitzen des dels estudis sobre terrorisme i el estudis sobre moviments socials.

and the state is not analysed. Nor are states and their international context incorporated. This work has also centered on the Western democracies, providing a potentially biased basis for generalization”.

⁹⁶ Aquests estudis treballen a partir d'una anàlisi de la tendència “La tendenza non è in nessun caso una legge che percorre, necessaria e ineluttabile, la realtà: la tendenza è uno schema generale che, a partire dall'analisi degli elementi che compongono una situazione storica, si stabilisce su di essa come definizione di metodo, di orientamento, di direttiva per l'azione politica di massa. La tendenza è la previsione determinata relativa alla dialettica materiale che svilupperanno i fattori che vi sono compresi. La tendenza è l'esplicitazione pratico-teorica del punto di vista operaio su un'epoca storica determinata. In questo senso porre la tendenza, descriverla, definirne le contraddizioni è un cammino oposto a quello che percorre il determinismo economico: porre la tendenza a risalire dal semplice complesso, dal concreto all'astratto per conquistare un orizzonte teorico complessivo e adeguato entro il quale semplicità e concretezza degli elementi da cui è partito il discorso acquistino significato” (NEGRI, 1997, 49) (1974). Per una anàlisi exhaustiva de la qüestió veure “Lezione 3. Il metodo della tendenza antagonista”, a NEGRI (1998), *Marx oltre Marx. Quaderno di lavoro sui Grundrisse* (1978) (pp.59-77). En aquesta tesi tindrem, que es realitzarà a partir del paradigma dels processos polítics, tindrà en compte les reflexions sobre el poder que s'extrauen al utilitzar aquest mètode d'investigació.

Taula 3. El conflicte polític: estudis sobre terrorisme i sobre moviments social

	Estudis sobre terrorisme	Estudis sobre moviments socials
<i>Macro</i>	Deprivació relativa Desequilibri de sistemes	Deprivació relativa Sociologia històrica Estructura Oportunitat Política
<i>Meso</i>	Grup Ideologia Organització	Processos Polítics Cicles de protesta Estructures de Mobilització Mobilització Recursos
<i>Micro</i>	Aproximació psico-sociològica	Interaccionisme simbòlic Anàlisi de marcs Anàlisi d'ideologies

Font: Elaboració pròpia

Els primers, els estudis sobre terrorisme, aporten elements interessants ja que analitzen en profunditat aquells conflictes radicalitzats en els que es recorre a la violència política i fins i tot a la lluita armada. Una agenda de recerca que es desenvolupa a partir dels anys setanta, i que ens és útil sobretot en un pla metodològic i empíric, ja es poden extraure indicadors interessants per construir les variables de la tesi. Cal dir, però, que aquests estudis reifiquen el mateix concepte de terrorisme, al cosificar-lo, presentar-lo com a quelcom acabat, independent de la realitat social de la que sorgeix. A més també es constata que es tracta d'un concepte imprecís a nivell de definició i molt connotat políticament i normativa, fet que comporta que sigui problemàtic per a poder utilitzar en una investigació en ciències socials.

Els estudis sobre moviments socials ofereixen un marc menys connotat per a procedir a una anàlisi sobre la conflictivitat política. És important assenyalar la perspectiva conflictualista de la que parteixen, i que compartim en aquesta tesi. Avançant més, afirmen que la tesi es centra en un nivell meso d'anàlisi dels conflictes socials a través del paradigma dels processos polítics. Aquesta tria es justifica per la voluntat de posar al centre la conflictivitat política. Veure com aquesta impacte en la construcció d'unes determinades polítiques del sistema penal que configuren el que s'ha anomenat cultura de l'emergència.

També és important destacar que per la recerca empírica que es presenta, i com es veurà en el capítol metodològic, es pren el cicle de protesta, i més en concret

la onada de mobilització – que pot contenir més d'un cicle – com a unitat d'anàlisi. Són doncs la onada de mobilització italiana i basca les que actuen com a variable independent al llarg d'aquesta recerca.

3. ELS IMPACTES DELS MOVIMENTS SOCIALS EN EL SISTEMA PENAL.

La construcció de la cultura de l'emergència als estats democràtics de l'Europa occidental en el darrer terç del segle XX no ha estat el resultat d'un desenvolupament endogen de les institucions estatals⁹⁷. Aquesta és fruit de la reacció que l'Estat desenvolupa per fer front als desafiaments que plantegen determinades onades de mobilització. Així doncs, es pot afirmar que l'Estat democràtic i de dret recorre a eines il·liberals per acabar amb la conflictivitat social. La cultura de l'emergència, entesa com a modalitat pròpiament europea de reacció estatal front el conflicte socials, es desenvolupa de manera considerable en quatre estats que experimenten unes onades de mobilització amb un alt nivell conflictual. En aquest sentit, BERGALLI (1988:2) apunta que: “És veritat que les elaboracions col·lectives de la cultura de l'emergència, amb les diverses formes de fabulació que ella ha provocat, estan vinculades per molts aspectes a la presència del terrorisme sobre l'escena política (Resta, 1984:111). No obstant, el fenomen terrorista (...) és sols la causa aparent o almenys immediata de la conformació cultural específica a la que aludeixo. Hi ha, en efecte, situacions més profundes i, sens dubte, més permanents i no conjuntures en la base de gestació d'una nova temptativa per mantenir l'ordre social”⁹⁸.

⁹⁷ Com afirma l'operaisme i el postoperaisme és que el capital i les estructures estatals sempre han anat al darrera dels processos de canvi social. Per RODRÍGUEZ “el *operaismo* italiano fue una de las tradiciones intelectuales que acompañó el ciclo del obrero masa. Su principal aportación teórica fue la de poner en el centro la subjetividad obrera, sus formas de lucha como motor paradójico, y al mismo tiempo antagonista e innovador, del movimiento histórico del capitalismo. Esta corriente está formada por una amplia constelación intelectual - Antonio Negri, Maurizio Lazzarato, Paolo Virno y muchos otros (...) – que verdaderamente conforma un intelectual colectivo de producción y experimentación política. Sobre los orígenes del operaismo: Tronti, M., *Obreros y capital* o Borio, G., Pozzi, F. Y Roggero, G., *Futuro Anteriore*”(2003:41).

⁹⁸ Traducció pròpia, original en castellà: “Es verdad que las elaboraciones colectivas de una cultura de la emergencia, con las diversas formas de fabulación que ella ha provocado, están vinculadas por muchos aspectos a la presencia del terrorismo sobre la escena política (Resta, 1984:111). No obstante, el fenómeno terrorista (...) es sólo la causa aparente o por lo menos inmediata de la conformación cultural específica a la que aludo. Hay, en efecto, situaciones más profundas y, sin duda, más

Aquest autor dóna una gran importància explicativa del desenvolupament de la cultura de l'emergència a l'augment de les complexitats en l'etapa d'esgotament del fordisme, que va anar acompanyada d'un augment de les demandes i conflictes socials que introduïren noves dinàmiques en la relació societat/Estat i que aquest últim es va veure incapaç de gestionar i controlar. És el que molts autors des de llavors han començat a anomenar crisi de governabilitat o govern impossible (RODRÍGUEZ, 2003). És en aquest context que es transformaren les estratègies de control. VIRNO (2003)⁹⁹ a la cultura de l'emergència italiana l'anomena "contrarevolució"¹⁰⁰, entenent que les polítiques represores foren de gran profunditat i complexitat. En el procés d'esgotament del fordisme, existia la necessitat imperiosa d'encarrilar els canvis socials i d'organització que s'estaven produint. L'esgotament del fordisme podia tenir un caràcter ambivalent (com ho tenen tots els canvis epocals) i es produí una lluita entre el "social" (o treball) i el capital. Existien estructuralment capacitats d'alliberació i de comunisme i això és el que calia evitar.

La constatació que afirma que el desenvolupament de la cultura de l'emergència es realitza en un context concret i a través d'una interrelació moviment social-Estat porta a que l'objecte d'estudi hagi de ser analitzat com un procés dinàmic (rebutjant qualsevol anàlisi estàtica i reificat) i localitzat en un context de mobilització social determinat. Per aquesta raó, en aquest apartat s'interrogarà l'objecte d'estudi a la llum de la relació moviments socials-polítiques públiques i, més en concret, protesta i sistema penal.

permanentes y no coyunturales en la base de gestación de un nuevo tentativo para mantener el orden social".

⁹⁹ "Do you remember *counterrevolution*?", segon els editors del llibre "Desvío del conocido texto "Do you remember revolution?" signat per Toni Negri, Lucio Castellano, Luciano Ferrari Bravo i el propio Virno, entre altres, y que proponía, a mediados de los 80, una primera lectura de los años intensos de la "revolución italiana", tanto frente a la política de olvido institucional como frente a la visión nostálgica de la violencia armada" (VIRNO, 2003:127).

¹⁰⁰ Segons Paolo VIRNO: "Què significa la paraula "contrarevolució"? Aquesta no ha d'entendre's tant sols com a repressió violenta –encara que, certament, la repressió mai falti. No es tracta d'una simple restauració de l'*ancien régime*, és a dir del restabliment de l'ordre social esquerdat per conflictes i revoltes. La "contrarevolució" és literalment, una *revolució a l'invers*. És a dir: una innovació impetuosa dels modes de produir, de les formes de vida, de les relacions socials que, no obstant, consolida i dóna nova empena al comandament capitalista. La "contrarevolució", igual que el seu oposat simètric, no deixa res intacte. Determina un llarg *estat d'excepció*, en el qual sembla accelerar-se l'expansió dels esdeveniments. Construeix activament el seu peculiar "nou ordre". Forja mentalitats, actituds culturals, gustos, usos i costums, en suma, un inèdit *common sense*. Va a l'arrel de les coses i treballa amb mètode" (2003:127)

3.1. Les conseqüències dels moviments socials. Els impactes no buscats

En els estudis sobre moviments socials han predominat aquelles recerques que fan referència a l'emergència del moviment i als processos de mobilització; l'observació dels outputs o conseqüències¹⁰¹ de l'existència dels moviments ha quedat en un segon terme. Tot i que això és cert, no és menyspreable la producció literària en el camp de les conseqüències que provoquen els moviments socials. Les recerques que s'han desenvolupat des d'aquesta perspectiva poden ser descrites principalment a partir d'una doble dimensió: aquelles que fan referència a elements interns de les organitzacions (manera com impacte la forma d'organització i el recurs a un repertori d'acció disruptiu o violent) i aquelles que fan referència a elements externs (el paper de l'opinió pública i el de l'estructura d'oportunitats polítiques)¹⁰².

Fent referència als elements interns dels moviments, una primera línia d'investigacions es pregunta sobre el tipus de relació existent entre la forma d'organització, la capacitat de lideratge, l'estabilitat de les organitzacions dels moviments socials amb el tipus d'impacte o de conseqüències que produeixen. ETZIONI (1970), LIPSKY/LEVI (1972) hipotitzen ja a principis dels setanta una possible relació causal entre estabilitat de l'organització, capacitat de lideratge i estratègies amb la capacitat d'impacte en les polítiques públiques. Altres autors intenten treballar empíricament en aquesta línia (BRILL, 1971, SHORTER/TILLY, 1974; STAGGENBORG, 1988; CLEMEN, 1993). L'aportació més important que mostra la relació entre variables organitzatives i èxit dels moviments socials ve de la mà de GAMSON amb *The Strategy of Social Protest* (1990). Una segona línia d'investigacions es pregunta l'efectivitat de l'adopció d'un repertori d'acció disruptiu o violent. Les investigacions principals es situen en els anys setanta, en un context de forta conflictivitat i de recurs a un repertori d'acció disruptiu i violent en moltes

¹⁰¹ Parlem d'outcomes per referir-nos a un tipus de conseqüències concretes, i que té a veure amb l'impacte amb les polítiques públiques. Quan parlem de conseqüències ens referim a un camp més ampli d'impactes: els canvis culturals operats en la població, la modificació en la manera d'exercir la professió periodística...

¹⁰² Veure GIUGNI (1998). Per altres estats sobre la qüestió de les conseqüències dels moviments socials veure AMENTA/CARRUTHERS/ZYLAN, 1992; BURSTEIN/ EINWOHNER/ HOLLANDER, 1995; GIUGNI, 1994; GURR, 1980; MIROWSKY/ROSS, 1981; SCHUMAKER, 1978.

onades de mobilització. Alguns autors argumentaren que, contràriament als discursos dels pluralistes que afirmen que la moderació en política és més efectiva que la disrupció, l'ús de la força per part d'un moviment social incrementa les possibilitats d'aconseguir els seus objectius (ASTIN/ASTIN/BAYER/BISCONTI, 1975; McADAM, 1983; TARROW, 1994; TILLY/TILLY/TILLY, 1975). Tot i això no hi ha consens al voltant d'aquesta qüestió i es multipliquen els estudis recolzant o posant en dubte aquesta afirmació. El que és interessant assenyalar és l'obertura d'una important agenda de recerca, molt fructífera sobretot durant els anys setanta i vuitanta.

Fent referència als elements externs, una primera línia d'investigació és aquella que estudia l'opinió pública. Els moviments socials adrecen missatges a l'opinió pública a través dels mitjans de comunicació – ja sigui amb manifestacions, comunicats de premsa, debats... - tenint en compte dos destinataris: les autoritats públiques i el públic en general. D'aquesta manera, l'opinió pública ha entrat de manera especial al camp d'estudis sobre conseqüències dels moviments socials, tant en la forma com aquesta opera canvis en les polítiques públiques, com en els propis moviments socials. Però també amb la manera en què els moviments socials modifiquen l'opinió pública. Alguns autors examinen la manera en què els moviments socials operen canvis en les percepcions de la ciutadania (GUSFIELD, 1981; LAWSON, 1976; OBERSCHALL, 1973; ORFIELD, 1975). Altres analitzen com els canvis en la opinió pública poden ajudar als moviments socials a impactar en les polítiques públiques (BURSTEIN, 1985; COSTAIN/MAJSTOROVIC, 1994). Una segona línia d'investigació és aquella que posa al centre les estructures d'oportunitats polítiques. Mitjançant l'anàlisi dels *processos polítics*, s'analitzen com els factors externs afecten a la protesta, un enfocament que posa èmfasi en el medi per comprendre els outcomes que produeixen els moviments socials. Hi ha hagut varis intents en comparar des d'aquesta perspectiva models d'impacte en les polítiques públiques en diferents territoris (GURR, 1983; KOWALEWSKI/SUMAJER, 1981; MIDTTUN/RUCHT, 1994; RÜDING, 1990), destacant entre ells el de KISCHELT (1986) sobre el moviment antinuclear en quatre democràcies occidentals argumentant que l'èxit dels moviments antinuclears estan molt lligats a les estructures d'oportunitats polítiques.

L'existència d'una agenda de recerca que relaciona els moviments socials i les polítiques públiques és interessant a tenir en compte per al desenvolupament d'un estudi sobre la cultura de l'emergència a l'Europa del l'últim terç del segle XX. El disseny i aplicació de polítiques públiques relacionades amb el sistema penal, que acaben conformant el que s'ha anomenat com a cultura de l'emergència, només pot entendre's si tenim en compte l'acció dels moviments socials. Les primeres mesures d'emergència que es perfilen a principis dels setanta a Itàlia responen a la conflictivitat social que viu el país des de mitjans dels anys seixanta. Similars pràctiques i legislacions a l'Estat espanyol es construeixen a raó del desafiament que provoca la continuació de la onada de mobilització nacional basca en el context democràtic. Així doncs, i a manera de resum, dos són els elements a destacar d'aquesta perspectiva analítica que són útils pel plantejament de la tesi: el primer és l'existència d'una agenda de recerca que pretén estudiar la intersecció entre moviments socials i polítiques públiques, allunyant-se d'anàlisis estàtiques o endògenes; el segon, posar el conflicte polític al centre de l'organització social, en el sentit que els moviments socials es consideren com a motor de canvi.

Com molt bé assenyala GIUGNI (1998) la literatura existent en referència als outcomes que produeixen els moviments socials és important, però poques són les investigacions que busquen comprendre les conseqüències en territoris diferents que aquell de les polítiques públiques o outcomes. És cert que existeixen estudis sobre impactes en instàncies culturals, com els efectes d'un moviment sobre altres (MEYER/WHITTIER, 1994), la seva capacitat de generar capital social (DIANI, 1997), el seu impacte sobre els mitjans (GAMSON/WOLFSFERLD, 1993). Deixem apuntada aquesta qüestió ja que per la nostra tesi es tracta d'una problemàtica relativa, ja que nosaltres el que volem és constatar els impactes de la mobilització social en les polítiques públiques del sistema penal. L'altre mancança en els estudis sobre les conseqüències dels moviments socials que si que cal posar accent és a la quasi inexistència d'estudis sobre els efectes no desitjats, indirectes de les accions dels moviments socials¹⁰³.

De creuar les demandes dels moviments socials, el seu repertori d'acció i els efectes en les polítiques públiques en resulten dos espais que destaquem: l'espai dels

¹⁰³ Veure DENG, 1997 o PAUL/SWARTZ, 1997.

impactes en les polítiques públiques desitjat (o que almenys es situa en el camps de les demandes posades en discussió pública), i l'espai dels impactes en les polítiques públiques no desitjat (com pot ser la repressió). Així doncs, un primer camp serien aquells que es poden identificar com *impacte buscat* per part dels moviments socials. Són els canvis (o no canvis) simbòlics, substantius i operacionals (GOMÀ/MARTÍ/IBARRA, 2003) que es produeixen en les polítiques públiques en les que els moviments tenen intenció d'influir. És en aquest sentit que es pot parlar d'èxit o fracàs de l'impacte dels moviments¹⁰⁴. En aquest camp situaríem la majoria de recerques que s'han elaborat des dels moviments socials que analitzen els outcomes dels moviments socials. Un segon camp serien aquells canvis que es poden identificar com *impacte no buscat* per part dels moviments socials. En aquest camp es troben poques recerques, i es destaquen sobretot aquelles que tenen a veure amb els impactes dels moviments socials en el sistema penal¹⁰⁵. Un efecte no buscat de la protesta és sovint l'increment de la repressió front a la mobilització social que posen en marxa les institucions estatals. Tot i això, aquesta accentuació de la repressió pot respondre a dues raons: a una activació de les polítiques públiques previstes per a fer front al conflicte o a una modificació d'aquestes?. I encara anant més lluny, en el cas que es produeixi una modificació de les polítiques públiques, aquestes cal entendre-les com a simples modificacions de les polítiques públiques o bé s'operen transformacions en la *polity*? Són les modificacions que s'operen en les polítiques públiques del sistema penal, així com també en la *polity*, l'objecte d'estudi de la nostra investigació; és a dir, la introducció de mesures il·liberals per part de l'Estat italià i de l'Estat espanyol per a fer front la conflictivitat política dels moviments es situa en aquest espai.

Cal constatar, però, que a l'Estat espanyol aquesta agenda d'investigació no ha estat molt desenvolupada, i es situa en el primer camp dels impactes en les polítiques públiques. GOMÀ/IBARRA/MARTÍ (2003) elaboren amb el llibre *Creadores de democràcia radical* una aproximació d'aquest tipus a l'anàlisi de

¹⁰⁴ Sobre la discussió al voltant del concepte d'èxit i fracàs de l'impacte veure GIUGNI (1998: 382-387).

¹⁰⁵ Cal no confondre aquests impactes amb aquells impactes buscats d'alguns moviments socials que centren la seva lluita en modificacions d'aspectes del sistema penal. En aquest sentit s'identificarien les mobilitzacions pel respecte dels drets humans a les presons i comisaries, per la despsiquiatrització...

quatre moviments socials (okupa, pacifista, antiracista i de solidaritat). Es tracta d'un primer treball que reuneix especialistes en moviments socials i en polítiques públiques. Per contra, el cas italià és el que ha estat més analitzat des de la perspectiva del segon camp d'impacte. D'aquesta manera destaquen els estudis de TARROW (1990, 1994), sobre el cicle de protesta dels anys seixanta i setanta, encara que molt centrant en l'observació d'impactes buscats; però sobretot és important el treball de DELLA PORTA (1995). Aquesta autora analitza les polítiques policials que es duen a terme per fer front a la mobilització social dels anys seixanta i setanta a Itàlia. L'agenda de recerca que inaugura l'autora sobre les *policing of protest* innova el camp de recerca dels impactes dels moviments socials en les polítiques públiques del sistema penal.

3.2. Els moviments socials i l'Estat. Les *policing of protest*

Durant la segona meitat dels anys noranta Donatella DELLA PORTA obre una agenda de recerca al voltant del concepte *policing of protest*. Des dels estudis sobre els moviments socials l'autora intenta comprendre la naturalesa de la interrelació moviments socials-Estat, i per això inaugura una sèrie de recerques sobre les polítiques de control de l'ordre públic. Aquesta agenda de recerca - proposada a DELLA PORTA (1995) mitjançant el concepte de *policing of protest*, que es desenvolupa amb posterioritat a DELLA PORTA/REITER (1998, 2003)¹⁰⁶ - significa una evolució dels seus primers treballs sobre violència política, i en concret sobre lluita armada o "terrorismo di sinistra" – que és el terme que ella utilitza -¹⁰⁷. Segons l'autora: "Un aspecte específic de la resposta de l'Estat a les protestes són les *policing of protest*, que jo defineixo com *la gestió policial dels esdeveniments de protesta* – una descripció més neutral per allò que els desafiadors anomenen "repressió" és inclosa en diversos models d'explicació de les insurgències i revolucions, la *protest policing* ha rebut poca atenció en les recerques més actuals

¹⁰⁶ Veure també DELLA PORTA (1997a, 1997b); JAIME-JIMÉNEZ (1997, 2001); REINER (1997, 2000); FIELLEULE (1997); DELLA PORTA/ FILLIEULE (2006).

¹⁰⁷ Sobre la primera etapa de recerques desenvolupades per l'autora al voltant del "terrorisme" veure DELLA PORTA, 1983a, 1983b, 1984, 1986, 1990 (llibre elaborat a partir de la tesi doctoral), 1992a, 1992b, 1995.

sobre moviments socials en les democràcies occidentals, així com en els estudis sobre policia”¹⁰⁸ (DELLA PORTA, 1995: 55-56).

Per l'autora l'objectiu d'analitzar aquesta interrelació és el d'explicar la radicalització de la mobilització social, en altres paraules, veure la influència del sistema polític en l'escalada de protesta. L'objecte d'estudi d'aquesta agenda de recerca és observar les causes de l'aparició de la violència política com a repertori d'acció del moviment. Les *policing of protest* o polítiques de control de l'ordre públic són vistes com un “important baròmetre de les oportunitats polítiques possibles per un moviment social”¹⁰⁹ (1995:80), són vistes com a processos i estructures que afecten directament els moviments socials i les protestes. D'aquesta manera, aquestes polítiques són un derivat directe de l'estructura d'oportunitats polítiques que impacte directament en els moviments socials.

Per la recerca que ens ocupa són importants algunes de les aportacions que duu a terme aquesta agenda de recerca. En un primer moment, es considera molt positiu el plantejament de realitzar una anàlisi sobre la relació entre moviments socials i Estat, considerant que el repertori d'acció dels moviments socials és ampli, comprenent en el seu si la violència política. Poca literatura sobre moviments socials explicita la idea que la violència política cal ser considerada com a repertori d'acció dels moviments socials, com una radicalització d'una onada de mobilització¹¹⁰. D'aquesta manera, s'aconsegueix no reificar el concepte de violència política al considerar-lo en el marc de la interacció entre moviments socials i Estat, i desenvolupat en el context d'una onada de mobilització.

En un segon moment també es destaca la operativització d'aquesta interacció, que es realitza a través del concepte de les *protest policing* o polítiques de control de l'ordre públic. Amb aquesta operativització es pot realitzar una anàlisi empírica de l'evolució de la mobilització social en relació al desenvolupament de les polítiques

¹⁰⁸ Traducció pròpia, original en anglès: “One specific aspect of state response to protest is the *policing of protest*, which I define as *the police handling of protest events* – a more neutral description for what protestors usually refer to as “repression” is included in several explanatory models on insurgencies and revolutions, protest policing has received little attention in the research on contemporary social movements in Western democracies as well as in studies on police”.

¹⁰⁹ Traducció pròpia, original en anglès: “important barometer of the political opportunities available for social movement”.

¹¹⁰ Per unes anàlisis interessants de la violència política realitzada des dels estudis de moviments veure GAMSON (1975), PIVEN/CLOWARD (1977) i TILLY (1978). Des dels estudis sobre terrorismes veure CRENSHAW (1972).

públiques de l'aparell policial¹¹¹. DELLA PORTA vol analitzar la relació entre moviments socials i Estat, i per això s'ha de tenir en compte la naturalesa primera d'aquest: el monopoli de la força, que s'executa en l'actualitat a través del sistema penal (BERGALLI, 1996). I és en aquest sentit que es considera molt encertada la tria de l'aparell policial per observar la interacció.

Però el model teòric que aporta la present agenda de recerca no encaixa amb l'objecte d'estudi de la nostra tesi. En un primer moment, perquè l'objecte d'estudi difereix: mentre que per l'autora i la seva escola la focalització es fa en els moviments socials i la seva radicalització (entenent les polítiques de control de l'ordre públic com a quelcom extern als moviments socials i que els influeix), en la nostra tesi es focalitza en el procés de construcció de la cultura de l'emergència que es duu a terme (entenent la mobilització com a factor desencadenant, a partir de la qual reacciona l'Estat). No es tracta de visions contradictòries, sinó de posar l'accent en un objecte d'estudi diferent. Es reconeix, però, que el fet de posar accent en un o altre objecte d'estudi no està lliure de connotació normativa. Mentre que la primera agenda de recerca pot estar motivada per un interès en conèixer i controlar la mobilització social, la segona s'inclina més pel desenmascarament de les contradiccions del propi estat de dret, que recórrer a eines il·liberals quan el desafiament social posa en dubte el manteniment del sistema.

En un segon moment, perquè si bé és positiu l'anàlisi de les polítiques de l'aparell policial en relació als moviments socials - que proposen els estudis sobre les *politics of protest* (encara que nosaltres operaríem un canvi de direcció, una modificació de l'objecte d'estudi) -, aquest es queda curt si el que es vol és realitzar una anàlisi de les dinàmiques estatals enfront als moviments socials. Com bé s'ha dit, el sistema penal és l'executor en els nostres dies del monopoli de la força de l'Estat. I per tant, és a través de l'anàlisi del sistema penal amb tota la seva complexitat que podem extraure elements interpretatius de la relació moviments socials-Estat.

¹¹¹ Sobre el concepte "aparell policial" veure RECASSENS (1989, 1993, 1996, 2003).

3.3. Els moviments socials i l'Estat. El sistema penal

És a partir del diàleg amb aquests dos models teòrics que es concreten elements constitutius de la tesi. Un primer element és que la tesi analitza la interrelació entre els moviments socials i l'Estat. S'observa el procés de construcció d'una cultura de l'emergència a l'Estat italià i a l'Estat espanyol com a resposta a la *ondata rivoluzionaria* i al moviment d'alliberament basc, respectivament. L'objecte d'estudi no podria ser desenvolupat sense considerar el procés de creació de la cultura de l'emergència com a procés dinàmic i dialèctic entre el moviment i l'Estat.

Un segon element és que cal considerar el repertori d'acció dels moviments socials en un sentit ampli, incloent la violència política com una forma de radicalització de la mobilització social. Només a través de la constatació de que la violència política - ja siguin els enfrontaments amb la policia al carrer, ja sigui la lluita armada - que es desenvolupa a Itàlia i al País Basc ha de ser considerada com a part del repertori d'acció de la onada de mobilització es pot comprendre la interrelació moviment social-Estat. I és per això que es pot afirmar que serà a través de les onades de mobilització fortament radicalitzades que es podrà comprendre la veritable naturalesa de la reacció estatal i analitzar així com es construeix la cultura de l'emergència a estats democràtics de l'Europa occidental en el últim terç del segle XX.

Un tercer element és que en la recerca l'Estat s'operativitza en el concepte de sistema penal, que a la vegada està conformat per l'aparell policial, el sistema judicial i la presó (i la resta d'institucions totals) (BERGALLI, 1996, 2003). Són les polítiques que desenvolupen els diferents aparells del sistema penal les que mostraran el desenvolupament de les dinàmiques estatals. Aquesta operativització es desprèn de la mateixa definició de l'Estat elaborada per WEBER, que entén que aquest és el que té el monopoli de la força. El monopoli de la força es desenvolupa en l'actualitat a través dels diferents aparells del sistema penal.

Un quart element és que l'objecte d'estudi de la tesi és la formació de la cultura de l'emergència, les dinàmiques que desenvolupa el sistema penal per a fer front a la mobilització social. Si bé en la literatura sobre moviments socials es troben estudis sobre la repercussions de les polítiques del sistema penal en la mobilització

social¹¹², pocs són els que elaboren la recerca en direcció contrària: veure com els moviments socials són el motor de canvi social i com a partir del desafiament que provoquen aquests a l'Estat, es modifiquen les polítiques públiques, en general, i les polítiques públiques del sistema penal, en concret.

Un últim element és que l'anàlisi no s'atura en els *impactes no buscades* dels moviments socials en les polítiques públiques (*policy making*) sinó que es cerca analitzar els canvis en el règim (*polity*). Front les onades de mobilització que es desenvolupen a Itàlia i al País Basc l'Estat reacciona introduint reformes en les polítiques públiques de les diferents esferes del sistema penal: l'aparell policial, el sistema judicial i la presó. Però no són reformes tant sols en les polítiques públiques sinó que aquestes passen a modificar la mateixa manera de governar, el règim polític. Es produeix una modificació en la *polity* i que en la tesi s'ha definit com a "corrupció democràtica" (HARDT/NEGRI, 2000).

¹¹² Entre ells veure TILLY (1978), SKOPCPOL (1979), McADAM (1982), GOLSDSTEIN (1983) o KITSCHHELT (1985).

CAPÍTOL III. METODOLOGIA

1. UNA QÜESTIÓ NO PLANTEJADA: ELS *OUTCOMES* NO BUSCATS DELS MOVIMENTS SOCIALS.

Existeix una àmplia literatura sobre moviments socials que es desenvolupa en el sí de diferents disciplines de les ciències socials –antropologia, ciència política, economia, història, psicologia social o sociologia- a partir dels anys setanta. L'objecte de les múltiples agendes de recerca és àmpliament divers, predominant aquelles recerques que fan referència a l'emergència dels moviments i als processos de mobilització. Es constata que queda en un segon terme l'observació dels *outputs* o conseqüències de l'existència dels moviments socials. Tot i això, sembla que ens els últims anys es percep una considerable innovació i impuls en aquest camp de recerca.

Les investigacions que aprofundeixen en la relació entre moviments socials i polítiques públiques han estat útils per elaborar el disseny empíric de la present recerca. Si el que volem és analitzar quin ha estat el desenvolupament de les polítiques públiques del sistema penal en un context de forta conflictivitat política - com la Itàlia dels anys seixanta i setanta o el País Basc fins els nostres dies – caldrà comprendre les lògiques que es desprenen de la relació moviments socials-polítiques públiques, conflicte-Estat. Els elements interessants que han aportat aquestes agendes de recerca a la recerca són:

- Una perspectiva per analitzar els canvis que es produeixen en els moviments socials i en les polítiques públiques que fuig de tota visió estàtica i endògena. Així doncs, adquireix importància la interacció que es produeix entre moviments socials i polítiques públiques, i com aquesta mateixa interrelació provoca canvis en ambdós camps.
- Una perspectiva que posa al centre el polític, el conflicte. En aquest sentit, doncs, es consideren els moviments socials com a motor de canvi. D'aquesta manera comprendre la mobilització social ens permet entendre la construcció de determinades polítiques públiques.

Dins dels estudis sobre conseqüències dels moviments socials en les polítiques públiques es pot establir una dicotomia necessària per continuar avançant en el nostre

model metodològic. Els efectes que produeixen els moviments socials poden ser buscats o no buscats. Tot i que la majoria de recerques que s'han desenvolupat fan referència a aquells impactes buscats, en la present recerca ens endinsem en el camp d'impactes no buscats.

- Els *impactes buscats* serien aquells canvis (o no canvis) simbòlics, substantius i operacionals que es produeixen en les polítiques públiques en les que els moviments tenen intenció d'influir. En aquest sentit podem parlar d'èxit o fracàs de l'acció dels moviments, depenent dels resultats que s'obtinguin.
- Els *impactes no buscats* serien aquells canvis en les polítiques públiques, també en la seva triple dimensió simbòlica, substantiva i operacional, en la que els moviments no tenien intenció d'influir en un inici.

Els segons impactes aquí descrits són poc estudiats en la literatura sobre moviments socials. S'assenyalen com a destacats aquells que fan referència a les polítiques que es desenvolupen en relació amb el sistema penal. Alguns autors han tractat les reaccions repressives front a la mobilització social, i aquestes recerques caldria considerar-les a l'interior d'aquest àmbit. La present recerca es situa en aquest marc d'investigació, tot i que es necessari acotar més.

- En un primer moment cal no confondre l'espai d'impactes no buscats dels moviments socials en les polítiques del sistema penal, amb l'espai d'impactes buscats dels moviments socials que centren la seva activitat en modificacions del sistema penal. En aquest sentit en destacarien les mobilitzacions i campanyes que exigeixen el respecte dels drets humans a presons i comissaries, la despenalització de determinades pràctiques, l'amnistia de certs col·lectius...
- En un segon moment cal diferenciar les reaccions repressives dels aparells del sistema penal front una determinada mobilització o cicle de protesta de la modificació de les polítiques públiques que tenen a veure amb el sistema penal. És a dir, un efecte no buscat de la protesta és sovint un augment de repressió ja que s'activen els mecanismes previstos per a fer front a aquesta. Hi ha processos conflictuals, però, que aquestes reaccions repressives s'inscriuen en una modificació de les pròpies polítiques públiques. No tant

sols s'activen els mecanismes previstos, sinó que s'introdueixen canvis en aquests mecanismes previstos.

En definitiva, en aquest treball el que interessa és analitzar els impactes no buscats dels moviments socials en les polítiques públiques que tenen a veure amb el sistema penal, responent aquesta reacció repressiva a una modificació de les polítiques públiques i no una simple aplicació de dinàmiques previstes.

1.1. L'impacte dels moviments socials en el sistema penal i en les polítiques públiques de seguretat

Com s'ha pogut veure a l'estat de la qüestió, l'agenda de recerca que inaugura Donatella della Porta i els seus col·laboradors a mitjans dels anys noranta sobre les *politics of protest* es situa en el camp d'estudi dels impactes no buscats dels moviments socials en les polítiques públiques. Els seus treballs, però, focalitzen bàsicament l'estudi de les polítiques policials en relació a la protesta política. Una literatura fructífera per estudiar els processos de radicalització del moviment i l'aparició de la violència política, per comprendre les dinàmiques policials i de gestió del conflicte al carrer, en definitiva, per observar la construcció d'espivals de violència.

La present tesi duu a terme un enfocament divers sobre l'impacte dels moviments socials en les polítiques públiques del sistema penal. En un primer moment cal destacar que a diferència de Della Porta es tenen en compte les diferents dimensions del sistema penal: l'aparell policial, el sistema judicial i la presó. Aquesta mirada més general que l'anterior agenda de recerca -que es centra bàsicament en estudiar l'aparell policial- intenta comprendre en un sentit més ampli la reacció estatal a la mobilització social, ja que el sistema penal en el seu conjunt és la instància que aplica el control punitiu de l'Estat. No es limita a comprendre la reacció d'una dimensió, d'una instància, sinó del sistema penal en el seu conjunt, i en definitiva, les modificacions que es produeixen en la gestió del control punitiu.

En un segon moment cal dir que en aquesta recerca el sistema penal ha estat observat a partir d'una doble dimensió: el sistema penal estàtic i el sistema penal dinàmic. Les eines per comprendre el sistema penal en tota la seva complexitat ens

les ha donat la sociologia jurídic-penal, descrita a l'estat de la qüestió. BERGALLI (2003) apunta que a grans trets existeixen dues concepcions: el sistema penal estàtic – que s'estudia des de la ciència jurídica - i el sistema penal dinàmic – que s'estudia des de a sociologia jurídic-penal i les polítiques públiques.

- *Sistema penal estàtic.* L'objecte d'estudi de la ciència jurídica en l'àmbit penal són les aportacions normatives del dret penal i del dret processal penal. En les concepcions més àmplies s'inclou també el dret de policia, el dret judicial i el dret d'execució penal. Es tracta d'una visió estàtica i abstracta en la qual només es perceben els trets de generalitat, universalitat i abstracció que caracteritzen el dret (BERGALLI, 2003:42) . Una anàlisi d'aquest tipus, basada en l'observació de les normes del sistema penal, no ens permet comprendre la complexitat del sistema penal, entès aquest com un conjunt d'aparells que actuen i que fan realitat les normes dissenyades en un pla ideal. Necessiten anar més enllà.
- *Sistema penal dinàmic.* L'objecte d'estudi de la sociologia jurídica (i la sociologia jurídic-penal en el cas que ens ocupa) són els comportaments provocats per les normes i l'aplicació pràctica d'aquestes. En els estats de dret la implementació del control punitiu tant sols és possible per mitjà d'institucions específiques a les que se'ls hi atribueix aquesta capacitat: la policia, la jurisdicció penal i la presó. Aquestes tres instàncies, previstes per l'ordre constitucional per a que apliquin o exerceixin el control punitiu, conformen el que s'ha anomenat sistema penal dinàmic.

És a partir d'aquesta perspectiva d'anàlisi que hem operacionalitzat la variable dependent. En el model analític la construcció de la cultura de l'emergència és estudiada, doncs, a partir dels següents ítems:

- a) El *sistema penal estàtic*, operacionalitzant-lo en els següents indicadors: el dret penal (processal i substancial), el dret de policia i dret penitenciari.
- b) El *sistema penal dinàmic*, en el que es contempen la doble dimensió d'actuacions estatals: les i les il·legals. S'operacionalitza en tres indicadors: l'aparell policial, el sistema judicial i la presó.

- c) Les polítiques públiques, que es reflexen en acords entre actors (pactes antiterroristes i similars).

Realitzar una investigació comparativa a través d'aquests indicadors ens dibuixa de quina manera s'aplica el control punitiu per part de l'Estat en una situació de forta conflictivitat. En aquesta recerca el que volem comprendre és com aquest control punitiu sofreix modificacions simbòliques, substantives i operacionals com a conseqüència dels desafiaments movimentístics que s'experimenten en un moment concret. També volem entendre quina és la naturalesa d'aquests canvis. Es tracta només d'impactes en les polítiques públiques (*policy making*) o estem davant de canvis més profunds, de canvis de règim (*polity*)?

1.2. Un canvi de mirada: la cultura de l'emergència com a objecte d'estudi

Una vegada delimitada l'operacionalització de la variable dependent, és a dir, definida la manera de plantejar l'anàlisi de la construcció de la cultura de l'emergència, cal explicitar la diferent mirada que planteja la nostra recerca respecte a altres de similars pel que fa a l'objecte d'estudi. Com s'ha apuntat anteriorment, algunes de les agendes de recerca sobre impactes no buscats dels moviments socials - la més destacada de les quals és la de les *policing of protest* de Donatella della Porta - estudien les modificacions en les polítiques públiques de diferents dimensions del sistema penal tenint com a objecte d'estudi algun aspecte dels moviments socials (la seva radicalització en el cas de l'autora citada). La novetat que s'aporta en la nostra recerca és la voluntat de plantejar la cultura de l'emergència com a objecte d'estudi - és a dir, operar un canvi en l'objecte d'estudi: dels moviments socials a l'Estat.

D'aquesta manera, i en un context de radicalització del moviment i de construcció d'una cultura de l'emergència com el que es desenvolupa en els casos que estem estudiant, el que ens interessa comprendre en aquest treball és com ha estat el procés de radicalització il·liberal de les mesures adoptades per l'Estat per fer front al moviment. L'objectiu del treball és comprendre quins han estat els canvis (dimensió substantiva), de quina manera s'han produït (dimensió operativa) i quina ha sigut la interpretació de les modificacions (dimensió simbòlica). Alhora també ens

preguntem si aquests queden limitats a modificacions en les polítiques públiques (*policy making*) o van més enllà (*polity*).

Cal advertir que escollir com objecte d'estudi la cultura de l'emergència no és una tria gratuïta sinó que respon a una clara localització de la meua investigació en el marc d'una agenda de recerca que posa el centre la defensa dels drets humans. La denuncia de la naturalesa de l'excepció es fa en aquesta recerca des d'una doble perspectiva. Una primera, normativa, que afirma que l'excepcionalisme penal (en aquest cas antiterrorista) posa en dubte la garantia dels drets fonamentals que ha de primar en tot estat de dret. Una segona perspectiva, d'avaluació de polítiques públiques, apunta que aquestes estratègies desenvolupades pels estats no són efectives per afrontar els fenòmens de violència política. En el cas italià, per exemple, aquestes polítiques van ser un dels elements generadors de la violència armada. En el cas espanyol, aquestes han estat un factor prolongador en el temps del conflicte armat al País Basc.

Reprenent el fil, doncs, s'afirma que els canvis que es produeixen en el sistema penal no poden ser analitzats en el buit, i és per aquest motiu que considerem que la cultura de l'emergència és una variable dependent de la mobilització política. Si bé la cultura de l'emergència té elements en comú fàcilment identificables i que es descriuen al llarg del treball, també cal tenir en compte que la construcció de la cultura de l'emergència tindrà les seves especificitats depenent de la naturalesa del conflicte polític i dels recursos mobilitzats.

Es per aquesta raó que aquesta recerca pretén ser realitzada a través d'una perspectiva politològica, defugint d'aquelles perspectives excessivament jurídiques que poc ens expliquen la interacció entre conflicte polític (*politics*) i les modificacions en les polítiques públiques (*policy making*) o fins i tot en canvis en la manera de governar (*polity*). És a dir, utilitzem les eines de la literatura politològica sobre moviments socials i sobre polítiques públiques per analitzar un objecte d'estudi que tradicionalment ha estat analitzat per la literatura jurídica.

2. EL PARADIGMA DELS PROCESSOS POLÍTICS PER A ANALITZAR LA CULTURA DE L'EMERGÈNCIA.

La constatació de que la cultura de l'emergència no pot ser analitzada com a quelcom aïllat ens porta a dissenyar un model analític en el què es considera el conflicte polític com a variable independent. Com ja hem exposat anteriorment, es tracta de posar al centre el conflicte polític, i per tant veure com la conflictivitat social provoca la reacció de l'Estat. És cert que els estudis realitzats en el marc de les ciències jurídiques o la sociologia jurídico-penal tenien en compte l'exterior, el context polític-social, però considerant-lo com això, com un exterior al que tant sols considerava com un factor més d'influència. En canvi, en aquest treball de recerca que estem dissenyant posem l'accent en l'anàlisi d'aquesta conflictivitat, i no només com un factor més, sinó com a important motor desencadenant de la cultura de l'emergència. En definitiva, en aquest treball pretenem analitzar en profunditat la interrelació conflicte i Estat, moviments socials i polítiques públiques (en aquest cas del sistema penal).

Diferents agendes de recerca han analitzat la qüestió del conflicte polític. Entre elles hem destacat a l'estat de la qüestió la literatura sobre terrorisme i la literatura sobre moviments socials. Com s'ha justificat anteriorment, preferim utilitzar les eines teòriques i metodològiques que provenen dels estudis sobre moviments socials, tot i que aquests no estan exempts de mancances. Els fenòmens conflictuals en els que apareix la violència política estan poc analitzats en aquestes agendes de recerca, patint també d'una manca d'interès sobre l'estructuració social del poder. Per contra, però, no pateixen la reificació i la connotació normativa que envolta els estudis sobre terrorisme, elements que hem volgut evitar en aquesta recerca doctoral.

Dins de la literatura sobre moviments socials escollim aquella aproximació "meso" que ens aporta el paradigma dels processos polítics. Al voler posar al centre del nostre anàlisi la política i el conflicte, ens cal utilitzar un paradigma que tingui en compte l'agència humana. Les aproximacions anglosaxones als moviments socials li donen molta importància a aquests factors, més que les aproximacions estructurals o

psicologistes al conflicte social. És per això que es recorre a aquest paradigma, que comença a adquirir rellevància a partir dels anys setanta.

2.1. El cicle de protesta com a unitat d'anàlisi

No es realitzarà una comparació dels dos casos en un mateix moment històric, sinó que es durà a terme una anàlisi diacrònica de cada onada de mobilització i la reacció de l'Estat que en ella s'opera. Aquestes dues anàlisis seran comparades per poder trobar claus explicatives de la manera en que ha operat la reacció estatal en l'últim terç del segle XX a l'Europa Occidental. En aquest sentit, el que importarà és observar les dinàmiques internes que es generen a cada onada de mobilització, la interacció entre moviment social i Estat; i serà aquesta interacció la que posteriorment serà analitzada comparativament.

Un cicle de protesta pot ser definit com una "fase d'intensificació dels conflictes i confrontació en el sistema social, que inclou una ràpida difusió de l'acció col·lectiva dels sectors més mobilitzats als menys mobilitzats; un ritme d'innovació accelerat en les formes de confrontació; marcs nous o transformats per l'acció col·lectiva; una combinació de participació organitzada i no organitzada; i unes seqüències d'interacció intensificada entre dissidents i autoritats que poden acabar en reforma, repressió i, a voltes, en una revolució" (TARROW, 1997:263). En aquest treball, però, preferim utilitzar el concepte d'onada de mobilització que pot contenir més d'un cicle de protesta, ja que ens interessa períodes conflictuals més llargs en el temps, encara que el grau de conflictivitat pateixi variacions considerables.

2.2. Una perspectiva politològica per analitzar la cultura de l'emergència

La cultura de l'emergència ha estat àmpliament analitzada des del món jurídic i no només per part de les diferents disciplines acadèmiques com són les ciències jurídiques o la filosofia del dret, sinó també per part de la sociologia jurídica, així com també per professionals de l'advocacia que aposten per una interpretació garantista del dret. En aquest sentit, el treball presenta com a element innovador el

canvi de mirada disciplinar per a analitzar la cultura de l'emergència: l'anàlisi des d'una perspectiva politològica. Tot i que molts dels estudis previs sobre l'emergència desenvolupats des de les perspectives abans esmentades ens seran útils per avançar en la recerca, i per descriure acuradament la cultura de l'emergència que se'n construeix, volem operar un canvi de mirada per poder entendre alguns elements no estudiats en aquestes recerques.

Entenem així al construcció de l'emergència com a quelcom dinàmic, de la mateixa manera que dinàmic és el conflicte social que es desenvolupa en un context social i polític determinat. Per tant, volem fugir d'anàlisis estàtiques i cossificadores de les mesures desenvolupades pels estats per a fer front a fenòmens conflictuals. També constatem que la resposta no es produeix sobre una única dimensió, i per tant caldrà plantejar l'anàlisi de la cultura de l'emergència des d'una perspectiva multidimensional: cal tenir en compte els diferents actors que participen en la construcció de l'excepcionalisme antiterrorista, així com les diferents dimensions que en resulten afectades.

Així doncs, es desenvoluparà una anàlisi de l'impacte del conflictes socials en el les polítiques públiques (*policies*) i en la manera de governar (*polity*); tot desenvolupant l'anàlisi de la relació amb les reaccions entre actors, el conflicte polític (*politics*).

3. EL MÈTODE COMPARATIU

En aquesta recerca s'utilitza la metodologia comparativa¹¹³: Es tracta d'una comparació amb "N" petita, amb dos casos d'estudi. És cert que un estudi comparatiu amb un nombre de casos reduït el control de la relació entre variables és baix. Però l'absència d'investigació empírica sobre la qüestió que ens ocupa aconsella realitzar una investigació a partir de pocs casos i no procedir a una comparació múltiple (N gran) de dubtós rigor degut a la poca fiabilitat de les dades. Cal advertir també que es tracta d'una investigació preferentment qualitativa, tot i

¹¹³ Sobre el mètode comparatiu veure BARTOLINI (1990); COLLIER (1991); DOGAN/PELASSY (1984); EISENSTADT (1968); SMELSER (1976).

que no es defuig a la quantificació on això sigui possible (per exemple, al mesurar les onades de mobilització).

3.1. Casos: l'Estat italià i l'Estat espanyol

Els casos d'estudi són dues onades de mobilització i les reaccions estatals que se'n deriven: la *ondata rivoluzionaria* italiana i l'onada de mobilització que provoca el conflicte nacional basc. Es tracta d'onades de mobilització que es desenvolupen en el context de la crisi del model fordista-keynessià però que mobilitzen recursos de diferent naturalesa: de base fabril en el primer cas, de base nacional en el segon.

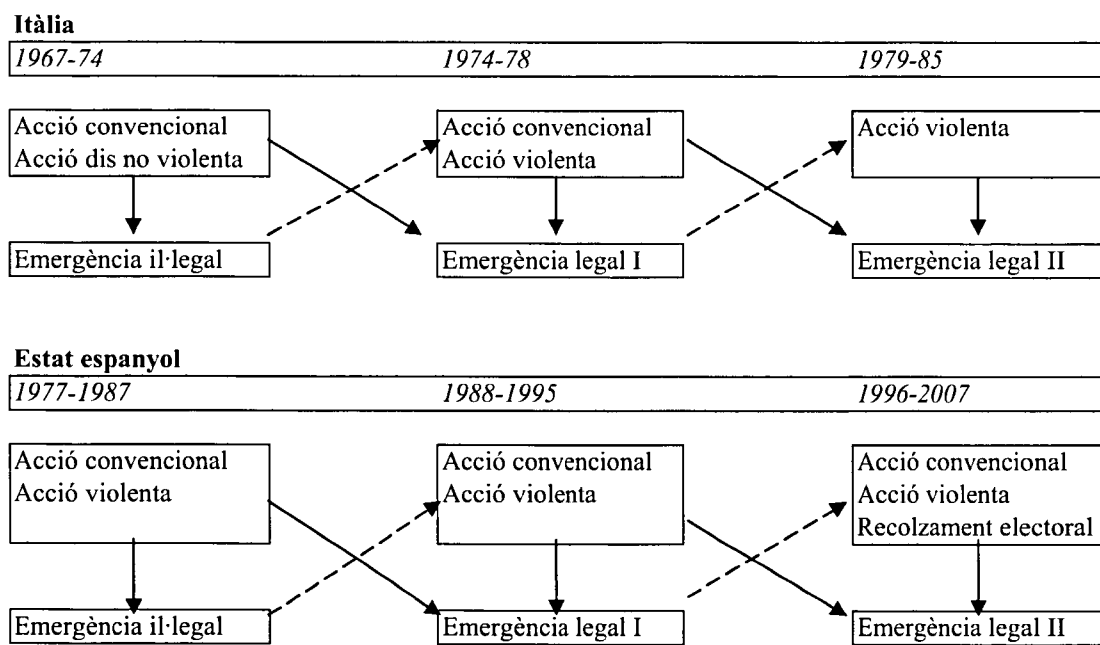
En el marc de l'Europa occidental hi ha quatre estats en els que es desenvolupa una veritable cultura de l'emergència, dos per reacció a una onada conflictual de base obrera i estudiantil (Itàlia i RFA) i dos per reacció a un desafiament nacional a l'Estat (Estat espanyol i Gran Bretanya). Per a poder realitzar una anàlisi empírica en profunditat hem escollit un cas de cada tipus de conflictivitat per a realitzar la comparació del procés de desenvolupament de l'emergència: Itàlia i l'Estat espanyol.

3.2. Explicitant les hipòtesis

En aquest treball de tesi, es cerca de verificar una hipòtesi central, i dues de secundàries i que cal deixar apuntades abans de començar la recerca empírica. Es parteix de la constatació de què la cultura de l'emergència és un concepte metodològicament operacionalitzable en funció de les onades de mobilització. Aquest no es pot entendre sense analitzar el context i el perquè es desenvolupa. Però no només això. L'afirmació de la centralitat del polític ens porta a una translació de la variable independent a la conflictivitat política. Així doncs, és aquesta la que explica en un primer moment el desenvolupament de la cultura de l'emergència. I són les diferents característiques d'aquestes onades les que modelaran de manera important la reacció estatal. Per això haurem d'observar els recursos que es mobilitzen en cada onada, en altres paraules, las bases sobre les que es recolza la mobilització. Mentre que a l'Estat italià les lluites més destacades de l'onada tenen

base obrera i estudiantil, el desafiament més gran que se li presenta a l'Estat espanyol és de base nacional.

Figura 2. Interrelació entre fases de mobilització i construcció de l'emergència

Font: Elaboració pròpia

Hipòtesi 1

Es constata la existència d'un model en la construcció de la cultura de l'emergència a l'Europa occidental durant l'últim terç del segle XX. Aquesta es desenvolupa de manera similar en els dos casos analitzats. Així doncs podem parlar d'un model d'emergència construït en tres fases diferents: la primeja fase de l'emergència il·legal, la segona fase de l'emergència legal amb el protagonisme de l'aparell policial i la tercera fase de l'emergència legal amb el protagonisme de la magistratura. En el cas italià, la primera fase abasta el període que va de 1969-73, la segona de 1974-78 i la tercera de 1979-85. Pel que fa a l'Estat espanyol, la primera fase seria aquella que va de 1978-87, la segona de 1988-95 i la tercera de 1995 fins a l'actualitat. Com en tot procés social, la periodització no es rígida, donant-se dinàmiques característiques d'un període en un altre. El que diferencia cada període

no són aquestes dinàmiques concretes, sinó l'actor sobre el que recau el protagonisme de l'impuls de l'emergència, que aquest varia segons el període, com es pot veure en aquest quadre resum:

Taula 4. Actors que impulsen l'emergència

Itàlia			Estat espanyol		
<i>1969-73</i>	<i>1974-78</i>	<i>1979-85</i>	<i>1978-87</i>	<i>1988-95</i>	<i>1996-2007</i>
Il·legal	Policia Presó	Magistratura	Il·legal	Policia Presó	Magistratura

Font: Elaboració pròpia

Hipòtesi 2

Les especificitats que s'introdueixen en els dos models d'emergència depenen del mode de mobilització (variable de control), és a dir, dels recursos mobilitzats en cada onada de mobilització. Parlem d'especificitats perquè no es tracta de canvis en el model d'emergència, sinó de concrecions concretes que es produeixen en cada context. Així doncs, podem reafirmar-nos en la idea de que ens trobem amb un model de construcció de cultura de l'emergència (hipòtesi 1), que depèn del desenvolupament del repertori d'acció del moviment (variable independent). La diferent naturalesa de la mobilització (de base fabril una i de base nacional l'altre) introdueixen especificitats però no canvi en el model.

Hipòtesi 3

Les conseqüències de l'emergència sobre els moviments socials són diferents depenent del mode de mobilització. Així doncs, la introducció de l'emergència pel cas italià, de base fabril, suposa la radicalització del moviment i el sorgiment de la lluita armada; així com també l'ús de la repressió per part de l'Estat fa que l'onada de mobilització toqui la seva fi a principis dels anys vuitanta. Per contra, en el cas basc, si bé és cert que la introducció de l'emergència fa perdurar el conflicte, enquistant un tipus de conflictivitat propi de mitjans del segle XX ja entrats el segle

XXI, també és cert que el simple recurs als mecanismes repressius no pot acabar amb la conflictivitat social. Cal recórrer a mecanismes de negociació per canalitzar per altres vies el conflicte basc.

3.3. Variables i indicadors

En l'anàlisi comparatiu es tindran en compte tres tipus de variables: la variable independent, la variable dependent i aquelles variables intervinents de control, que descriuran el tipus de conflictivitat desenvolupada en cada territori. Es contempla una operacionalització de cada una de elles per a poder ser analitzada empíricament.

Com s'ha afirmat, la **variable independent** d'aquesta recerca és el repertori d'acció del conflicte polític, que s'operacionalitza en l'onada de recerca, al considerar-se pertinent utilitzar una perspectiva meso dels estudis sobre moviments socials, i en concret, un concepte que prové del paradigma dels processos polítics. Analíticament aquesta variable es desglossa en diferents tipus d'acció política: l'acció col·lectiva convencional, l'acció col·lectiva disruptiva no violenta, l'acció col·lectiva violenta i l'accés instrumental a les institucions públiques mitjançant la presentació a eleccions. Els indicadors per analitzar la variable independent són majoritàriament quantitius. Pel que fa a l'acció col·lectiva convencional es recorre a la quantificació de manifestacions i vagues. Les vagues polítiques o alegals ens són l'indicador per mesura l'acció col·lectiva disruptiva no violenta. L'acció col·lectiva violenta és analitzada a través dels disturbis, els sabotatges i l'atac a persones. I l'accés instrumental a les institucions a través dels resultats electorals si alguns sectors del moviments es presenten als comicis. Cal advertir, però, que la protesta social ha estat poc estudiada a l'Estat espanyol i a Itàlia, i que les dades que hem pogut obtenir són parcials i desiguals. Tot i això, per apuntar tendències ens han sigut de gran utilitat.

La **variable dependent** en aquesta recerca és la cultura de l'emergència i hem desglossat aquesta indicadors que s'agrupen sota els termes de: sistema penal estàtic –el dret penal (substantiu i processal), el dret judicial, policial i penitenciari-; sistema penal dinàmic –les pràctiques que desenvolupa l'aparell policial, la jurisdicció i el sistema penitenciari-; i per últim les polítiques públiques, analitzades

a través de l'indicador de xarxes d'actors en coalició per aplicar polítiques unitàries. Pel que fa a les **variables intervinents** s'han tingut en compte diferents elements, que modelen el mode de mobilització, i que són els que poden introduir modificacions en la materialització de la cultura de l'emergència en un territori donat. Caldrà doncs tenir aquestes variables identificades i controlades. Considerarem doncs l'espacialitat del conflicte; factors ideològics com són la ideologia, la subjectivitat o l'existència de conflicte etno-cultural; factors històrics com el procés de construcció nacional, el passat autoritari o el tipus de transició viscuda; i per últim els factors geo-polítics com pot ser la intervenció externa en la política interna de cada país.

Taula 5. Model d'operacionalització de les variables

	Operacionalització (model analític)	Indicadors empírics
Variable independent		
<i>Onada mobilització</i>	<p>Acció col·lectiva convencional</p> <p>Acció col·lectiva disruptiva no violenta</p> <p>Acció col·lectiva violenta</p> <p>Accés instrumental institucions</p>	<p>Manifestacions nombroses</p> <p>Vagues</p> <p>Vagues polítiques o alegals</p> <p>Disturbis</p> <p>Sabotatge</p> <p>Atac persones</p> <p>Resultats electorals</p>
Variables de control		
<i>Mode de mobilització</i>		
Factors històrics		
Construcció estat nacional	Recent/Antic	
Passat/present autoritari	Final 1945-48/Final 1975-78	
Transició	Ruptura/Reforma	
Inici del conflicte	Democràcia/Dictadura	
Factors geo-polítics		
Intervenció exterior	Intervenció/Aïllament	
Factors ideològics		
Ideologia	Socialisme/Nacionalisme	
Subjectivitat	Proletariat/Nació	
Conflicte etno-cultural	Regionalisme/ Nacionalisme	
Espacialitat conflicte	Fàbrica/Territori	
Variable dependent		
<i>Cultura emergència</i>	<p>Sistema penal estàtic</p> <p>Sistema penal dinàmic (legal/il·legal)</p> <p>Polítiques públiques</p>	<p>Dret penal</p> <p>Dret de policia</p> <p>Dret judicial</p> <p>Dret penitenciari</p> <p>Aparell policial</p> <p>Jurisdicció</p> <p>Presó</p> <p>Acords entre actors</p>

Font: Elaboració pròpia.

CAPÍTOL IV. ITÀLIA: Entre les innovacions democràtiques i les involucions autoritàries

La data simbòlica que marca el canvi de règim a l'Estat italià amb posterioritat a la II Guerra Mundial es fixa a l'1 de gener de 1948, moment en que entra en vigor la Constitució de la República. Aquesta llei fonamental – junt amb la de França (1946) i la de la RFA (1949) - presenta elements innovadors ja que suposa l'inici del que posteriorment s'ha anomenat “constitucionalisme social”. Segons RIVERA (2004) aquest moviment es caracteritza per ser l'articulació de la fórmula de l'Estat social i democràtic de dret, la consagració d'amplis catàlegs de drets fonamentals i garanties processals, junt a mecanismes de protecció d'ambdós, la plasmació constitucional de la finalitat resocialitzadora de les penes privatives de llibertat, junt a altres elements de garantia.

Amb la fi de la guerra, el 2 de juny de 1946, es duen a terme les primeres eleccions de la República: unes eleccions per escollir l'assemblea constituent i un referèndum sobre el règim polític a adoptar – monarquia o república. Es la primera vegada que participen les dones en unes eleccions per sufragi universal a l'Estat italià. La força majoritària en aquestes eleccions és la Democràcia Cristiana, amb un 35,2% dels vots emesos, seguida pel Partit Socialista Italià amb un 20,7% i el Partit Comunista Italià amb un 18,9%. Es decideix tirar endavant un govern d'unitat nacional format per catòlics, comunistes, socialistes i republicans que dura fins a l'any següent. La cerca de consens i la voluntat de mantenir el front comú de la Resistenza també es plasma en un procés d'unitat sindical amb la creació de la Confederazione General Italiana del Lavoro (CGIL).

Cal advertir que el sistema de partits italià de 1945 s'assembla bastant al del sistema de partits de 1922. De dreta a esquerra, el primer sistema de partits de la nova República es compon de neofeixistes (MSI), monàrquics (DN), liberals (PLI), demòcrata-cristians (DC), republicans (PRI), socialdemòcrates (PSDI), socialistes (PSI) i comunistes (PCI). Grups menors com Partito di Azione i el Uomo Qualunque fan una ràpida aparició i desapareixen també amb rapidesa. Durant vint anys no hi ha canvis significatius en el sistema de partits (PASQUINO, 1995:170). D'aquesta manera es pot dir que els treballs de l'assemblea constituent estigueren regits per

l'esperit de col·laboració existent en el període antifeixista. L'ètica del "comprimís" per aconseguir un equilibri en l'articulació territorial de l'Estat com en les reaccions entre Estat i Església.

La unitat d'Itàlia (1871) és fruit del nacionalisme d'elits del Risorgimento que aconseguiren adherir, primer militarment i després burocràtica, les diferents regions italianes. En un principi, el nacionalisme italià no tingué bona recepció en la majoria del territori; durant molt de temps els ciutadans de diferents regions continuaven definint-se com a venecians, napolitans, toscans o sicilians. Cal destacar que en el moment de la unificació tant sols el 2,5% de la població utilitzava l'italià quotidianament¹¹⁴. En l'actualitat encara és conflictual l'encaix de la Sardenya a l'estat italià. El règim feixista (1922-43) intenta reconstruir la unitat de l'Estat a través d'una nacionalització autoritària de les masses.

La divisió del món en dos grans blocs a la Conferència de Ialta (1945) va suposar l'inici de la "guerra freda". Fou una reunió dels principals líders dels Aliats en la II Guerra mundial en la que es van reunir Roosevelt, Stalin i Churchill. Cada una de les tres potències va dur els seus interessos i es van negociar uns acords, alhora que es va preveure la divisió d'Alemanya en quatre zones de control, així com també la partició de Berlín. A Itàlia l'inici de la guerra freda suposa la ruptura del pacte constituent. Així, a la primavera de 1947 socialistes i comunistes són expulsats del govern d'unitat nacional com a conseqüència del "conventio ad excludendum". El bloc occidental no podia admetre que un país situat en la seva àrea d'influència pogués arribar a tenir un govern dirigit per un partit socialista o comunista. D'aquesta manera, doncs, s'estableix la conventio per impedir l'accés al poder de l'esquerra.

A diferència del partit comunista o socialista, el govern del demòcrata cristià Alcide De Gasperi gaudeix del recolzament de l'església i de la coalició angloamericana. El 1948 es celebren eleccions, que es presenten com un referèndum contra el comunisme. Els resultats que obté l'esquerra, una coalició formada entre el PSI i el PCI, són decebedors: tant sols el 31% de vots emesos davant del 48,5% de la DC, màxim històric registrat. El 18 de març de 1949 el parlament vota l'adhesió

¹¹⁴ Sobre llengües i dialecte d'Itàlia veure DEL GUERRA/GÓMEZ (1990).

d'Itàlia a l'Aliança Atlàntica. D'aquesta manera el país està perfectament situat en el bloc occidental.

El sistema polític italià durant gairebé quaranta anys ha estat caracteritzat pel bipartidisme imperfecte i pel consociativisme. El primer d'ells, el "bipartidisme imperfecte", consistia en la presència de dos partits majoritaris, en el que no hi havia possibilitat que es produís una alternança entre la majoria i l'oposició: el partit catòlic es va convertir en el centre motor del govern des de 1947 a 1992 i el partit comunista en l'oposició permanent. Això provocà un alt grau de fusió entre el partit catòlic i l'Estat, i la conseqüent corrupció i perversió democràtica que es deriva de la manca d'alternança. Així doncs, el primer període que va de 1948 a 1963 està en mans de coalicions de partits dirigides per la DC. Cal dir, però, que en els anys seixanta la competència pel centre polític obliga al partit catòlic a ampliar la seva coalició cap a l'esquerra. El segon període es caracteritza per governs de centreesquerra (1963-1974), quan la convention deixa de ser efectiva per vetar l'accés al govern del partit socialista.

El "consociativisme" propugnava trencar la contraposició tradicional entre majoria i oposició per a que totes les forces polítiques poguessin participar en la presa de decisions a diferents nivells. Aquest permetia que les forces d'esquerra poguessin governar a les administracions locals i regionals. Des de la derrota del PCI al 1948 els seus dirigents aposten per una interpretació consociativa de la Constitució. Aquesta estratègia suposa una manera d'equilibrar la presència en el govern i l'administració dels dos partits majoritaris, fet que provoca un augment del poder dels partits en detriment d'altres fórmules organitzatives.

A partir de principis dels anys cinquanta es desenvolupa un relatiu Estat del benestar a Itàlia, experimentant-se una etapa de fort creixement econòmic anomenada "miracolo economico" (1951-63). D'una estructura bàsicament rural a la major part del territori es passa a una economia industrial extensa (sobretot al triangle industrial: Torí, Milà i Gènova) basada en la gran fàbrica i integrada en el mercat europeu i mundial. Aquest desenvolupament econòmic, però, genera forts desequilibris i desigualtats, així com també reforça la bretxa nord-sud, produint-se un important fenomen migratori intra-estatal sud-nord i camp-ciutat. Aquestes

modificacions repercuteixen en la naturalesa del moviment obrer i les lluites emancipadores.

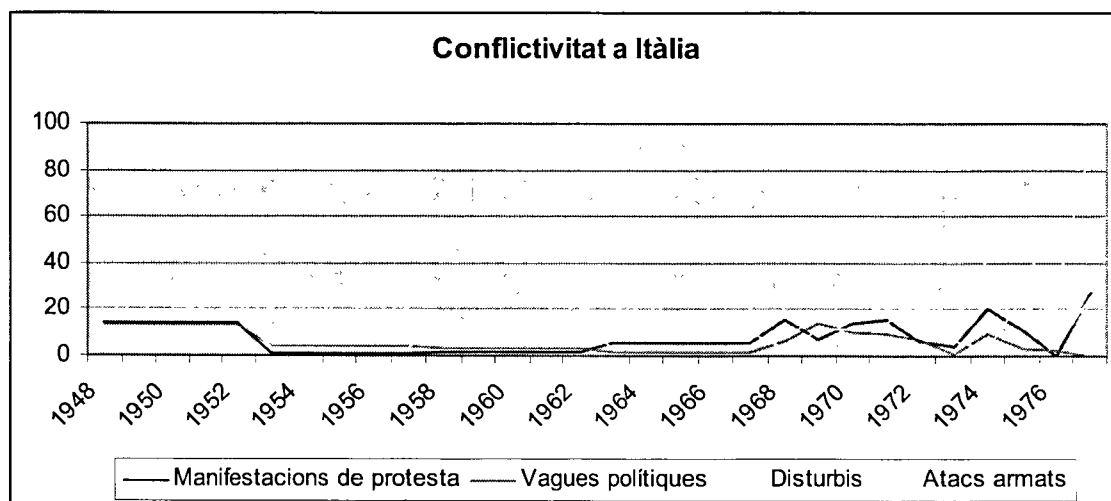
Durant els anys cinquanta, i coincidint amb l'alentiment de l'economia sobretot a partir del 1953, es duen a terme vagues i conflictes a les principals fàbriques del nord, conflictes que les centrals sindicals coordinen i unifiquen. Cap a final del decenni sembla que la tensió social disminueix, tot i això apareix un fenomen nou: brots de conflictes esporàdics, imprevistos i violents que l'esquerra tradicional no controla. Dos fets il·lustren aquesta tendència: la revolta a Gènova contra la celebració d'un congrés de l'organització feixista MSI (1960) en que estudiants i obrers (molts d'ells descontents amb la línia reformista del PCI) fan aliança en els grans enfrontaments al carrer i acaben forçant a l'administració a no donar el permís per a la celebració del congrés; i els fets de Piazza Statuto a Torí (1962) en què una vaga contractual es trasllada a la ciutat amb importants enfrontaments espontanis. Aquests fets, que uneixen joves treballadors i antics quadres comunistes, són precedits per importants vagues i mobilitzacions a la Lancia i la Michelin.

La conflictivitat política de la postguerra

La conflictivitat política és important a la Itàlia en la postguerra. Com s'observa en la Figura 3 es constata que a Itàlia la conflictivitat social ha estat sempre present en el període posterior a la II Guerra Mundial. En destaquen els primers anys de democràcia, moment en el que els sectors més radicals de l'oposició antifeixista es mobilitzen per aconseguir una major democratització i/o el pas a un règim comunista, i que adquireixen gran importància les lluites camperoles al sud per aconseguir una reforma agrària. Posteriorment es troba un repuntar conflictual: les mobilitzacions obreres de 1960 – i sobretot les lluites de *Piazza Statuto* a Torí el 1962. Menció a part mereix l'increment de la conflictivitat a partir de la segona meitat dels anys setanta, moment en el que comença una gran onada de protesta que dura fins els anys vuitanta. Les lluites obreres i estudiantils de finals dels anys setanta culminen en el "Autunno Caldo" de 1969. Es produeix una expansió de la protesta obrera, junt a una radicalització del repertori d'acció i l'aparició de noves formes

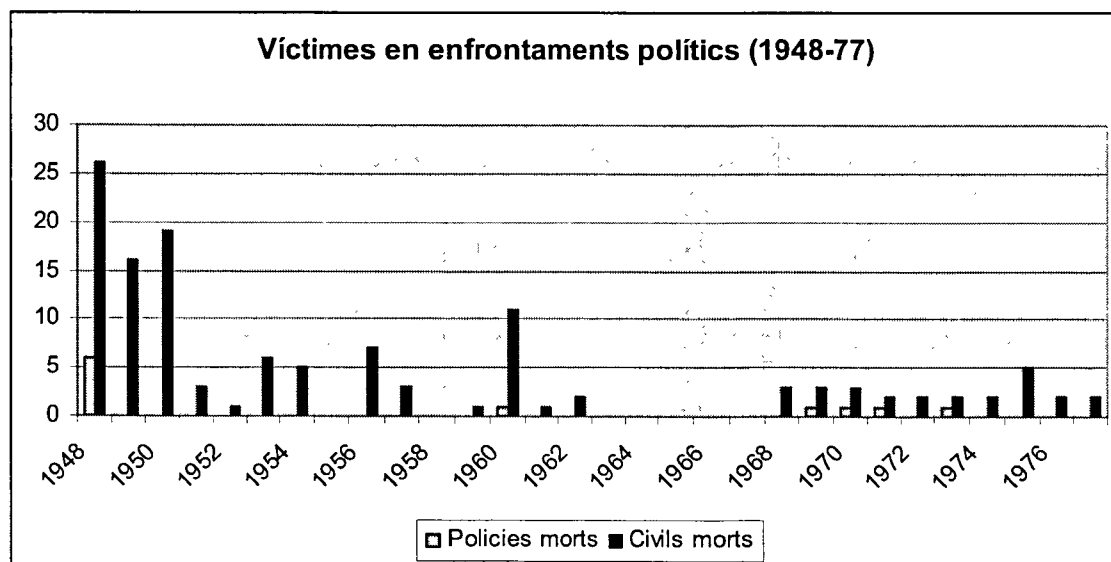
d'organització de la lluita. En aquest període la conflictivitat social augmenta amb força, no tan sols a les fàbriques sinó també a les universitats i instituts, així com en els barris obrers de les grans ciutats.

Figura 3. Conflictivitat a Itàlia, segons repertori d'acció (1948-77)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de TAYLOR/JODICE (1983)¹¹⁵

Figura 4. Morts en enfrontaments polítics (1948-77)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de BERMANI (1990)

¹¹⁵ Aquest gràfic s'ha realitzat amb les dades que ens ofereixen TAYLOR/JODICE amb el *World Handbook of Political and Social Indicators. Volume 2: Political Protest Government Change* de 1983 elaborat a partir de diferents bases de dades de notícies de premsa. Essent conscients de la inexactitud que poden contenir aquestes dades, aquests són útils per observar tendències.

Com es pot observar, les onades de mobilització coincideixen amb la tendència dels episodis conflictuals violents. Així ens ho mostra, per exemple, l'indicador del nombre de morts en enfrontaments entre forces de l'ordre i civils al carrer. En la Figura 4 observem com la presència de morts (sobretot de morts civils) és una constant en els períodes de mobilització social a l'Estat italià. La tendència conflictual¹¹⁶ i la xifra de morts en enfrontaments entre ciutadans i policia coincideix en el temps. En aquest sentit podem afirmar que la gestió de l'ordre públic a Itàlia sempre ha tingut alts components repressius. I una mostra d'aquest fet en són la presència de morts civils en enfrontaments amb la policia en els episodis conflictuals que es repeteixen en el territori italià. Així doncs, els anys setanta suposen un repuntar del conflicte polític i social i conseqüentment un augment dels mecanismes "hard"¹¹⁷ de control de l'ordre públic.

1. L'EMERGÈNCIA "IL·LEGAL". L'ESTRATÈGIA DE LA TENSIÓ (1969-73)

L'objecte de recerca d'aquest treball abasta el període de la *ondata rivoluzionaria* que va de mitjans dels anys seixanta a finals dels setanta. És per això que aprofundirem en aquesta etapa. Així doncs, el període que va de 1963 a 1974 es caracteritza per les coalicions de centreesquerra, amb la presència de democratacristians, liberals, republicans i socialistes al govern. Després del "miracolo economico" (1951-63) comença un etapa de depressió econòmica prolongada a Itàlia. El 1963, i després de vuit anys de creixement ininterromput, entren en declivi els principals sectors industrials. En la crisi hi intervenen tant factors conjunturals com estructurals. Pel que fa als primers cal fer referència a l'augment de la inflació, com a conseqüència de l'alça dels salaris, les inversions i el consum. Pel que fa als segons, cal destacar els desequilibris socials i regionals generats durant el període del "miracolo", una expansió econòmica massa ràpida i desordenada.

Així doncs, els desequilibris del període del "miracolo economico" requereixen reformes correctives i per això la Democràcia Cristiana cerca d'ampliar

¹¹⁶ Cal indicar que les dades de TAYLOR/JODICE (1983), durant els primers 20 anys de l'estudi, estan agrupades en grups de 5 anys.

¹¹⁷ Segons tipologia de DELLA PORTA (1995). Veure també DELLA PORTA/REITER (1998); DELLA PORTA/REITER (2003); DELLA PORTA/ FILLIEULE (ed.) (2006).

el consens socials. L'aposta catòlica es troba amb el revisionisme del partit socialista que des de 1956 cercava l'encontre amb la DC. En el VIII Congrés dels demòcrates-cristians (1962) Aldo Moro proposa realitzar una aliança política amb el partit socialista. Cal tenir en compte també que el papat de Joan XXIII (1958-63) fou determinant per l'acostament entre catòlics i socialistes ja que va substituir l'integritisme i anticomunisme de Pius XII per una concepció més pastoral i espiritual de l'Església (SILVEIRA:1998).

Amb els governs de centreesquerra catòlics i socialistes intentaren realitzar una programació general de l'economia. Tot i la novetat que representa la participació dels socialistes en el govern d'Itàlia, no es duen a terme importants reformes¹¹⁸. Els governs de centreesquerra no van satisfer les expectatives que havien creat; les forces del govern gestionaren l'Estat en funció d'interessos concrets electorals i partidistes. Aquests governs entraren en crisi quan el procés d'acumulació econòmica va xocar amb les demandes socials del cicle de protesta que s'inicia a finals dels anys seixanta. Durant el bienni 1968-69 es produeix una explosió de la protesta urbana d'estudiants i obrers, que arriba al seu màxim durant l'*autunno caldo* de 1969. Es tracta del segon gran moviment de masses de la República després de la lluita dels camperols per la reforma agrària.

1.1. Les reaccions a la conflictivitat: l'estratègia de la tensió

A finals dels anys seixanta la insubordinació obrera i estudiantil ocupa bona part del territori italià. Les reaccions a aquest primer període conflictual del cicle de protesta no es fan esperar. La repressió policial i judicial s'activa des de bon principi. Així, entre octubre de 1966 i juny de 1968 10.000 obrers, estudiants i pagesos són condemnats o esperen condemna (BALESTRINI/MORINI, 1997). Al llarg del període també es produeix un nombre considerable de morts i ferits. Cal apuntar, però, que a part de la repressió convencional, en aquests anys es comencen a

¹¹⁸ Les úniques reformes importants dels governs de centreesquerra foren: a) nacionalització de la indústria elèctrica; b) posada en marxa d'una tímida reforma del sector bursàtil amb la finalitat de fer públics el nom dels inversors i evitar l'evasió fiscal; c) creació de l'escola mitja unificada i l'augment de l'escolarització obligatòria fins els 14 anys (GINSBORG, 1989:365, citat per SILVEIRA, 1998:66-67).

desenvolupar altres tipus de mecanismes i pràctiques que constitueixen, en definitiva, una nova cultura punitiva: la cultura de l'emergència.

En la primera fase de la cultura de l'emergència (1969-73), que nosaltres anomenem "emergència il·legal", no es produeixen canvis legislatius significatius. Les pràctiques excepcionalistes es desenvolupen des de la il·legalitat, per part de cossos separats de l'Estat o altres actors com són els grups d'extrema dreta. A aquest conjunt de pràctiques se li ha donat el nom d'estratègia de la tensió. S'entén per estratègia de la tensió el conjunt de "stragi" i atemptats que es produeixen a Itàlia durant l'onada conflictual que estem analitzant, amb una particular intensitat durant el període que va de 1969 a 1974. Encara que aquests mai hagin estat clarificat mitjançant els processos judicials, les investigacions acadèmiques, polítiques i periodístiques que s'han desenvolupat al voltant de la qüestió apunten a que existeixen indicis de relació entre els executors materials dels atemptats (membres de grups extrema dreta) i les estructures dels serveis secrets civils i militars tant italians com d'altres països de l'OTAN. L'objectiu de l'estratègia seria, doncs, crear alarma i terror a la població amb la finalitat de justificar la introducció de mesures repressives, fins i tots fent pensar que es tracta d'atemptats duts a terme per l'extrema esquerra. Així doncs, i segons alguns autors (CHRISTIE, 1984; WILLIAN, 1991; GANSER, 2005), aquesta estratègia hauria estat ideada per deslegitimar el PCI que arribà a tenir un 34% de recolzament en les eleccions de 1976. I segons altres aquesta hauria estat recolzada per fomentar la proliferació de mesures d'emergència que acabessin amb la protesta social. En aquest sentit, el context internacional de divisió del món en dos blocs fa que l'estratègia de la tensió que es desenvolupa a Itàlia des de l'inici de l'onada conflictual tingui també un caire que va més enllà de les problemàtiques internes.

El discurs de l'estratègia de tensió constata l'existència de dos extrems oposats (l'extrema dreta i l'extrema esquerra) que desequilibren el sistema social. És, en altres paraules, l'apel·lació al combat contra la existència dels dos pols. Aquest discurs el podem veure, per exemple, en el president de la República de l'època, Giuseppe Saragat. "Llençant un "missatge" a un congrés de conservadors reunits a Florència, (Saragat) condemna el "miracolisme de la violència" i declara que "cada pas en el camí del progrés costa treball, fatiga i dolor". Els diaris del sistema fan

immediatament ressò del missatge del president interpretant-lo com un clar reclam del president contra totes les forces de contestació “nazi-maoistes”, contra la inquietant confluència dels “extremismes oposats”¹¹⁹ (BALESTRINI/MORONI, 1988:197-198).

La qüestió dels extremismes oposats esdevindrà sobretot durant el primer període del cicle de protesta el cavall de batalla de la Democràcia Cristiana. Mentrestant els socialistes, que també participen en el govern, apareixen totalment subalterns i còmplices de l’ofensiva catòlica. La classe política, però, no és la única en participar en aquest discurs. Mitjans de comunicació, acadèmics i magistrats reproduïxen la qüestió dels extrems oposats. Aquest discurs obre un marge d’acció per les components no democràtiques: tot val per reafirmar la pròpia posició i acabar amb l’altre “extrem oposat”. És en aquest sentit que l’extrema dreta no triga gaire en actuar, de manera indiscriminada, contra la població civil.

El 25 d’abril de 1969, històric aniversari de la Resistència, dues bombes exploten a Milà: una a l’estació central i l’altre a l’estant de la FIAT de la Fira, causant 20 ferits. El 12 de maig es produeixen dues explosions més a Roma i una a Torí. A aquesta última ciutat, es convoca una manifestació i com a conseqüència de la batalla amb la policia es produeixen 70 ferits, 29 detinguts i 165 denunciats. En aquest context, durant el mes de juliol del mateix any 1969 la revista *Panorama* publica un article que parla de rumors de cop d’Estat de la dreta. Grups i associacions neofeixistes fan una crida a la mobilització i el PCI posa en estat d’alerta les seves seccions¹²⁰. El cap de turc de tots aquests episodis van ser els anarquistes i la repressió caigué sobre ells. Se’ls acusa de la bomba de la Fira de Milà i de la de la Rinascente.

En el apartat següent descriurem més detalladament els episodis en els que es produeixen morts com a conseqüència de les violències de dreta. De moment, continuem l’argument. BALESTRINI/MORONI descriuen la dinàmica repressiva del

¹¹⁹ Traducció pròpia, original de l’italià: “lanciando un “messaggio” a un convegno di conservatori riuniti a firenze, condanna il “miracolo della violenza” e dichiara che “ogni passo innanzi nel cammino del progresso costa lavoro, fatica, dolore. I giornali del sistema fanno immediata eco al messaggio presidenziale interpretandolo come “un chiaro richiamo del presidente contro tutte le forze di contestazione nazi-maoiest, contro l’inquietante collusione degli “opposti estremismi.

¹²⁰ El 24 de juliol esclata un altre artefacte a Milà, al “Palazzo di Giustizia”. I entre el 8 i el 9 d’agost es comptabilitzen vuit atemptats ferroviaris, més dos intents amb bombes que no exploten.

primer període del cicle de protesta: “La línia general consisteix en l’ús cada cop més massiu i violent de les forces de la policia; però les novetats majors són l’ús projectual i instrumental dels grups neofeixistes, la intervenció dels “cossos separats” (serveis secrets), l’ús massiu per part de la magistratura del codi feixista (el mai abolit codi Rocco) adaptat per atacar la llibertat d’expressió i d’associació (s’incriminen militants de Lotta Continua, Potere Operaio i marxistes-leninistes), el recurs a l’atemptat per fer recaure la responsabilitat sobre els militants d’esquerra i crear un clima de tensió funcional a reprimir qualsevol tipus de lluita o de conflicte”¹²¹ (1988: 198).

Però la repressió i la creació d’un estat de por no acaba aquí. El 12 de desembre del 1969 explota a Piazza Fontana de Milà una bomba que provoca 16 morts i 80 ferits. Estava col·locada a la Banca dell’Agricoltura on els dissabtes es trobaven els agricultors de la baixa Padània i de les províncies veïnes per a la contractació de mercaderies. En cadena van explotant altres bombes, creant sensació de terror per tot el territori¹²². Les primeres acusacions es dirigeixen cap als anarquistes¹²³, per posteriorment centrar-se en feixistes, serveis secrets o la CIA. Des de l’esquerra i gran part de l’opinió pública aquests fets són interpretats com manifestacions concretes del recurs a nous instruments repressius amb la finalitat de controlar la forta conflictivitat social. Així doncs, “els primers dies són de confusió. Els anàlisis més coherents venen de mitjans de comunicació estrangers i dels grups d’extrema esquerra que ja veuen que es tracta d’una maniobra de l’estat per frenar les lluites socials. En un document dels situacionistes de l’època es diu: “Incapaç avui de realitzar el propi terror actiu sobre el proletariat, només li queda (a l’Estat) intentar

¹²¹ Traducció pròpia, original de l’italià: “La linea general di questo piano consiste nell’uso sempre più massiccio e violento delle forze di polizia, ma le novità maggiori sono l’uso pregeguale e strumentale dei gruppi neofascisti, l’intervento dei “corpi separati” (servizi segreti, ecc.), l’impiego massiccio da parte della magistratura del codice fascista (codice Rocco, che non è stato mai abolito) adatto a colpire la libertà di espressione e di associazione (vengono incriminati militanti e dirigenti di Lotta Continua, Potere Operaio, i marxisti-leninisti), il ricorso ad attentati per far ricadere la responsabilità sui militanti di sinistra e creare un clima di tensione funzionale a reprimere qualsiasi tipo di lotta e conflitto”.

¹²² A les 16,55 una altra bomba esclata a la Banca Nazionale del Lavoro a Roma, causant 16 ferits, 2 d’ells molt greus. A les 17,21 al pal de la bandera de l’Altar de la Pàtria, també a Roma es produeix una explosió. A les 17, 30 una altra al costat de la entrada del Museu del Risorgimento. Una bomba que no arriba a esclatar estava col·locada a la Banca commerciale de Milà a la Piazza de l’Scala.

¹²³ El 15 de desembre, Giuseppe Pinelli, ferroviari anàrquic detingut per ser sospitós de la “strage” di Piazza Fontana, mor al “caure” d’un quart pis de la comisaria on era interrogat. Els policies sostenen que s’ha suïcidat. Com és evident, calia un cap de turc.

comunicar a la majoria de la població el propi terror passiu, la por del proletariat” (BALESTRINI/MORONI, 1997:340).

1.1.1. Les conseqüències en la mobilització de les agressions feixistes

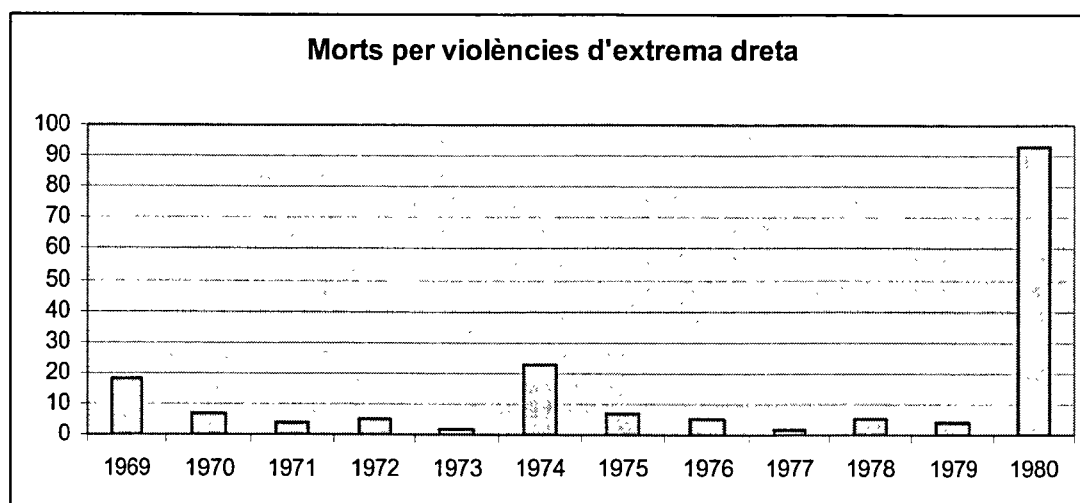
Com ja s’ha dit amb anterioritat, no existeix un reconeixement en seu judicial de la implicació dels serveis secrets italians i internacionals en les “stragi di stato”. Per aquest motiu les morts com a conseqüència d’aquestes “stragi” estan computades com a víctimes de violències d’extrema dreta. Aquest fet no és un impediment per realitzar l’anàlisi que pretenem ja que ambdues violències, les que provenen de l’Estat i les que provenen dels grups feixistes, estan molt relacionades entre si; ambdues configuren el que hem anomenat “emergència il·legal”. En molts casos no es pot establir una frontera clara sobre en qui recau la responsabilitat de l’episodi de violència.

La voluntat per part de l’Estat de fer ús d’una “strategia della tensione” per fer front a la mobilització ofereix una certa impunitat cap als responsables dels atemptats de l’extrema dreta, així com també possibilita actuacions més que dubtoses en un estat de dret per part de cossos separats de l’Estat. És per això que en aquest apartat farem una breu descripció dels episodis en els que s’han produït morts com a conseqüència de les violències d’extrema dreta – amb implicació o no de l’Estat -, això si, tenint en compte que aquestes no poden ser explicades per si soles sinó en el marc d’un clima que afavoreix la violència feixista – tots els mètodes són bons per acabar amb el conflicte social – i les actuacions alegals i il·legals de diferents instàncies estatals.

La data d’inici que prenem per fer la descripció d’aquests episodis de violència és l’any 1969, moment en el que es comença a desplegar l’emergència il·legal¹²⁴. Com observem en el gràfic, la tendència del nombre de morts depèn de les principals “stragi di stato”. Així doncs, cal destacar tres cims que corresponen a la “Strage di Piazza Fontana” el 1969; la “Strage di Piazza Loggia” i la “Strage del treno Italicus” el 1974 i sobretot la “Strage di Bologna Stazione” el 1980.

¹²⁴ Veure “Annex 1. Morts per víctimes d’extrema dreta a Itàlia (1969-80)”.

Figura 5. Morts per violències d'extrema dreta (1969-80)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de GALLENi (1981)

La primera mort registrada l'any **1969** és la de l'estudiant anarquista Domenico Conedo, com a conseqüència de l'atac d'un grup de feixistes a la facultat de magisteri ocupada per estudiants. Aquests fets succeeixen el 27 de febrer a Roma en el marc d'una manifestació contra la visita del president dels Estats Units Nixon. El 12 de desembre és la fatídica data de la "Strage di Piazza Fontana" a Milà. A les 16.30 esclata una bomba d'alta potència a la Banca nazionale dell'agricoltura. L'atemptat, en el que moren 17 persones, és dut a terme per l'organització Ordine Nuovo. L'1 de maig de **1970** mor el policia Ugo Venturini durant violències feixistes. El mateix any es produeix la "Strage del treno Sole Gioia Tauro" el 27 de juliol a la província Reggio Calabria, atemptat en el que resulten morts sis passatgers.

El 12 de gener de **1971** a la ciutat de Reggio Calabria mort l'agent de policia Antonio Belloti durant violències feixistes. El 4 de febrer a Catanzaro Giuseppe Malacaria, militant del PSI, mor per l'impacte d'una bomba llençada des de la seu del MSI sobre una manifestació unitària antifeixista. Sense moure'ns del sud, Domenico Centola mor el 24 de febrer a Foggia en un enfrontament entre feixistes i membres dels Centri di azione agraria. El 17 de setembre a Reggio Calabria Carmelo Iaconis és assassinat per un tret de fusell disparat per un feixista durant greus violències en el pont sobre el torrent Calopinace.

Encetant els episodis de **1972** trobem la "Strage di Peteano". El 31 de maig a Gorizia una telefonada anònima als carabinieri avisa de l'existència d'un cotxe

carregat de dinamita. Mentre els carabinieri acordonen la zona explota la bomba col·locada per membres d'Ordine nuovo. L'explosió mata Antonio Ferraro, Donato Poveromo i Franco Dongiovani, carabinieri. El 28 d'agost a Parma mor l'obrer Mario Lupo assassinat a ganivetades per feixistes a la perifèria de la ciutat. El 26 de novembre a Catanzaro el pagès Fiore Mete és assassinat per dos feixistes perquè havia rebutjat votar i fer votar pel MSI. El 12 d'abril de 1973 a Milà mor el policia Antonio Marino en marc d'unes violències feixistes. Al mateix any, el 18 de juliol a Forlì és assassinat pel feixista Daniele Ortelli.

El any 1974 torna a representar una cima en quan a morts per violències d'extrema dreta. Així, el 28 de març a Varese mor Vittorio Brusa, venedor ambulat, a l'esclatar una bomba d'Ordine nuovo. El 28 de maig a Brescia es produeix la "Strage di Piazza Loggia". Durant una manifestació unitària contra la violència feixista, explota una bomba col·locada per Ordine nero que provoca la mort de 8 treballadors. El 25 de juny del mateix any a Enna, Vittorio Inghia, regidor del PCI, és assassinat per un feixista en una discussió per un cartell. L'altre matança massiva és la "Strage del treno Italicus" el 17 d'agost de 1974 a Bolònia. L'atemptat, en el que moren 12 passatgers, és reivindicat per Ordine nero. El 20 d'octubre a Catanzaro l'obrer Sergio Argada és assassinat per dos feixistes. L'última mort per violència feixista de l'any es produeix el 20 de novembre a Saviba. Una bomba d'Ordine nuovo assassina a Fanny Dallari, jubilada.

El 1975 inicia el 24 de gener a Pistoia amb la mort en un tiroteig amb el feixista Mario Tutti de dos carabinieri, Leonardo Falco i Giovanni Ceravolo. El 16 d'abril a Milà un grup de joves de tornada d'una manifestació són atacats per un grup de feixistes d'Avanguardia nazionale. Un estudiant de dinou anys, Claudio Varalli, és assassinat amb un tret de pistola al clatell. El 25 de juny a la mateixa ciutat l'estudiant Alberto Brasili és assassinat d'una ganivetada per uns feixistes mentre passejava per via Mascagni amb la seva companya Lucia Corna, que resta greument ferida. Per últim, i a Nàpols, el 21 de juny l'estudiant Jolanda Palladino mor a l'hospital per les ferides provocades per una bomba incendiària llençada el 18 de juny per feixistes contra un cotxe de militants del PCI que celebraven la victòria a les eleccions.

El 29 d'abril de 1976 a Milà el jove Gaetano Amoroso, membre dels Comitati antifascisti, mor a l'hospital per les ganivetades que dos dies abans ha rebut de feixistes. El 28 de maig a Latina l'estudiant Luigi De Rosa, militant de la Federazione giovanile comunista italiana, és assassinat d'un tret de pistola per l'esquadra feixista liderada pel diputat del MSI Santro Saccucci. El 10 de juny a Roma mor el magistrat Vittorio Occordio en una emboscada d'Ordine nuovo. El 5 de setembre a Como l'obrer i militant del PCI Petrantonio Castelnovo perd la vida en una atac feixista durant el Festival de l'Unità. El 16 de desembre del mateix any a Brescia Bianca Daller, mestra, mor a causa de l'explosió d'una bomba col·locada per feixistes.

L'any 1977 és un any amb una important mobilització ciutadana, així com també uns nivells més alts d'autodefensa per part dels moviments. Així, es registren dues morts per part de feixistes. La primera, el 30 de juny a Florència en què Remo Pietroni, guàrdia jurat, és assassinat per feixistes mentre són descoberts quan preparaven un atemptat. La segona, el 29 de novembre a Bari en que l'estudiant Benedetto Petrone, inscrit a la FGCI, és assassinat per una esquadra feixista. El 21 de febrer de 1978 a Venècia Franco Battagliarin, guardia jurat, mor a causa de l'explosió d'una bomba col·locada per membres d'Ordine nuovo per un atemptat contra la seu de "Il Gazzettino". El 17 de març els estudiants Fausto Tinelli i Lorenzo Iannuci són assassinats prop del Centro Sociale Leoncavallo a Milà a cop de pistola per membres de l'organització feixista anomenada Esercito nazionale rivoluzionario, brigate combattenti "Franco Anselmi". El 28 de setembre a Roma l'estudiant Ivo Zini, simpatitzant d'esquerra, és assassinat pel Nuclei armati rivoluzionari davant de la secció del PCI. El 5 d'octubre a Nàpols l'estudiant Claudio Miccoli és assassinat per feixistes.

El 1979 s'inaugura a Roma amb l'assassinat de l'estudiant militant del PCI Ciro Principessa a ganivetades per un feixista, Claudio Minetti, davant la secció del PCI de via Gabrio Sebelloni a Torpignattara. El 9 d'octubre a Pàdua, l'estudiant Roberto Cavallaro és assassinat en una emboscada dels Nuclei armati rivoluzionari. El 17 de desembre succeeixen dos episodis relacionats amb violències de dreta. El primer a Roma, en el que Antonio Leadri, estudiant i treballador, és assassinat a una parada de l'autobús per feixistes que pertanyen al Movimento rivoluzionario

popolare. El jove ha esta confós per l'advocat Giorgio Arcangeli, defensor de feixistes i que se l'acusa d'una delació. El segona a Nàpols en el que és assassinat Alberto Marotta, conegut traficant de drogues, pels Nuclei armati rivoluzionari.

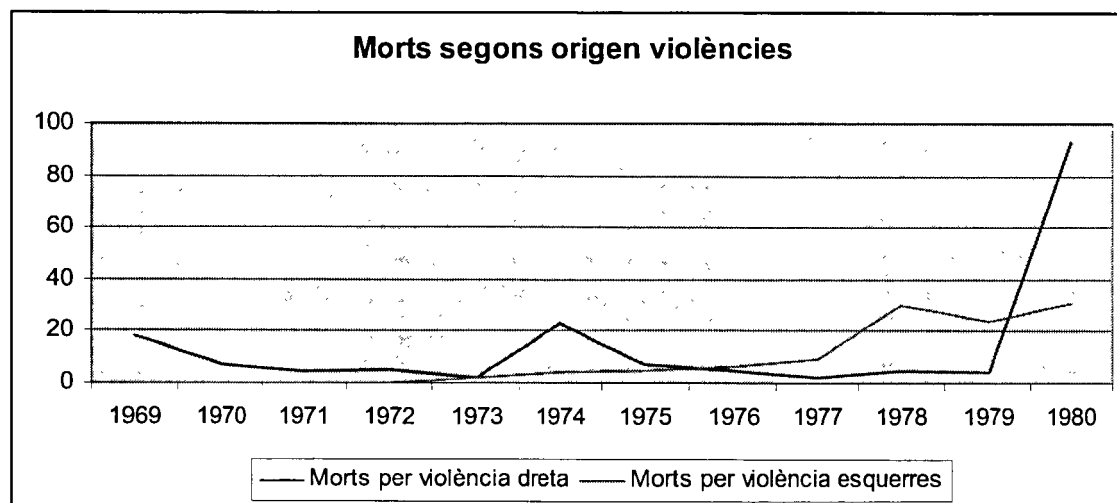
El 1980 és un any fatídic per la quantitat d'episodis i de persones mortes per les violències d'extrema dreta, aconseguint el màxim de tot el cicle de protesta. El 6 de febrer a Roma és assassinat l'agent de policia Maurizio Arnesano per dos joves membres del Nuclei armati rivoluzionari. El 22 del mateix mes a Roma és assassinat el jove estudiant Valerio Verbano, militant de l'àrea de l'autonomia, d'un tret de pistola a casa dels seus pares. Dos membres dels Nuclei armati rivoluzionari immobilitzen els pares de la víctima i quan aquesta entra és assassinat davant dels ulls del pare i la mare. L'11 de març a Bari el jove estudiant Martino Travesa és assassinat d'un tret de fússell a la seu de "Bari Radio Levante", una emissora privada de la DC. Els autors de l'assassinat són joves que pertanyen al MSI. El 28 de maig a Roma Franco Evangelista, policia, és assassinat davant el Liceo classico Giulio Cesare per un comando dels Nuclei armati rivoluzionari. El 23 de juny a Roma el magistrat Marco Amato és assassinat per dos membres dels Nuclei armati rivoluzionari.

El 2 d'agost de 1980 es duu a terme l'atemptat de més magnitud en quan a nombre de víctimes de la història de la República. Un comandament feixista dels Nuclei armati rivoluzionari fa explotar a les 10.25 una bomba d'alt potencial col·locada a la sala d'espera de segona classe de l'estació de tren de Bolònia, que fa caure l'ala esquerra de l'edifici causant la mort de 85 persones i ferides en 200¹²⁵. Els episodis, però, no acaben aquí. El 2 de setembre a Roma el tipògraf Maurizio Di Leo és assassinat per "error" d'un tret de pistola pels Nuclei armati rivoluzionari. La víctima que cercaven era un periodista del "Messaggero", Michele Concina que s'havia ocupat del terrorismo nero. L'1 de setembre a Roma és trobat el cadàver de Francesco Mangiamelli, leader de Terza posizione a Palermo. S'acusa el feixista Gilberto Cavallini de la seva mort. El 26 de novembre a Milà Ezio Lucarelli, carabinieri, és assassinat per feixistes en un registre.

¹²⁵ Veure el llistat de víctimes a l'annex 2.

Per a realitzar una anàlisi de les violències d'extrema dreta és important situar-les en el temps, així com també en relació a altres tipus de violències. Com podem veure en el gràfic, la presència de violències de dretes amb resultat de mort es dona molt abans que la presència de violències d'esquerra.

Figura 6. Morts per violències de dreta i esquerra, segons origen de les violències (1969-80)

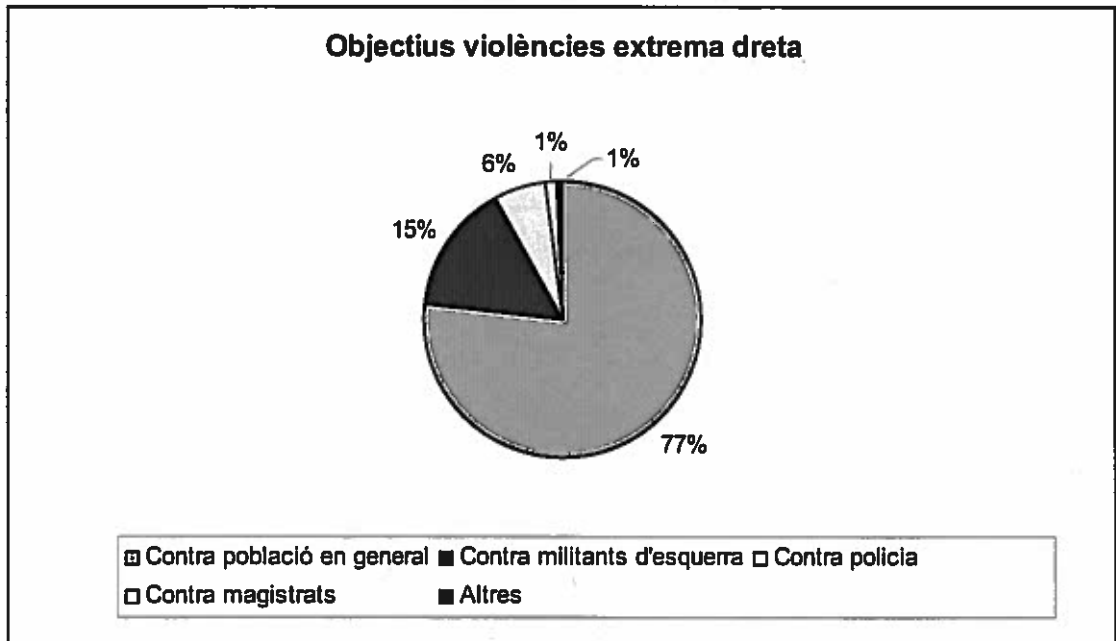
Font: Elaboració pròpia a partir de dades de GALLENi (1981)

Com observem en el gràfic, durant la primera part del cicle de protesta que estem analitzant és important la presència de la violència d'extrema dreta. Així, en el 1969 es registren 18 morts (cal tenir en compte la "Strage di Piazza Fontana"), el 1970 es produeixen 7 morts, el 1971, 4, el 1972, 5 i el 1973, 2. Es produeix un repuntar de la xifra el 1974 (entre altres, per la "Strage de Piazza Loggia" i la "Strage del treno Italicus") amb la presència de 23 mort com a conseqüència de violències feixistes. Durant aquesta primera etapa, el nombre de morts per violències d'extrema esquerra és gairebé inexistent: una al 1972, dos a 1973 i 4 a 1974.

A partir de la cima de violències d'extrema dreta de 1974 assistim a una fase ascendent de les violències d'extrema esquerra. La majoria d'elles en aquest període respon a una dinàmica d'"autodefensa" tant passiva com activa. És a dir, en alguns casos es tracta de resposta a atacs de feixistes o forces de l'ordre; en altres es tracta d'accions de "revenge" cap a extremistes de dreta i policies. Així doncs, no és fins a 1977 que el total de morts de les violències d'esquerra supera aquelles de dreta. La

violència d'extrema dreta assoleix l'any 1980 la xifra màxima de morts en un atemptat: 85 morts i 200 ferits en la "Strage di Bologna stazione". Per comprendre millor les violències d'extrema dreta, però, cal estudiar els objectius de les seves accions.

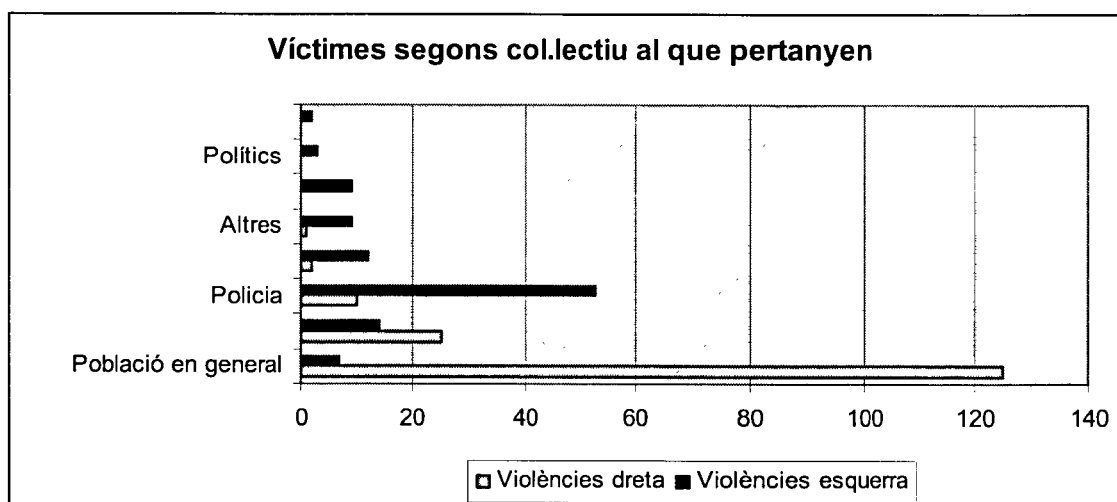
Figura 7. Morts per violències d'extrema dreta, segons col·lectiu (1969-80)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de GALLENi (1981)

La major part de les víctimes com a conseqüència de les violències d'extrema dreta pertanyen al col·lectiu de població civil en general. La majoria dels atemptats són indiscriminats i les víctimes arbitràries. Així doncs, al llarg del cicle moren 126 (un 77% del total de víctimes per violències d'extrema dreta) ciutadans aliens a la conflictivitat. Aquestes violències són funcionals a la creació d'un estat de por que fonamenta qualsevol intervenció punitiva que vagi més enllà dels límits que dibuixa l'estat de dret. L'altre col·lectiu de víctimes amb una importància específica són els militants d'esquerra, 24 al llarg del període (suposa un 15% sobre el total). La presència d'altres col·lectius entre les víctimes és més residual: 10 policies (6%), 2 magistrats (1%) i un traficant de droga (1%).

Figura 8. Morts per violències de dreta i esquerra, segons el col·lectiu (1969-80)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de GALLENi (1981)

La tipologia de víctimes varia molt amb aquelles provocades per les violències d'esquerres, en la que l'assassinat de civils indiscriminadament no es contempla. Tan sols es produeix en una mitja dotzena de casos, episodis tots ells que responen a un error (a l'escollir la víctima, en un foc creuat...).

1.2. L'obrer massa i els conflictes de fàbrica

La contestació juvenil que s'inicia a Berkeley (Califòrnia) l'any 1968, i que s'escampa arreu del planeta, no deixa al marge l'Estat italià. L'especificitat del moviment estudiantil italià front a altres casos com el nord-americà, l'alemany o el francès és el seu caràcter marcadament marxista-leninista. Es poden trobar antecedents als desordres estudiantils italians al 1963 quan s'ocupen la majoria de facultats d'arquitectura del país, traslladant-se la conflictivitat posteriorment a la universitat de Trento. Si bé els motius inicials de les mobilitzacions, que no paren de créixer en el bienni 67-68¹²⁶, són de natura interna de la universitat no s'hagué d'esperar gaire perquè la contestació sortís de les aules i comencés a dialogar amb

¹²⁶ Sobre el moviment estudiantil veure VVAA, (1968) *Movimento studentesco. Documenti della rivolta universitaria*, i VVAA, (1968) *Università: l'ipotesi rivoluzionaria. Documenti delle lotte studentesche. Trento, torino, Napoli, Pisa, Milano, Roma*. En concret, sobre el cas de Roma COLLETIVO REDAZIONALE "LA NOSTRA ASSEMBLEA" (1977).

l'exterior. És en aquest moment que creixen les ànsies de revolta a l'interior de les fàbriques.

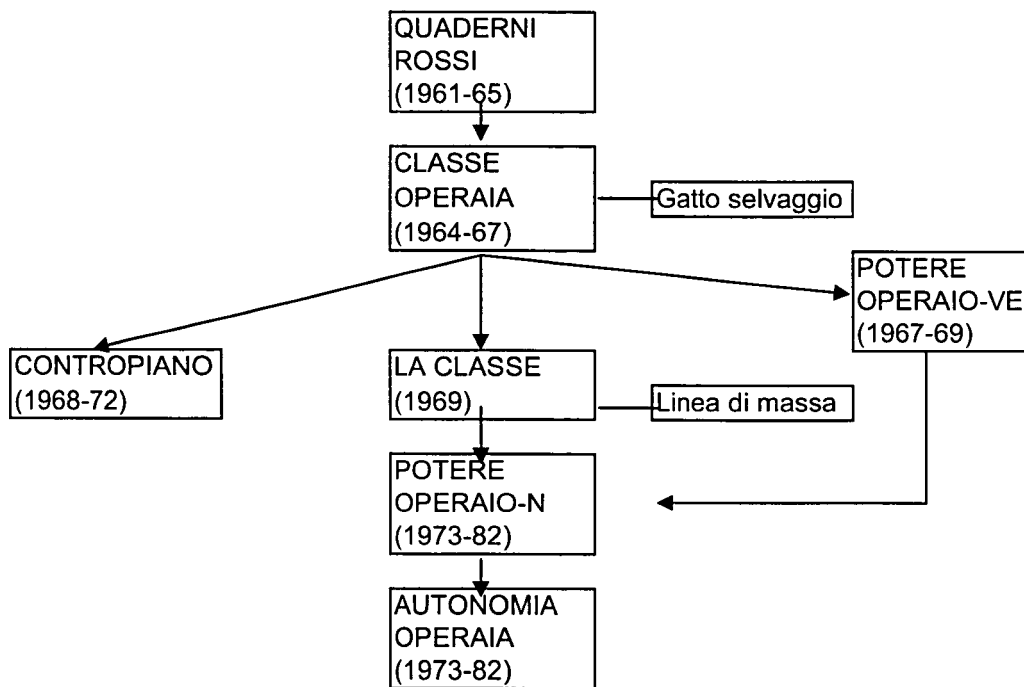
Si es pot dir que el 1968 és l'any dels estudiants, el 1969 és el dels treballadors. És així com a Milà, a Torí o a Gènova les lluites es traslladen de les aules a les fàbriques (entre elles la Fiat, l'Alfa Romeo, la Magneti Marelli o la Sit-Siemens). Entre setembre i desembre la conflictivitat obrera explota amb tal força que ni sindicalistes ni patrons poden controlar-la: estem davant l'"Autunno caldo". Amb el pretext de la renovació de 32 contractes col·lectius de treball que han de dur-se a terme aquell any, cinc milions de treballadors de la indústria, de l'agricultura i d'altres sectors estan disposats a fer sentir el pes de les seves reivindicacions. Però no fou només això. L'"Autunno caldo" és un moviment col·lectiu que va sobrepassa als grups de treballadors interessants en negociar la renovació del contracte: les seves demandes van més enllà de les expressades normalment pels sindicats. També es superen les formes, anant més enllà dels canals establerts per les tradicionals organitzacions obreres. Els obrers s'organitzen en comitès, assemblees, reunions i utilitzaren un repertori d'acció no tradicional, tot recorrent al "sciopero selvaggio" i a accions amb un alt grau d'espontaneïtat i violència. Es produeix un salt qualitatiu en la composició subjectiva del moviment obrer, i per tant, s'operen canvis en les formes organitzatives i en el repertori d'acció.

El moviment a partir d'aquí passa a ser sostingut per l'*operaio massa* (NEGRI, 1981), obrer poc o gens qualificat que treballa a les cadenes de muntatge de les fàbriques del nord, migrant meridional, sense tradició sindical però amb ganes de protestar per les seves condicions de vida i treball. En aquest període la conflictivitat social va a l'alça, no només a les fàbriques sinó també a les universitats i instituts i als barris obrers de les grans ciutats. És en aquest context que es produeix el naixement de Potere Operaio (1967) i Lotta Continua (1969), organitzacions que adquireixen gran protagonisme teòric i organitzatiu en les lluites polítiques fins a mitjans dels setanta.

Potere Operaio prové de la revista *Classe Operaia* (escissió dels *Quaderni Rossi*). Es caracteritza per la predisposició a l'anàlisi teòrico-política amb l'objectiu d'explicitar una "línia de massa" i es vincula a les lluites obreres en funció de la seva construcció de l'organització autònoma de classe. Toni Negri (àrea paduana) i

Franco Piperno (àrea romana) en foren els màxims representants. Lotta Continua prové de l'organització Il potere operaio pisano. Es caracteritza per una forta connotació movimentista i espontaneista. A novembre del 1969 començaren a publicar el diari Lotta Continua. Entre els seus dirigents es destaquen Adriano Sofi, Mauro Rostagno, Guido Viale, Giorgio Pietrostefani, Paolo Brogi i Marco Boato.

Figura 9. Mapa d'algunes organitzacions de l'àrea de l'autonomia

Font: *Anthropos*, núm. 144

Per diferenciar amb quatre pinzellades la línia política i d'acció de cada grup ens referirem al relat de la polèmica que ens narra Negri (BALESTRINI/MORONI, 1997). Segons ell, els elements principals d'oposició són:

- a) Envers els consells de fàbrica (comitès d'empresa), P.O. mostrava una posició de radical oposició. L.C. tenia una actitud més ambigua.
- b) El mètode d'intervenció també era diferent: P.O. volia actuar com a partit, portar l'acció de la minoria revolucionària a l'interior del moviment; L. C. preferia viure en el moviment, es basava en l'espontaneïsmes.

c) Els objectius també eren plantejats de diversa forma. Per P.O els objectius es veien com elements substancialment rígids, connectats a l'anàlisi de l'estat i al funcionament de l'estat-pla¹²⁷. L.C. mostrava força atenció a la creativitat de les masses.

És a partir del 72-73 quan es comença a desenvolupar pròpiament un moviment autònom del PCI, el que s'anomena àrea de l'autonomia¹²⁸. Per entendre la complexitat de l'àrea cal plasmar una fotografia del panorama polític-organitzatiu de l'extrema esquerra italiana en aquell període de temps. En un primer moment tenim el que s'ha considerat "el moviment", que és l'element principal en la mobilització d'aquells anys. Dins del "moviment" hi trobem una gran diversitat de moviments, sectors i col·lectius, que van des de grups feministes, fins a sectors estudiantils; des de comitès d'obrers fins a autoorganitzacions als barris; des de grups polítics clàssics, fins l'àrea més difosa de l'autonomia operaia. Dins d'aquest moviment, l'àrea de l'autonomia i els grups extraparlamentàries mantenen una situació al llarg

¹²⁷ Veure l'obra publicada per primer cop l'any 1974. Negri, T., "Crisi dello Stato-piano. Comunismo e organizzazione rivoluzionaria" publicat al 1974, Negri (1997:23-70)

¹²⁸ Reproduïm un fragment d'Oreste Scalzone, del llibre de *Una sparatoria tranquilla* (1997:55-56) sobre la distinció entre "autonomia" i "Autonomia": "Àrea de l'autonomia, era ja un tema controvertit. Amb l'inicial "a" d'autonomia minúscula, aquesta paraula designa(va), hauria de designar un requisit, una qualitat interna (com a mínim un nivell d'auto-identificació dels propis interessos, comuns amb uns; i estranys diversos, incompatibles i hostils amb altres, amb interessos necessitats propòsits aliens, als quals in(con)duïbles): diem, per començar, el nivell d'independència d'allò que es diu moviment, en el pla de la "pensabilitat", en aquell de l'acció, de les conductes singulars i de la posta en comú. I aturem-nos aquí.

Autonomia, concepte divers d'atarquisme o autoreferenciabilitat, caràcter –contingut i forma- de recercar o estimular un subjecte comú, compost (...); concepte no absolut, sinó a veure en les seves manifestacions, a diferent escala, particulars, singulars, i respecte a la resultant d'una posta en comú (...).

En aquest sentit, hi ha una ambigüitat, una espècie de paradoxa, de paradoxal autonegació, de forçosa contradicció amb la premissa, si es comença amb el no voler veure que si aquest és signe distintiu d'una àrea, o d'una forma subjectiva particular, això és per si mateix autonegació i derrota de les premisses. Una àrea, una coordinació, pot ser "autònoma-ista" (...), val a dir destinada a desxifrar, a *revelar*, en el doble sentit de mostrar-li, operant a la translació de tot allò que defensa i oculta, i d'intentar evidenciar, augmentant, descobrint, "florint", des de virtuals, embrionaris... Una forma-àrea, o qualsevol altra, pot evidentment considerar de proposar, sobre la base d'invençions de conceptes (...), d'avançar conjuntures, organitzar l'experiment, suggerir modalitats. Però si autonomia coincideix amb els autònoms, seria el mateix salt mortal i tancament "viciós" del cercle que la coincidència entre subversió i subversius, moviment comunista i comunistes, o si es vol revolució i revolucionaris, amb totes les respectives problemàtiques... (...)

En altres termes: les apòriques falso-concretes "reificacions" de comunisme com d'autonomia, donant lloc a veritables i pròpies absurditat a més terriblement materials, "contradicto in adjectivo" (com Política/comunista, Stato/comunista, ideologia/comunista, economia/comunista... contenen en el cor el genoma de monstruosos quimeres híbrides, en definitiva devastant el concepte i la tendència material que conjuguen amb allò que és inconjugable".

del període no exempta de conflicte i alhora de relacions i interrelacions¹²⁹. I ja fora del moviment, i més aviat en un sentit anecdòtic hi trobem grups troskistes i anarquistes, amb poc arraigament social i escassa vinculació amb les lluites del moment.

A partir d'aquesta visió general, dibuixarem amb quatre pinzellades els punts en comú que caracteritzaven l'àrea de l'autonomia. Si bé és cert que aquesta es planteja com un conjunt de moviments, col·lectius i sectors amb una pluralitat d'origens molt diferent (consegistes, llibertaris, creatius...), no és menys cert que es poden identificar plantejaments comuns: la reivindicació de l'acció directa, la discussió del paper del partit, l'antijerarquisme i l'antiautoritarisme, la forma d'enfrontar-se al poder, el concepte de contrapoder, la importància en la manera com es duia a terme la lluita (la manera de viure-la, de relacionar-te amb els demés, els nous plantejament ideològics...), la valorització de les qüestions culturals, socials, de relació... En definitiva, l'objectiu principal de l'autonomia era la cerca de la llibertat (CASTELLS/UBASART, 2003).

Així, al llarg d'aquest període conflictual en alça, com TARROW (1989) ens mostra en el seu estudi, i com es produeix en tot cicle de protesta, es va ampliant el repertori d'acció i s'experimenten noves formes d'organització. Alhora que es van establint i difonent discursos i pràctiques noves. L'experimentació, la innovació, el canvi són conceptes que prenen gran importància en tot cicle de protesta. En aquesta situació accelerada poden néixer elements innovadors¹³⁰. Tot i que evidentment, cal dir que no es parteix de zero, que és important el bagatge de moviments anteriors.

¹²⁹ Els més importants són Avanguardia Operaia, Manifesto, Lotta Continua, Grupo Gramsci (que al 73 ja es dissol, percebent la inoperativitat de les formes d'organització tradicionals) i Potere Operaio (que segueix un camí similar a l'anterior).

¹³⁰ Una anàlisi de les innovacions que aporta l'àrea de l'autonomia operaia en la política de moviment es treu recollida en CASTELLS/UBASART (2003).

2. L'EMERGÈNCIA "LEGAL". PRIMERA ETAPA (1974-78).

Durant l'any 1974 es posa fi als anomenats governs de "centreesquerra" (1963-74) formats per demòcrata-cristians, socialistes, republicans i liberals, sempre sota la direcció de la Democràcia Cristiana, i s'entra en una nova fase d'aliances per governar el país que s'anomena "solidaritat nacional". La falta d'habilitat dels socialistes per introduir-se a l'electorat comunista, l'estancament de l'impuls potencialment reformista del centreesquerra, la mobilització de grups d'extrema esquerra i, sobretot, l'impressionant avenç electoral del PCI, feu imprescindible entrar en una nova fase de coalicions governamentals (PASQUINO, 1995:173). Aquesta nova etapa va estar caracteritzada per l'existència de governs en minoria de la DC, gaudint primer de l'abstenció i després del recolzament parlamentari dels partits de centreesquerra i dels comunistes.

Aquests anys suposen un període difícil per la governabilitat del país. Per un costat cal tenir en compte la crisi econòmica que respon tant a causes externes com internes. Entre les primeres cal considerar la crisi energètica i monetària de 1973-74 com a conseqüència de l'esgotament del model de Bretton Woods. Entre les segones, les causes internes, cal tenir en compte els desequilibris generats pel model de desenvolupament econòmic – augmenta la bretxa nord-sud i les desigualtats entre classes. El creixement de l'economia italiana ha estat desordenant i excessivament ràpid (el "miracolo economico" de 1951-63), molt basat en el dinamisme del triangle industrial Mila-Torí-Gènova i la intervenció estatal.

Per l'altre costat ens hem de referir a la crisi política, la conflictivitat política i social present al país en aquell moment. Alguns autors¹³¹ assenyalen que la mobilització d'aquells anys és conseqüència de la manca de reformes degudes a la ineficiència dels governs per elaborar polítiques públiques adequades als canvis socials, econòmics i culturals que s'estaven experimentant. Sense desmentir aquesta hipòtesi, altres explicacions poden també ser tingudes en compte, com per exemple, la importància a nivell quantitatiu i qualitatiu d'una cultura política crítica així com també el bagatge acumulat de lluites socials passades, coneixement mobilitzador

¹³¹ Veure, entre altres, DELLA PORTA/TARROW (1986), TARROW (1990) i DELLA PORTA (1995).

sempre a punt per a ser activat. Així doncs, a partir de 1968 -encara que trobem episodis previs que preparen aquesta fase ascendent conflictual- comença una escalada de mobilització social, en un primer moment amb conflictes a les fàbriques i escoles/universitats, a la que s'oposen els grups d'extrema dreta amb la "strategia della tensione" i el "terrorismo nero", així com també la repressió policial i judicial. En aquest context alguns grups d'aquest moviment es radicalitzen, passant a la clandestinitat i/o a la lluita armada, sobretot al final del cicle de protesta.

És en aquest marc de forta conflictivitat política i social que govern i partits justifiquen la construcció d'una legislació i d'una cultura de l'emergència posteriorment¹³². Aquestes mesures es caracteritzen per: a) fonamentar-se en l'urgència i l'excepció; b) crear tensió social i activar el sentit autoritari de la sensibilitat social; c) la posada en pràctica de mesures restrictives, i inclús repressives, que quebren drets i garanties fonamentals; i d) alterar sense suprimir els principis bàsics de l'ordre constitucional (SILVEIRA, 1998:90). Això si, cal advertir que no es pot considerar el "dret d'emergència" com un tot unitari i indiferenciat. Aquest es construeix per etapes, comença a mitjans dels anys setanta i assumeix el seu màxim nivell a principis dels anys vuitanta. Es poden, doncs, distingir tres fases en el desenvolupament d'aquesta legislació: el dret penal de policia (1974-78), el dret penal polític especial (1979-1982) i el dret penal diferenciat (a partir 1979). Aquestes tres fases corresponen a tres polítiques de l'excepcionalitat diverses: diverses pels continguts, pels destinataris de les lleis emanades, pels seus efectes sobre les estructures del sistema punitiu, per les cultures jurídiques i pels missatges polítics dels quals han estat expressió i vehicle (FERRAJOLI, 1989:853-854).

¹³² BERGALLI posa molt l'accent en el concepte de "cultura" per definir el fenomen que estem estudiant. Així, segons ell serà interessant l'examen de l'emergència en aquells aspectes que la proposen com modificació de les representacions socials i esquemes mentals que ajuden a construir una cultura específica (1988:4). D'aquesta manera es reconeix que "en aquests àmbits (alguns estats europeus), com resultat del desenvolupament d'una conflictivitat social inèdita i la influència de situacions comuns per l'entorn europeu, però de totes formes producte de la tensió nascuda entre els pols del sistema capitalista, es produí un canvi en les condicions infraestructurals que va esdevenir en graus més o menys profunds d'incoherència cultural i, si així s'accepta, com disparador d'una cultura específica" (1988:6).

2.1. La configuració del “dret penal de policia”

Les primeres mesures d'emergència en aquesta època en l'àmbit legal a Itàlia daten de 1974 i aquestes són coherents amb el repertori d'acció que desenvolupen els moviments socials fins el moment. Les manifestacions, els disturbis i les vagues salvatges són gestionades per l'aparell policial i són aquests els que demanden un major marge d'acció, més “mans lliures”, en les seves actuacions. Les modificacions legislatives d'aquest període, doncs, cal entendre-les en aquest marc. En el període que va de 1974 a 1978 és la policia, no la magistratura, l'aparell institucional privilegiat pel sistema polític en la lluita contra la dissidència política. Així doncs, aquesta primera etapa de l'emergència rep el nom de “dret penal de policia” (FERRAJOLI, 1989). Les normes que es legislen fan referència a qüestions d'ordre públic que no tenen a veure amb la violència clandestina o la criminalitat organitzada. A més cal dir que no són lleis que incideixin de manera directa i significativa en el teixit de les garanties del sistema penal ordinari. Així doncs, les normes que es legislen en aquesta època tenen a veure majoritàriament amb la gestió de l'ordre públic, conferint amplis poders al sistema policial, coincideixen amb el procés de buidat de les garanties que havia introduït la reforma penitenciària de 1975. La descripció normativa que aquí segueix s'ha dut a terme en dos grans blocs: el que té a veure amb l'ordre públic i el que té a veure amb l'àmbit penitenciari¹³³.

Ordre públic

La “Legge Bartolomei” o Llei 497/74 (de 14 octubre) reintrodueix l'interrogatori de policia, amb la presència de l'advocat, que havia estat prohibit a partir de la Llei 932/69. La “Legge reale” o Llei 152/75 (de 22 maig) sobre “disposizioni per la tutela del ordine pubblico” amb el seu arsenal de mesures policials contempla: l'extensió de l'arrest judicial (art. 3), el poder d'escorcoll personal sense mandat (art. 4), l'ampliació a la oposició política de les disposicions anti-mafia i concretament de la mesura preventiva del confinament (art. 18-19), l'ampliació de la facultat dels agents

¹³³ En la descripció de la legislació d'emergència ens hem basat sobretot en FERRAJOLI (1989), LOPEZ GARRIDO (1987), SERRANO-PIEDecasas (1988) i SILVEIRA GORSKI (1998).

de policia de disparar per impedir la possible realització de delictes greus (art. 14) (FERRAJOLI, 1989:854). En definitiva, introdueix l'excepcionalitat de la llibertat provisional, limitant dràsticament les facultats judicial; registres personals sense mandat; l'ampliació de les facultats dels agents de policia de disparar per impedir la possible comissió de delictes greus; l'extensió de les disposicions antimàfia i en particular en la mesura preventiva de confinament; l'ampliació de la possibilitat de detenció amb la sola existència de "suficients indicis" de delicte (LOPEZ GARRIDO, 1987: 72). Aquesta llei suscita un important debat jurídic i polític¹³⁴, que acaba amb referèndum per la seva abrogació l'11 i 12 de juny de 1978 amb resultats negatius.

A part d'aquestes dues lleis que tingueren gran importància en les modificacions de competències de l'aparell policial en relació a la gestió de l'ordre públic i que a més foren àmpliament contestades, altres normes foren legislades, tot reforçant la direcció empresa per les anterior. Es tracta de la Llei 533/77 (de 8 d'agost) que introdueix el poder de tancar "covi" o seus polítiques sospitoses (art. 3) i l'arrest en flagrança de qui "senza giustificato motivo" i "e in ogni caso" durante le "manifestazioni" faci "uso di caschi protettivi o di qualunque altro mezzo atto a rendere difficoltoso il riconoscimento" (art. 2). Així com també del Decret Llei 59 (21 de març 1978) que atorga a la policia el poder d'interrogar el sospitós fins i tot sense l'assistència del defensor (art. 5), retenció a les oficines de policia per una mancada exhibició dels documents d'identitat o per sospita de la seva autenticitat (art.11), liberalització de les intervencions telefòniques de policia també amb finalitats de prevenció (art. 6-8); control de policia sobre els llogues de vivendes (FERRAJOLI, 1989:854).

Àmbit penitenciari

De la mateixa manera repressiva es desenvolupa aquella legislació que s'ocupa de l'àmbit penitenciari; tot buidant de contingut la reforma penitenciària de 1975. Aquesta reforma va introduir una sèrie de garanties penals i processals en l'ordenament, però que ben poc van durar. En aquest àmbit trobem el Decret Llei 99

¹³⁴ Veure MORI/SARACENI (1975) i CENTRO DI INIZIATIVA LUCA ROSSI (1990).

(d'11 abril 1974), que passa a Llei 220/74 (de 7 de juny); amplia notablement els plaços màxims de presó preventiva, amb la conseqüència de que, pels delictes més greus, encara que mantenint-se el plaç de 2 anys en la fase d'instrucció, la duració completa de la presó preventiva podria ascendir fins a 8 anys per tot el procediment. També cal citar el Decret Ministerial de 4 maig 1977 que atribueix als carabinieris les funcions de vigilància externa de les presons. El Decret Llei de 30 d'abril de 1977 posteriorment convertit en Llei el 7 juny 1977 en que es possibilita l'ampliació del període de presó preventiva. La Llei 374/77 (de 26 de juny) que dóna poder de disparar per impedir la fuga dels detinguts contra qualsevol que "des de l'exterior intenti pertorbar de qualsevol forma l'ordre". I finalment la Llei 450/77 (de 20 de juliol) sobre la restricció dels permisos a les suspensions reiterades de les normes més liberals i a la creació de les presons especials en base a l'article 90.

Taula 6. Legislació d'emergència (1974-78)

Ordre Públic	
<i>Legge Bartolomei</i> o Llei 497/74	14 octubre 1974
<i>Legge Reale</i> o Llei 152/75	22 maig 1975
Llei 533/77	8 agost 1977
Decret Llei 59	21 març 1978
Àmbit Penitenciari	
Decret Llei 99 – Llei 220/74	11 abril 1974 – 7 juny 1974
Decret Ministerial ¹³⁵	4 maig 1977
Decret Llei – Llei	30 abril 1977 – 7 juny 1977
Llei 374/77	26 juny 1977
Llei 450/77	20 juliol 1977
Llei 533/77	8 agost 1977

Font: Elaboració pròpia

Les modificacions legislatives que suposen la introducció d'aquestes normes inauguren l'inici de la fase de construcció de l'emergència que hem anomenat "legal". Legal en el seu doble acceptació. En un primer moment aquest terme caracteritza el període en que es produeix una modificació de normes, una mutació del marc legal en el que es desenvolupa el conflicte polític i social. En un segon moment aquest terme fa referència a que les actuacions que es produeixen en aqueta

¹³⁵ L'equivalent a una ordre ministerial a l'Estat espanyol.

etapa són públiques i dins la llei, encara que aquestes noves normes no gaudeixin de les garanties necessàries que caracteritzen un Estat de dret.

Alguns elements per a l'anàlisi de l'aparell policial

Per entendre com funciona i com actua l'aparell policial, i quines conseqüències van unides a l'augment de poders de policia, introduïrem alguns elements teòrics i metodològics. Es tindrà en compte un doble punt de vista, dues perspectives disciplinàries: una aproximació a través de la sociologia jurídic-penal que ens permet fer una anàlisi dels factors endògens que tenen a veure amb l'aparell policial; i una aproximació a través de l'anàlisi de les polítiques públiques que ens permet estudiar alguns factors exògens que intervenen en el funcionament policial. Després d'aquesta breu aproximació a la instància de policia que ens dota d'eines d'anàlisi, estarem en disposició de poder analitzar l'actuació de d'aquesta durant el cicle de protesta.

Factors endògens

L'aparell policial és la instància d'aplicació del control punitiu que pateix una absència més gran de garanties i uns nivells d'arbitrarietat més importants. Luigi FERRAJOLI (1989), filòsof del dret i pare del garantisme penal, afirma que a Itàlia (anàlisi que serveix per altres estats de dret similars, com l'Estat espanyol) existeixen tres sistemes penals: el sistema penal ordinari, el sistema penal de policia i el sistema penal d'emergència. El primer dels sistemes és el que gaudeix d'uns nivells més alts de garanties, element que es veu retallat en el segon i que desapareix en gran part en el sistema penal d'excepció. Així doncs, és la naturalesa mateixa del sistema penal de policia i el sistema penal d'excepció que condiciona les pràctiques que en ells s'hi produeixen.

En aquest mateix sentit, l'autor adverteix que "en el passatge des dels nivells més alts a nivells més baixos de l'ordenament –des de la Constitució a la legislació ordinària, des de la legislació ordinària a la seva aplicació judicial, i encara més la seva aplicació policial- es verifica un décalage, una caiguda de fet de les garanties

normatives”¹³⁶ (1989:724). Es produeix una tensió entre la validesa-normativitat, en els nivells més alts, i l’efectivitat en els nivells més baixos de l’ordenament. Si bé l’estructura de qualsevol Estat de dret comporta unes tensions inevitables entre els diferents nivells de l’ordenament, s’introdueix un element de perversió quan la gestió dels conflictes tendeix a traslladar-se cap als nivells més baixos aquí descrits, modificant la mateixa naturalesa del sistema penal en el seu conjunt. És el procés que FERRAJOLI denuncia a Itàlia, equiparable a altres àmbits geogràfics com a l’Estat espanyol. Així doncs, “es produeix un buidat de quasi totes les garanties penals i processals i una creixent *administrativització* del dret penal, la qual s’expressa en la seva tendencial mutació des d’un sistema estrictament retributiu, dirigit a prevenir els delictes futurs tant sols mitjançant la punició de delictes passats i provats, en sistema tendencialment preventiu, dirigit a enfrontar-se amb el simple sospitós de delictes passats o el simple perill de delictes futurs”¹³⁷ (1989:725-726).

Factors exògens

A partir d’una anàlisi de les polítiques públiques, o dit d’una altra manera, dels factors exògens que tenen a veure amb l’aparell policial, es planteja la qüestió de l’anomenat ordre públic en el marc de mobilitzacions de protesta: les polítiques de control de l’ordre públic o de *policing protest*¹³⁸. És en el marc d’aquestes polítiques on segurament millor es plasmen les tensions entre el poder - o el monopoli de la violència de l’Estat segons paraules de Max Weber - i el dret - la limitació d’aquest poder de vida i mort. En les modernes societats democràtiques el repte del control de la protesta és una de les qüestions més delicades a la que s’ha d’enfrontar l’aparell policial. El que està en joc no són tant sols les llibertats personals sinó també els

¹³⁶ Traducció pròpia, original de l’italià: “Nel passaggio dai livelli più alti ai livelli più bassi dell’ordinamento – dalla Costituzione alla legislazione ordinaria, dalla legislazione alla sua applicazione, giudiziaria e più ancora poliziesca – si verifica infatti, immanacabilmente, un *décalage*, cioè una caduta di fatto delle garanzie normative”.

¹³⁷ Traducció pròpia, original de l’italià: “Ne sono risultati uno scuotamento di quasi tutte le garanzie penali e processuali e una crescente *amministrativizzazione* del diritto penale, la quale si è espressa nella sua tendenziale mutazione da sistema strettamente retributivo, diretto a prevenire i reati futuri solo mediante la punizione di reati passati e provati, in sistema tendenzialmente preventivo, diretto a fronteggiare il mero sospetto di reati passati o il mero pericolo di reati futuri”.

¹³⁸ Concepte acunyat per DELLA PORTA (1995).

drets de participació política de la ciutadania, i per això, l'essència mateixa del sistema democràtic (DELLA PORTA/ REITER, 2003:12).

D'aquesta manera, doncs, es pot dir que hi ha moltes maneres d'afrontar el conflicte polític al carrer, i de la modalitat escollida en depèn un major o menor respecte pels drets fonamentals (ja sigui civils, ja sigui polítics). Seguint amb algunes idees de DELLA PORTA (1995), les intervencions de policia poden variar en termes de:

- Actitud dels comportaments considerats com il·legítims (repressió/tolerància).
- Estratègies de control dels diversos actors (difusos/selectius).
- Moment d'intervenció de la policia (preventiu/reactiu).
- Grau d'utilització de la força (hard/soft).
- Nivell de respecte formal pels procediments (legalístic/oportunístic).
- Desenvolupament d'institucions de mediació (estil negociat/autoritari).

A partir del conjunt d'aquest sis ítems es configuren dos models ideals d'actuació policial, dos estils que poden ser caracteritzats per un major grau de repressió i rigidesa, o pel contrari per una major tolerància i flexibilitat. Aquests models ideals d'actuació no es troben en la realitat, com qualsevol model ideal, però poden marcar una direcció per la que apostar quan es dissenyen polítiques públiques de gestió de l'ordre públic.

En definitiva, doncs, per procedir a una anàlisi de l'aparell policial tindrem en compte tant els elements endògens, la seva naturalesa *per se* restrictiva de garanties i el seu alt component d'arbitrarietat, així com també els elements exògens, la tria del model de gestió de l'ordre públic que predomina en un país, i que en el cas italià és altament repressiu i rígid, amb un nivell "hard" de l'ús de la força.

2.1.1. Les conseqüències en la mobilització: l'augment dels poders de policia

A partir d'aquestes descripcions sobre el funcionament de l'aparell policial tornem a les repercussions que tingué l'augment del poder de policia a Itàlia o, més ben dit, la plasmació material d'aquest augment de poder de policia. L'any 1974 suposa una fita

important en la sanció legislativa de l'emergència - en la seva primera fase basada sobretot en la intervenció en l'àmbit de l'ordre públic. Es transfereix més poder de gestió del conflicte a l'aparell policial, en detriment d'altres instàncies. Aquesta novetat legislativa, però, no fa més que confirmar i "legalitzar" dinàmiques i practiques que ja es venien desenvolupant per part de la policia durant tot el cicle de protesta que troba inici l'any 1968.

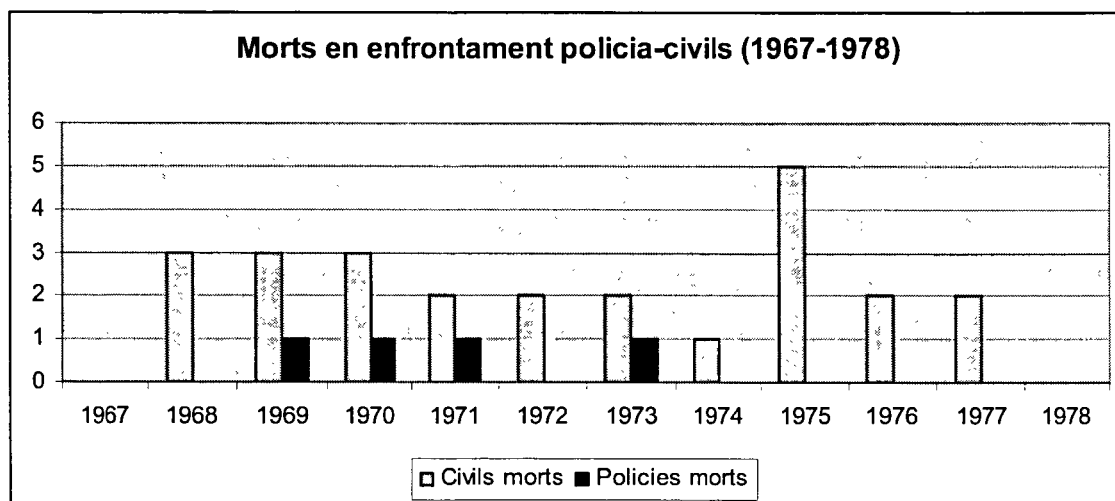
Un dels indicadors a tenir en compte per analitzar les conseqüències de les prerrogatives que li són donades a la policia en la gestió del conflicte és la xifra de morts que es produeixen al carrer en enfrontaments entre policia i civils. En aquest sentit utilitzem algunes de les dades de la investigació realitzada per BERMANI (1990) en el marc de l'elaboració del *Libro Bianco sulla Legge Reale* del *Centro di Iniziativa Luca Rossi*. En elles observem com cada any durant tot el cicle de protesta es registra alguna mort de civils, no així de policies. Així doncs, durant tot el cicle es registren 25 morts de civils i 4 membres de les forces de l'ordre. La *Legge Reale*, que és la que més poders confereix a la policia en la gestió de l'ordre públic, és aprovada l'any 1975. Durant aquest any es registren cinc morts de civils en enfrontaments al carrer, xifra màxima a la que s'arriba en aquesta època.

Es pot establir un nexa de causa-efecte entre l'aprovació de la *Legge Reale* i l'augment en el nombre de ciutadans morts que participen en actes polítics. El sentiment de "victòria" i de "mans lliures" que proven alguns sectors de l'aparell policial podria ser una explicació per aquest augment de morts. Els importants nivells d'impunitat dels que gaudia l'aparell policial en les qüestions referides a gestió del conflicte polític es veuen referendats amb aquesta nova legislació. És important, doncs, tenir en compte aquest sentiment que es genera en alguns sectors de l'aparell policial, que hipotitzem que fa augmentar els abusos policials.

Però no ens podem quedar aquí. L'establiment d'una causalitat mecànica no ens pot satisfer com explicació. Si bé és clara una influència de modificació legislativa durant el primer any, en part per aquest sentiment que hem apuntat anteriorment, no trobem una explicació tant senzilla pels anys següents. A l'any 1976 i 1977 es torna al nivells de morts dels anys anterior a l'aprovació de la *Legge Reale*. A més, cal dir que tot i que ens trobem a una fase final del cicle de protesta, així doncs, encara existeix una important conflictivitat política al carrer. Una possible

explicació d'aquest fet és que una vegada superada l'eufòria policial inicial, les coses tornen a la "normalitat", en el sentit que la normalitat en la gestió de l'ordre públic a Itàlia és l'aposta per models repressius i rígids (segons la tipologia de DELLA PORTA, 1995). Aquesta explicació ens permet interpretar una sèrie temporal més àmplia que la que s'analitza en aquest apartat; la sèrie de morts en enfrontament entre policia i civils des de l'aprovació de la Constitució (1948) fins l'any 1978, que ja hem analitzat anteriorment a través de la Figura 4. Observem, doncs, la tendència repressiva del cicle de protesta que estem estudiant.

Figura 10. Morts en enfrontaments entre policia i civils (1967-78)

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de BERMANI (1990)

Taula 7. Morts en enfrontaments entre policia i civils (1968-77)

12/9/1968	Lodé (UN)	Vittorio Giua (obrer)	Manifestació
2/12/1968	Avola (SR)	Angelo Sigona i Giuseppe Scibilia (camperols)	Enfrontaments policia
9/4/1969	Battipaglia (SA)	Carmine Citro (tipògraf) i Teresa Ricciardi (professora)	Ocupació policial de la ciutat
27/10/1969	Pisa	Cesare Pardini (estudiant)	Manifestació
15/7/1970	Reggio Calabria	Bruno Labate (sindicalista)	Manifestació
17/9/1970	Reggio Calabria	Antonio Campanella (obrer)	Enfrontaments policia
12/12/1970	Milano	Saverio Saltarelli (estudiant)	Manifestació
3/6/1971	Milano	Massimiliano Ferretti (nadó de set mesos, malalt del cor i de bronquitis)	Desallotjament cases ocupades
13/6/1971	Palermo	Activista que penja cartells electorals "fora d'hora"	Ès disparat per l'esquena
11/2/1972	Milano	Giuseppe Tavecchio (jubilat)	Manifestació

5/5/1972	Pisa	Franco Serantini (anarquista)	Manifestació. A la presó no se'l cura i mor
23/1/1973	Milano	Roberto Franceschini (estudiant)	Manifestació
21/2/1973	Napoli	Vicenzo Caporale (estudiant)	Manifestació
8/9/1974	Roma	Fabrizio Ceruso (Comitato proletari Tivoli)	Ocupació de cases
17/4/1975	Milano	Giannino Zibecchi (Comitati antifascisti)	Manifestació
17/4/1975	Torino	Tonino Micciché (LC)	Ocupació de cases
19/4/1975	Firenze	Rodolfo Boschi (PCI)	Manifestació
17/5/1975	Napoli	Gennaro Costantino (jubilat)	Acte de protesta
22/11/1975	Roma	Pietro Bruno (estudiant)	Manifestació
15/3/1976	Roma	Mario Marotta (enginyer)	Passejava pel carrer. Policia perseguia altres persones.
7/4/1976	Roma	Mario Salvi	Manifestació
11/3/1977	Bologna	Francesco Lorusso (estudiant)	Enfrontaments policia
12/5/1977	Roma	Giorgian Masi (estudiant)	Manifestació

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de BERMANI (1990)

Com es desprèn de la Figura 10 i de la Taula 7, el cicle de protesta va anar acompanyat d'una forta repressió policial, d'un model "hard" en la gestió de l'ordre públic. La descripció dels episodis conflictuals en els que es produeixen morts pot ser una bona mostra del model de gestió de l'ordre públic que s'adopta a l'estat italià. Així doncs, en farem una breu crònica.

El 12 de setembre de **1968** a Lodé en una manifestació els carabinieri disparen i maten l'obrer Vittorio Giua. Aquest representa el primer episodi del cicle de protesta que estem analitzant amb resultat de mort en mans de la policia en un enfrontament al carrer. L'altre episodi de l'any en el que moren dues persones succeeix a Avola el 2 de desembre. Es convoca una vaga general després que els jornalés abandonen les negociacions per la renovació del conveni. Durant els enfrontaments entre policia i manifestants la policia dispara i mata als camperols Angelo Sigona i Giuseppe Scivilia. Es conten a desenes els ferits per bala. A més, cent cinquanta camperols són denunciats per "tentata strage". El **1969** no s'inicia molt millor en termes de repressió. El 9 d'abril a Battipaglia es convoca una vaga contra l'amenaça de clausura de la tabacalera local, únic establiment industrial de la ciutat. Milers d'agents ocupen la ciutat, carregant contra els manifestants i disparen matant al tipògraf Carmine Citro i Teresa Ricciardi, mestra de secundària que rep l'impacte d'una bala mentre estava a la finestra de casa seva. Els ferits per arma de foc són més de cent. A Pisa el 27 d'octubre es convoca una manifestació antifeixista

contra el règim dels coronels grecs. La manifestació és atacada per la policia i els enfrontaments duren fins a la nit. Cesare Pardini, estudiant universitari, membre de Potere Operaio de la ciutat perd la vida quan rep l'impacte d'un cartutxos lacrimògens disparat a l'alçada del cap.

Després d'aquests primers episodis, s'entra en la dècada dels anys setanta. Mentre que a altres racons del món les revoltes del 68 estan totalment apagades, a Itàlia s'inaugura una fase ascendent de conflicte, i com no, de repressió. El 15 de juliol de 1970 a Reggio Calabria esclata una revolta a raó de la polèmica sobre l'assumpció a la ciutat de la seu del consell regional. L'agitació en un primer moment és dirigida per la dreta però s'estén a altres sectors socials. En el marc dels enfrontaments entre policia i manifestants mor el sindicalista de la SFI-CGIL Bruno Labate. No deixant la ciutat de Reggio Calabria, el 17 de setembre en uns enfrontaments entre policia i manifestants mor un manifestant i un policia. El 12 de desembre a Milà es duu a terme una manifestació d'estudiants a la Università Statale en el primer aniversari de la "Strage di Piazza Fontana". De forma paral·lela la policia i els carabinieri carreguen contra una manifestació d'anarquistes contra el procés de Burgos que té lloc a l'Estat espanyol. Els anarquistes es refugien a la universitat i les càrregues policials s'estenen. En aquest context mor Saverio Saltarelli, estudiant del Partito Comunista internazionalista, d'un cartutx lacrimògen i dues persones són ferides per cops d'arma de foc de la policia. No deixant Milà, el 3 de juny de 1971 quatre mil agents desallotgen les cases ocupades de Via Tibaldi disparant un alt número de cartutxos lacrimògens. A causa d'això mor un nadó de set mesos, Massimiliano Ferretti, malalt del cor i afectat de bronquitis. De Milà a Palerm per trobar un altre episodi de brutalitat policial amb resultat de mort. El 13 de juny, una patrulla de policia dispara a l'esquena i mata un activista que penja cartells electorals després de "l'horari consentit".

Malauradament aquests episodis no cessen. L'11 de febrer de 1972 a Milà es duu a terme una manifestació de l'esquerra extraparlamentària en ocasió del procés a Pietro Valpreda, l'anarquista acusat de l'*stragi di stato*. La manifestació és prohibida i es produeixen enfrontaments amb la policia. Un cartutx lacrimògen va a parar a la cara del jubilat Giuseppe Tavecchio i el mata. El 5 de maig, en el marc d'una manifestació que acaba amb enfrontaments l'anarquista Franco Serantini rep cops

d'una desena de policies al cap. És portat a la presó, on no se'l cura, i mor al cap de dos dies. El 23 de gener de 1973 un miler d'estudiants s'atura davant la Universitat Bocconi perquè el rector ha vetat una assemblea que havien de fer oberta també als obrers. Quan la manifestació és desconvocada la policia carrega i dispara. És assassinat l'estudiant Roberto Franceschi i ferit greument l'obrer Roberto Piacentini. Sense moure'ns de l'àmbit estudiantil, el 21 de febrer a Nàpols, en el marc de la vaga general convocada pel moviment estudiantil, la policia carrega la manifestació i mata amb un cop de culata al cap l'estudiant i militant del Partito Comunista d'Italia-Lotta di lunga durata Vincenzo Caporale. És també ferit Biancolillo de Il Manifesto. El 8 de setembre de 1974, durant una ocupació de cases a San Basilio, policies i carabinieri ataquen als ocupants disparant lacrimògens. Un cop de revòlver de la policia mata Fabrizio Ceruso, del Comitato proletario di Tivoli.

El 1975, any en que entra en vigor la "Legge Reale", és un any fatídic pel que fa la quantitat de morts per repressió policial. El 17 d'abril a Milà es duu a terme una manifestació antifeixista. La policia llença lacrimògens i dispara. Un dels camions dels carabinieri puja dalt d'una vorera i mata a Gianninno Zibecchi, dels Comitati antifascisti. El mateix dia, a Torí, un guàrdia jurat dispara a la cara i mata a Tonino Micciché, dirigent de Lotta continua, que li ha discutit per una plaça d'aparcament al barri Falchera, en l'àmbit d'una lluita per l'ocupació de cases. Dos dies després, el 19 d'abril, Avantguardia Operaia i Lotta Continua duen a terme una manifestació antifeixista a Florència pels fets de Milà i Torí. En el marc dels enfrontaments els agents obren foc i maten al militant del PCI Rodolfo Boschi i fereixen al braç a Panichi. El mateix any, a Nàpols el 17 de maig els aturats ocupen les oficines del registre civil de l'ajuntament. Intervé la Celere i un jeep envesteix i mata el jubilat Gennaro Costantino, militant del PCI. El 22 de novembre a Roma en el marc d'una manifestació de l'esquerra extraparlamentària a favor d'Angola es llancen uns molotov davant l'ambaixada del Zaire. Els agents disparen matant a Pietro Bruno, estudiant i militant de Lotta Continua.

L'any 1976 s'obre amb nous episodis repressius. A Roma mentre la policia segueix a un grup d'extraparlamentaris d'esquerra que havien llençat uns molotov davant l'ambaixada espanyola, un dels policies dispara i mata a l'enginyer Mario Marotta que passejava pels jardins del Pincio. Quinze dies més tard, el 7 d'abril a la

mateixa ciutat, extraparlamentaris d'esquerres llencen molotov contra la part posterior del ministeri de gràcia i justícia per protestar contra la condemna de l'anarquista Giovanni Marini. L'agent de custòdia dispara i mata un dels manifestant, Mario Salvi. El dia següent, en el marc de les manifestacions de protesta per l'assassinat de Salvi, els carabinieri desapareixen a campo dei Fiori. Seguint aquesta descripció cronològica, dos són els episodis repressius que marquen l'any 1977. Durant una manifestació a Bologna el dia 11 de març a la zona universitària, un carabinieri mata a trets a Pier Francesco Lorusso, estudiant de medicina i militant de Lotta Continua. L'assassinat de Lorusso és seguit per tres dies d'enfrontaments en els quals policia i carabinieri ataquen tot aquell que roman al carrer. Es tanca Radio Alice, històrica ràdio de moviment. A les 6 de la matinada del dia 13 uns 1000 carabinieri i tanquetes desallotgen la universitat ocupada. A partir de llavors la ciutat serà constantment sota vigilància i presidiada. L'últim episodi que assenyallem en aquesta crònica és l'assassinat de Giordiana Masi¹³⁹, el 15 de maig a Roma. El Partito Radicale havia organitzat una manifestació per a celebrar l'aniversari del referèndum de la llei del divorci, tot i la prohibició de la policia. A primera hora del migdia els diputats del Partito Radicale són apallissats i més tard comencen les càrregues contra els manifestants, tots ells desarmats perquè es preveia una manifestació pacífica. Durant les càrregues policials es dispara i Masi és assassinada d'un cop de fusell disparats per les forces de l'ordre per l'esquena mentre escapava. Al final de la jornada són 7 els manifestants ferits per bala de les forces de l'ordre.

Cal assenyalar, però, que no només aquests són els episodis en els què es produeixen morts per violències de les forces d'ordre. En un altre nivell cal tenir en compte les morts d'activistes en enfrontaments amb la policia en el marc d'activitats antiterroristes, en detencions en comissaria o tirotejos. És important assenyalar aquests episodis ja que es constata l'augment general dels nivells de violència que es produeixen en aquells anys. El transferiment de poders de gestió del conflicte a la policia també repercuteix en l'augment de la violència en la resposta per part dels militants. Així doncs, a mode d'exemple, apuntem el llistat de militants de dretes i d'esquerres morts en per violència policial en diferents episodis al llarg del cicle.

¹³⁹ "A Giordiana Masi/ ...Un vell, amb l'Unità sota el braç, de la secció propera del PCI, s'ha tret el barret i ha portat una flor, i al meu costat m'ha dit: "Però no és just que es mori així, a 19 anys, pagarán també això..." / de Lotta Continua del 15/5/77" (MARTIGNINI/MORANDINI, 1977).